

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№1 (47)

Полтава
2023

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР,

видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Журнал унесений до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б», у яких можуть бути опубліковані результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.06.2021 р. № 735.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головна редакторка

Юган Наталія Леонідівна, докторка філологічних наук, професорка кафедри іноземних мов, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна).

Заступниця головної редакторки

Глуховцева Катерина Дмитрівна, докторка філологічних наук, професорка кафедри української мови, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Наукова рада:

Веретюк Оксана Михайлівна, докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри компаративістики, Інститут неолінгвістики Жешівського університету (Польща).

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Двуличанська Олена Аркадіївна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української та зарубіжної літератури, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Зелінська Оксана Юрївна, докторка філологічних наук, професорка кафедри української мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Україна).

Ігнатська Світлана Євгенівна, кандидатка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри філології та мовної комунікації, НТУ «Дніпровська політехніка» (Україна).

Кизилова Віталіна Володимирівна, докторка філологічних наук, професорка кафедри філологічних дисциплін, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Ковалевська-Славова Анастасія Володимирівна, докторка філологічних наук, доцентка кафедри української та іноземних мов,

Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Україна).

Кожухар Катерина Сергіївна, докторка педагогіки, конференціар, старший науковий співробітник сектору «Етнологія українців» Інституту культурної спадщини Академії наук Молдови.

Кузьменко Анастасія Олексіївна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (Україна).

Мамич Мирослава Володимирівна, докторка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна).

Савельєва Наталія Олександрівна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри романо-германської філології, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Церцвадзе Мзія Гіглаївна, докторка філології, професорка департаменту слов'янської філології, м. Кутаїсі (Грузія).

Редакційна рада:

Волошинова Марина Олексіївна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Україна) (технічна редакторка).

Леснова Валентина Володимирівна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна) (відповідальна секретарка).

Ніколаснко Ірина Олександрівна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна) (коректорка).

*За зміст статей і правильність цитування
відповідальність несе автор.*

*Рекомендовано до друку вченою радою
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
(протокол №11 від 26 травня 2023 р.).*

ЗМІСТ

ДИАЛЕКТОЛОГІЯ

Гуцуляк Тетяна. Значення діалектної лексикографії для розкриття та опису асоціативно-словотвірного потенціалу іменникових основ.....	5
Дружук Ірина. Говіркова фонетика збірки оповідань О. Лотоцької «Нині зозуля кувала».....	25
Клименко Наталія. Синонімія загальних назв одягу в українських східностепових говірках.....	33
Поістогова Марина. Назви рослин, похідні від назв людини, в українському східнополіському говорі.....	49

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Доброльожа Галина. Динамічний розвиток української фразеології в умовах російсько-української війни.....	66
---	----

АКЦЕНТОЛОГІЯ

Загороднова Вікторія. Словесний наголос в українській і німецькій мовах: міжмовні співвідношення.....	76
--	----

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Безгодова Надія, Колесникова Лариса. Мовностилістичні особливості сучасних колискових.....	86
Воскобойник Валентина, Сухачова Наталія. Метафора як стилістичний засіб впливу на адресата (на прикладі англійських рекламних текстів).....	96
Глуховцева Катерина, Глуховцева Ірина. Питання мовного критерію в наративах українських письменників і пересічних українців.....	108
Іщенко Валентина, Горбуньова Соф'я, Стеценко Володимир. Структурно-семантичні характеристики термінологічної лексики в художньому творі та особливості її перекладу (на матеріалі роману Джона Грішема «Фірма»).....	121
Хавалджи Лідія. Перифрази в публіцистиці В. Яворівського новітнього періоду творчості.....	133
Zaitseva Margaryta. Some observations on altering hedging phenomenon in courtroom discourse.....	152

ДИАЛЕКТОЛОГІЯ

**ЗНАЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ ДЛЯ РОЗКРИТТЯ
ТА ОПИСУ АСОЦІАТИВНО-СЛОВОТВІРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ІМЕННИКОВИХ ОСНОВ**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-5-24

Тетяна Гуцуляк,

доктор філологічних наук,

доцент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7520-3115>

У пропонованій розвідці розкрито важливу роль діалектного словотворення в реалізації асоціативно-словотвірного потенціалу основ іменників, що здебільшого позначають звичні для українського світогляду поняття, пов'язані з предметно-побутовою сферою та зі світом природи.

У цьому аспекті актуальними є дослідження, виконані на матеріалі діалектних лексикографічних праць, що охоплюють своєрідні лексичні одиниці, які відображають реалізацію багатопланової номінативної діяльності діалектоносія як мовної особистості. Зокрема, звернуто увагу на малодосліджені в діалектному словотворі похідні одиниці, у семантичній структурі та морфологічній будові яких унаслідок деривації закріпився образний компонент змісту, співвідносний з асоціативно-образними уявленнями носіїв мови про елемент дійсності.

Матеріали діалектних словників відображають наявність у діалектному мовленні таких похідних одиниць, що допомагають виокремити синонімічні словотвірні моделі, притаманні для образної деривації. Обраний підхід дає змогу якнайповніше репрезентувати потенційні можливості української мови у формуванні словотвірних синонімів.

Образні деривати, засвідчені діалектним словотворенням, є невід'ємною частиною лексичних одиниць, що допомагають найбільш повно описати системність образних дериваційних зв'язків й упорядкувати похідні слова в словотвірні парадигми чи гнізда.

На вагомій базі похідних слів (іменників, прикметників, дієслів та прислівників) розкрито важливу роль діалектних образних дериватів у формуванні окремих зон (субстантивної, ад'єктивної, дієслівної чи адвербіальної) лексико-словотвірних образних парадигм з іменниками-вершинами *гак, лопух, сітка, сокира, цибуля, цап*.

Подекуди діалектні відсубстантивні деривати відображають низку багатоаспектних мотивувальних ознак і в такий спосіб указують

на актуальність тієї чи тієї лексеми та образних уявлень, пов'язаних з її денотатом, для словотвірної номінації.

Установлено, що діалектні похідні слова ілюструють можливість виникнення різнотипних образних уявлень (метафоричних, метонімічних, образно-парадоксальних), об'єктивованих у двоплановому змісті мовних одиниць та в особливостях їхньої формальної структури.

Ключові слова: діалектний словотвір, лексико-словотвірна образна парадигма, образні деривати, образні мотиваційні відношення, синонімія афіксів.

This research reveals the important role of dialectal word-formation in realizing the associative word-formation potential of the noun stems of the Ukrainian language.

The importance of dialectal dictionary materials for establishing synonymous word-formation models inherent in figurative derivation is emphasized. This approach helps to show as fully as possible the potentialities of the Ukrainian language in the formation of word-forming synonyms.

Figurative derivatives, evidenced by dialectal word-formation, are an integral part of lexical units that help to most completely describe the system of figurative derivational relations and organize the derived words into word-forming paradigms or nests.

A significant base of derived units (nouns, adjectives, verbs, and adverbs) enabled to reveal the important role of dialectal figurative derivatives in the formation of separate zones (substantive, adjectival, verbal, or adverbial) of lexical and word-forming figurative paradigms with noun-vertices *гак* (*hook*), *лопух* (*burdock*), *сітка* (*mesh*), *сокира* (*axe*), *цибуля* (*onion*), *цан* (*goat*).

It has been established that dialectal derivatives illustrate the possible emergence of various types of figurative representations (metaphorical, metonymic, figurative-paradoxical), objectified in the two-level content of language units and in the peculiarities of their formal structure.

Key words: dialectal word-formation, figurative derivatives, figurative motivational relations, lexical word-formation figurative paradigm, synonymy of affixes.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Від початку ХХІ ст. в українському словникарстві простежуємо значний розвій діалектної лексикографії, що сприяв появі як ґрунтовних діалектних лексиконів, так і окремих словничків, що їх подавали в додатках до монографій чи збірників. Помітні здобутки в цій

царині відразу отримали ґрунтовне висвітлення в наукових оглядах і рецензіях відомої дослідниці українського діалектного простору, упорядниці низки лексикографічних праць Н. Хобзей (Хобзей, 2006; Хобзей, 2019). Зіставляючи новітні словники діалектної лексики з найдавнішими списками діалектних, подекуди «екзотичних» слів, що їх уміщували в етнографічних чи краєзнавчих працях, дослідниця звертає увагу на те, що «сучасного діалектного лексикографа цікавить насамперед опис говірки як системи. Такий максималізм – це і данина сучасним тенденціям, і намагання зафіксувати те, що вже відходить (речі, обряди, слова, тобто те, що зберігає культурний код)» (Хобзей, 2019, с. 29). З огляду на таку специфіку мовних і позамовних фактів, відображених у діалектних словниках, матеріали цих праць становлять важливу джерельну базу для різнотипних мовознавчих студій.

Актуальними в цьому аспекті є дослідження, спрямовані на виявлення специфіки діалектного словотворення, адже діалектні лексикони фіксують своєрідні мовні явища, які засвідчують реалізацію різнотипних номінативних завдань діалектоносія як мовної особистості.

Відтак помітну частину лексичного наповнення діалектних словників становлять похідні слова різної частиномовної належності, дослідження яких зосереджені передусім на особливостях словотвірної будови дериватів, їхніх системних зв'язків з твірними (мотивувальними) одиницями та іншими похідними. Такий підхід допомагає розкрити специфіку мотиваційних відношень та визначити їхній зв'язок зі світобаченням і ціннісними орієнтирами мовців. Попри наявні в українській лінгвістиці вагомі праці з діалектного словотвору (Г. Аркушина, П. Гриценка, Й. Дзендзелівського, Л. Дикої, Я. Закревської, О. Захарків-Гавришко, І. Ковалика, В. Леснової, К. Лук'янюка, М. Никончука, В. Німчука, С. Панцьо, М. Поістогової, З. Сікорської, О. Фанти, О. Харківської, Н. Хобзей, Т. Ястремської та ін.) поза увагою дослідників залишається помітний шар діалектних похідних слів, у семантичній структурі та морфологічній будові яких унаслідок словотворення закріпився образний компонент змісту, співвідносний з асоціативно-образними уявленнями носіїв мови про елемент дійсності. Деривати такого типу водночас можуть виражати ще й експресивні чи оцінні компоненти семантики.

Найчастіше до їхньої твірної бази входять іменники, що позначають істот, типові, загальновідомі предмети, явища, з якими у свідомості мовців відбувається асоціативно-образне зближення обраних для вторинного номінування (а частіше характеризування) елементів дійсності. Напр., **в́ол-ик** (← *віл*) 'ент. Жук-рогач (*Lucanus cervus*)' (СПГ, с. 48); **торб-áт-ий** (← *тórба*) 'перев. зневажл. Який з одвислим животом. *Торбáтий*, бо в них усі такі в роду' (СГЦБойк, с. 464); **ле́гін-и-ти-с'и** (← *лэ́гінь*) 'показувати свою силу й успіхи; молодитися' (МСГГ, с. 92); **ні́тк-ою** (← *нитка*) 'присл. Те, що гусакóм – спосіб пересування звірів, коли вони йдуть один за одним. *Ні́ткою*

посунули зв'іри' (СЗПГ, т. 1, с. 114; с. 348). Переосмислення значення іменників – назв предметів, зоономенів, фітономенів, етнонімів, етнографізмів та інших – розкриває національний словотвірний потенціал слів, їхнє лексичне тло, і власне сема, що відтворює фонові знання й уявлення, стає підґрунтям метафоризації чи метонімізації. Отож, аналізуючи творення образних дериватів, потрібно говорити про встановлення мотиваційної бази як «превербальної схеми майбутньої ономасіологічної структури знака, з якої обирають мотиватор (твірну основу) чи мотиватори за умови ономасіологічної імплікації інших компонентів» (Селіванова, 2010, с. 480).

Важливою особливістю творення таких похідних одиниць є те, що вибір мотивувальної ознаки пов'язаний з *образними мотиваційними відношеннями*, які розглядаємо як мовно-мисленнєвий вибір мотиватора у процесі творення похідної одиниці, що пов'язаний зі встановленням у свідомості мовців асоціативних зв'язків між певними когнітивними структурами з подальшим формуванням образних уявлень на базі концептуальної метафори чи (і) концептуальної метонімії та вербалізованим закріпленням таких образних уявлень у морфологічній і семантичній структурі слова (Гуцуляк, 2021а, с. 93).

У діалектному словникарстві від початку ХХІ ст. простежуємо виокремлення важливого напрямку, що стосується упорядкування діалектних фразеологічних, паремійних словників, збірок постійних народних порівнянь тощо. Зокрема, упорядковані постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряниці; народні вислови Західного Полісся і західної Волині; постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій; народні порівняння подільських і волинських говірок Хмельниччини (праці В. Чабаненка, 1995 р.; Г. Аркушина, 2003 р.; Г. Доброльожі, 2003 р.; Н. Коваленко, 2011 р.); фразеологізми говірок Нижньої Наддніпряниці; Житомирщини; лемківських говірок; південноволинських; Західного Полісся; східнослобожанських і степових говірок Донбасу; фразеологізми та паремії Чернівецької (словники В. Чабаненка, 2001 р.; Г. Доброльожі, 2010 р.; Г. Ступінської & Я. Битківської, 2012 р.; Н. Кірілкової, 2013 р.; З. Мацюк, 2013 р.; В. Ужченка & Д. Ужченка, 2013 р.; Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб & Л. Томусяк, 2017 р.). Матеріали цих праць також відіграють важливу роль для аналізу словотвірних особливостей образно мотивованих дериватів, оскільки допомагають визначити усталеність порівняльних зв'язків, установити потенційні можливості іменників, співвідносних з об'єктами порівняння, реалізовувати однотипні чи різнотипні мотивувальні ознаки.

У пропонованій розвідці маємо на меті висвітлити роль діалектного словотворення в реалізації асоціативно-словотвірного потенціалу іменникових основ: 1) показати важливу роль діалектних похідних слів у встановленні синонімічних словотвірних моделей, притаманних для образної деривації; 2) розкрити значення діалектних образних дериватів

для найповнішого опису системних зв'язків похідних одиниць у складі лексико-словотвірних образних парадигм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві матеріали словників діалектної лексики належать до важливої джерельної бази, що сприяє ґрунтовному висвітленню загальномовних питань. Зокрема, на думку П. Білоусенка, діалектологічні дослідження, а також «видання лексикографічних праць, що відображають лексику української мови різних говірок», є невід'ємним складником у вивченні питань історичного словотвору, адже діалектний матеріал, наприклад, допомагає «створити загальну картину динаміки морфологічної дериваційної системи українського іменника» (Білоусенко, 2014, с. 147). Відтак, зазначає П. Білоусенко, «накопичений досвід словотвірного аналізу в синхронічному і діахронічному аспектах дає змогу взятися за виконання завдання, яке ще не ставилося в україністиці: дослідження словотвору української мови як функціональної системи, що розвивається» (Білоусенко, 2014, с. 150).

У наш час проблеми відіменникового діалектного словотворення частково розглядають Г. Аркушин, О. Фанта, О. Харківська, Т. Ястремська та ін. (Аркушин, 2004; 2005; Фанта, 2010; Харківська, 2015; Ястремська, 2021), звертаючи увагу на мотивацію похідних іменників здебільшого в межах виокремлених словотвірних типів. Більше уваги специфіці мотиваційних відношень приділено в дослідженнях Т. Ястремської (Ястремська, 2008; 2017; 2021). Мотиваційний аспект аналізу діалектних дериватів, утворених на базі слів *верх, гора / низ, діл, під*, дослідниця пропонує як важливий складник опису словотвірних гнізд, включених до номінативного поля названих лексем.

Описові мотиваційних зв'язків, зокрема й таких, що виникають на базі метафоричних чи метонімічних механізмів зіставлення понять, присвячені окремі праці П. Гриценка, І. Гороф'янюк, Г. Гримашевич, Я. Литвиненко, В. Леснової, Т. Тищенко та ін. (Гриценко, 1984; Гороф'янюк, 2018; Гримашевич, 2013; Литвиненко, 2014; Леснова, 2012; Тищенко, 2017).

Методи дослідження. Пропонована розвідка здійснена на базі комплексної методики, спрямованої на добирання, опис і систематизацію діалектних образних дериватів. Відтак за допомогою прийомів *суцільної вибірки лексичного матеріалу* за словниковими джерелами та *мотиваційно-словотвірного аналізу* виокремлених похідних одиниць укладено корпус діалектних похідних слів з образним компонентом змісту. Установлення й пояснення образних мотиваційних відношень базувалося на елементах *когнітивно-ономасіологічного методу, концептуального, мотиваційного та компонентного аналізу дериватів*; додатково застосовано *лінгвокультурний підхід* до аналізу мовних явищ.

Для конструювання лексико-словотвірних образних парадигм використано прийом систематизування лексичного матеріалу і прийом лінгвістичного моделювання.

Виклад основного змісту. Специфіка творення образних дериватів у діалектному мовленні. Відсубстантивні похідні одиниці з образним компонентом змісту (іменники, прикметники, дієслова та прислівники), попередній реєстр яких (2502 деривати) нам вдалося сформулювати на базі вагомих словникових джерел, – це особлива група лексики, що вербалізує національну специфіку світосприйняття носіїв мови.

Однією з ознак, притаманних діалектному мовленню, вважаємо творення й використання образних номінацій, що позначають такі елементи дійсності, для яких в інших мовленнєвих сферах образні назви відсутні. Наприклад, мовне позначення ознак ‘надзвичайно давній, старий’ або ‘дуже глибокий шар ґрунту’ за допомогою словотвірних номінацій відбувається через зв’язок з образом особи *Адама* – першої, за Біблією, людини: *адámський* ‘прикм. до Адам. *Що це у вас за могили такі? – Це це адámські могіли, од самого Адама*’ (СГНН, т. 1, с. 48); *адámів* ‘*адáмова земля, глибоко зорана й тому неврожайна земля*’ (СБойкГ, т. 1, с. 33). Деривати *адámський, адáмовскій* з таким самим контекстом, що й у «Словнику говірок Нижньої Наддніпряниці», подає «Словник української мови» Д. Яворницького з указівкою на записи в с. Веселе Таврич. г. Мелит. у. (СУМЯ, т. 1, с. 2).

Структурно-семантичні особливості наведених прикметників відображають визначальний вплив релігійних понять і фонових знань мовців на формування асоціативно-образних уявлень і на вибір мотиватора у процесі деривації. Творення похідних *адámський, адámів* відображає багаторазову реалізацію словотвірних моделей «основа іменника + *-ськ-*», «основа іменника + *-ів-*» і ґрунтується на образних метонімічних відношеннях «назва першої (найдавнішої) людини → часова ознака».

Синонімічні словотвірні моделі творення образних дериватів. Матеріали словників діалектної лексики дають змогу встановити й описати притаманну для діалектного словотвору ознаку – наявність словотвірних (фонетичних) варіантів чи синонімічних варіантів афіксів, використання яких притаманне, зокрема, і для образної деривації. Зазначений підхід допомагає якнайповніше розкрити потенційні можливості української мови у формуванні словотвірних синонімів. До похідних такого типу зараховуємо слова, що містять у своїй будові однакову твірну основу, реалізують спільне лексико-словотвірне значення, виражене різними за фонемним складом афіксами.

Так, у буковинських і гуцульських говірках фіксуємо словотвірний синонім з суфіксом *-ист-* *попел-íst-ий* до дериватів *попел-яст-ий* (рідко *попел-ást-ий*) ‘кольору попелу, сірий’: *попел-íst-ий* ‘попелястий, темно-сірий’ (СГГ, с. 140); ‘Є голубці чорні, чирвоні,

криміністі, булані, попилісті (СБукГ, с. 234). Матеріали «Етимологічного словника української мови» подають ще й фонетичний варіант **попель-на́ст-ий** з суфіксом *-наст-* (ЕСУМ, т. 4, с. 517).

У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (1886 р.), окрім дериватів з формантами *-яст-*, *-ист-*, наведено ще один словотвірний синонім – **попел-я́т-ий** (МНСЖел, т. 2, с. 702). Зауважимо, що матеріали цієї лексикографічної праці є важливими з огляду на те, що були зорієнтовані на народнорозмовне мовлення й містили, за словами С. Недільського, «дуже значну часть слів або окремих значінь, призбираних звичайно з уст народа» (МНСЖел, т. 1, с. II). Укладачі доповнювали матеріал словника, використовуючи важливі на той час і зараз збірники слів М. Закревського, Ф. Піскунова, І. Верхратського, К. Шейковського та «еще много материялу не зужиткованого в рукописах, які Вп. Земляки з ріжних сторін понадсилали були і пізнійше все еще надсилали» (МНСЖел, т. 1, с. I).

До цієї групи синонімічних одиниць входить і загальноновживаний прикметник **попіль-н-ий** ‘2. Який має колір попелу’. *Дивився [Томат] на вогник і іноді ледве дихав попільними губами, наче щось шепотів* (З. Тулуб) (СУМ, т. 7, с. 207).

Отож матеріали діалектного мовлення дають змогу якнай докладніше визначити синонімічні словотвірні моделі, у яких афікси (*-аст-* (*-наст-*, *-яст-*) / *-ист-* / *-ят-* / *-н-*) виражають спільне словотвірне значення ‘такий, що за кольором подібний до попелу’.

Синонімію афіксів *-ичк-* / *-ушк-* засвідчують похідні іменники **камен-і́чк-а** (← *камінь*) ‘бот. Плід дикої груші’. *Ти камені́чки не вку́сиш* та **камен-у́шк-а** (← *камінь*) ‘бот. тс, що каменичка’ (СЗПГ, т. 1, с. 207), що закріпилися в західнополіських говірках і реалізують словотвірне значення ‘плід, що за своїми властивостями подібний до каменя’. Наведену групу суфіксів доповнює ще й синонімічний формант *-к-*(а), за допомогою якого утворено дериват **ка́м’ян-к-и** ‘сорт твердих груш’ (МНСЖел, т. 1, с. 332).

Закріплення синонімічних зв’язків між словотвірними значеннями афіксів *-ат-* / *-уват-* – ‘подібний до того, що названо твірною основою’ – відображають похідні прикметники, співвідносні в українській мові як діалектне слово й загальноновживане: **вовк-а́т-ий** (← *вовк*) ‘похмурий, насуплений’ (СЗПГ, т. 1, с. 67), тобто такий, що нагадує своїм виглядом вовка; **вовк-увáт-ий** (← *вовк*) ‘похмурий, понурий; відлюдкуватий’. *Та ось дівчина перехопила вовкуватий Юрків погляд* (С. Журахович). *Спохмурнів він, мовчазний став, вовкуватий* (М. Коцюбинський) (СУМ, т. 1, с. 711).

Діалектна лексика в складі лексико-словотвірних образних парадигм. За нашими спостереження, образні деривати, засвідчені діалектним словотворенням, є невід’ємною частиною лексичних одиниць, що допомагають найбільш повно описати системність образних

дериваційних зв'язків й упорядкувати похідні слова в словотвірні парадигми чи гнізда.

Загалом образні деривати становлять чітку систему, складники якої можуть бути об'єднані парадигматичними відношеннями на словотвірному й лексико-семантичному рівнях.

Парадигматичні зв'язки образних дериватів ґрунтуються на аналогічних засадах, що їх сукупно застосовують для словотвірних парадигм, – 1) це поєднання похідних слів, безпосередньо мотивованих одним твірним словом; 2) внутрішня організація парадигми за частиномовними зонами (блоками); 3) залежність її дериваційного та семантичного наповнення від структурно-семантичних, граматичних, стилістичних і синтагматичних особливостей вершинного слова та ін. В українському мовознавстві базові положення про структурно-семантичну специфіку словотвірних парадигм відображають праці Р. Бачкура, З. Валюх, В. Грещука, Є. Карпіловської, І. Ковалика, О. Кушлик, А. Нелюби та ін.

Суттєвою особливістю *лексико-словотвірних образних парадигм* є те, що вони об'єднують усі морфологічні деривати, утворені від спільного мотивувального слова на базі асоціативно-образних мотиваційних відношень. Словотвірні значення похідних слів у складі таких парадигм здебільшого мають індивідуальний характер і відображають специфічне образне уявлення, сформоване на основі метафоричних або (та) метонімічних концептуальних моделей. Об'єднання дериватів у відсутності образні лексико-словотвірні парадигми підпорядковане внутрішньому структуруванню за частиномовними зонами. Протяжність (розгалуженість) таких парадигм може поширюватися щонайбільше на чотири зони – субстантивну, ад'єктивну, дієслівну й адвербіальну. Нерідко лексико-словотвірна парадигма може бути одно-, дво- чи тризонною (Докладніше див. Гуцуляк, 2021а).

Похідні слова з образним компонентом змісту, засвідчені в діалектних лексикографічних працях, є важливим складником лексико-словотвірних образних парадигм. Такі деривати допомагають сформуванню окремих зон парадигм, засвідчуючи в такий спосіб або їхню повноту (тобто наявність чотирьох зон – ад'єктивної, субстантивної, дієслівної, адвербіальної), або ж розширення парадигми ще однією зоною. До того ж діалектні похідні слова ілюструють можливість виникнення різнотипних образних уявлень (метафоричних, метонімічних, образно-парадоксальних), об'єктивованих у двоплановому змісті мовних одиниць та в особливостях їхньої формальної структури.

У пропонованій розвідці наводимо приклади названих явищ, зокрема, завдяки діалектному словотворенню простежуємо можливість виокремити **дієслівні зони** для лексико-словотвірних образних парадигм з іменниками-вершинами *гак*, *лопух*, *сітка*, *сокира*, *цибуля*, *цап* та ін.

До дієслівної зони лексико-словотвірної образної парадигми іменника *гак* включаємо похідну лексему *гак-ува́-ти* (← *гак*), засвідчену в буковинських говірках зі значенням ‘підставляти ногу’: *Лиш він берé м’яч, то его зразу гаку́ют* (СБукГ, с. 66). У поясненні мотиваційних зв’язків спираємося на зоровий образ предмета – *гака* ‘металевого або дерев’яного стрижня, загнутого на одному кінці’ (СУМ, т. 2, с. 17), до якого подібна постава гравця чи його нога, підставлена суперникові під час гри у футбол.

Припускаємо, що той самий образ (подібність до загнутого стрижня) зумовив появу й семантичного деривата *гак* зі значеннями ‘*льв. вул.* Худа дівчина’ і ‘*льв. вул.* Підставлення іншому ноги’ (Арго, с. 462); ‘1. Негарна худа дівчина; 2. Підніжка’ (ЛексЛьвів, с. 143), зафіксованого в соціолекті міського населення старшого віку, про що свідчить маркування слова в «Лексиконі львівському: поважно і на жарт» та в мовленні носіїв західноукраїнського арго, як це подає О. Горбач, а саме: у мовленні «міської вулиці, школярів, [...] вульгарно-розговорна мова міських низів» (Арго, с. 446). Названі лексикони зафіксували й сталий вислів *да́ти комусь га́ка* (*да́ти га́ка*) ‘підставити комусь ногу’ (Арго, с. 462; ЛексЛьвів, с. 143) та дієслівні утворення *га́чити* когось (на іспиті) ‘*льв. шк.* Ставити трудні, несподівані питання’; *зага́чити* ‘нагло запитати, вчепити’ (Арго, с. 462). У «Лексиконі львівському: поважно і на жарт» лексему *зага́чити* подано як полісемант, що включає пряме значення стосовної дії, пов’язаної з використанням *гака*: ‘1. Зачепити; 2. Перепинити або зачепити розмовами під час зустрічі; 3. Зачепити на гачок; 4. *шк.* Несподівано або зумисне поставити складне запитання, щоб виявити незнання предмета’ (ЛексЛьвів, с. 221).

О. Горбач розглядає появу лексеми *гак* з її семантичним наповненням, що було притаманне для мовлення носіїв арго, як германізм (від *нім.* *Nahe* ‘гак’), а дієслівні утворення *га́чити*, *зага́чити* зараховує до запозичень з єврейської мови або ж до германізмів, що ввійшли в українську мову через єврейське посередництво (Арго, с. 355; с. 462). Отож творення дієслів *га́чити*, *зага́чити*, як це впливає з міркувань О. Горбача, є результатом словотвірного калькування й пов’язане зі сферою стосунків між людьми, їхнім спілкуванням.

Припускаємо, що діалектне слово *гакува́ти* ‘підставляти ногу’, позначаючи конкретну фізичну дію, могло утворитися на власне українському ґрунті за продуктивною для дієслівної деривації моделлю «основа іменника + -ува- (-ти)» на базі образно-метафоричної мотивації.

Мотивувальна ознака ‘*подібний за формою до гака*’ послужила підставою для творення образних дериватів усіх інших зон лексико-словотвірної образної парадигми.

Зокрема, в українській мові для опису образного дериваційного потенціалу іменника *гак* нам вдалося зафіксувати похідні одиниці, що входять до чотирьох зон словотвірної парадигми – субстантивної,

ад'єктивної, дієслівної й адвербіальної. Подаємо наповнення цієї парадигми.

Субстантивна зона: **гач-óк** (← *гак*) '2. Закручена лінія, завиток, розчерк у письмі' *Позирав [школярник] на таблицю, стараючись виводити на папері такі самі крючки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на таблиці* (І. Франко); *Вже, здається, дуже подібним є підпис, от тільки в кінці літеру «р» він розтягає, смикає вгору і потім якимись гачками тягне вниз* (А. Хижняк) (СУМ, т. 2, с. 42).

Ад'єктивна зона: **гак-увáт-ий** (← *гак*) 'який має форму гака або схожий на нього'. *Вона [Катерина] могла не жартами очі видряпати, бо була схожа із своїм, гакуватим носом та вугляними очима на коршака* (Г. Григоренко) (СУМ, т. 2, с. 18). Порівняймо: **гакувáтий** – відповідник до *рос. крюковáтый, крючковáтый* 'крюковідний' – *укр. карлючкуватий, закарлючений, (редко) крjúкчувáтий, крjúкáстий* (РУС, с. 868). Лексеми **гакувáтий, гачкувáтий** подані з-поміж синонімічних відповідників до прикметника **зáгнутий** 'який має вигнуту, закручену форму', *закоцюрблений* *розм., закарлючений* *розм. Орел підвівся на свої міцні високі ноги з великими гачкуватими пазурами* (З. Тулуб) (ССУМ, т. 1, с. 521).

Адвербіальна зона: **гáк-ом** (← *гак*) 'загнуто, з горбинкою, закручено (про ніс, спину)'. *Саїд схуд, довгий хижий ніс гаком стирчав на його обличчі, зморшувата шкіра набула хворобливого жовтавого відтінку* (М. Пашек, перекл. В. Гримич); *За ним сидить в сталевих шелягах воєвода Чарнецький [...] з горбинкою ніс загнувся йому гаком, нагадуючи дзьоб у хижого птаха [...]* (М. Старицький). [...] *вдалася не в матір, красуню, а в батька, потвору. Такий же носяра римським гаком, такий же туман очей, такий же неспокій* (О. Ізарський); [...] *і ця модель тримається за бомжуватого забрьоху, [...] спина гаком, руки брудні, засунуті в кишені... І головне – у неї очі світяться від пихи, мовляв, ось він, мій, справжній, індивідуальний, персональний чоловік!* (Брати Капранови) (Корпус–ГРАК).

Тлумачні словники української мови не подають прислівника **гаком** як окрему лексему чи лексико-семантичний варіант іменника *гак*, утім, самостійний прислівниковий статус цього деривата підтверджує частота його вживання з тим самим значенням у контекстах. До того ж його творення відбувається за аналогією до вже закріплених у літературній мові чи в діалектному мовленні одиниць такого типу, напр., **бóчкою** 'у зн. присл., те саме, що *бальтюком* – спосіб зніманням шкіри з убитого звіра без поздовжнього розрізу' (СЗПГ, т. 1, с. 9; с. 30); **вáликом** 'присл. У вигляді валика, подовгасто, заокруглено. *Хворому [...] поклали рушник, складений валиком* (авт.); // У формі валика (про зачіску). *Дівчині личила зачіска валиком* (авт.)' (СМО, с. 67); **гвинтóм** '(по спіралі), гвинта́ми, спіраллю, спіра́льно'. *Буває, випустиш оце їх [голубів] надвечір, а вони на radoщах підуть угору такими гвинтами, що ледве мріють у небесах* (О. Гончар) (ССУМ, т. 1, с. 334).

Завдяки діалектному словотворенню виокремлюємо дієслівну зону лексико-словотвірної образної парадигми іменника *лопух*. Ця парадигма містить дві зони – ад’єктивну (*лопух-áст-ий*, *лопух-át-ий*, *лопух-увát-ий*) та дієслівну (докладніше див. Гуцуляк, 2021а, с. 649 – 650), до складу яких входять деривати, утворені на базі метафоричної мотивувальної ознаки ‘*подібний до лопуха*’.

Дієслово *з-лопуш-і-ти* (← *лопух*) фіксуємо в «Словнику Закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І. Сабадоша (2008 р.) зі значенням ‘укритися пузирями (про будь-яку неживу поверхню)’. Публіліла с’кіну, а вна злупушіла (СЗакГ, с. 127).

Усталеність асоціативно-образних зв’язків з народними уявленнями про *лопух* підтверджують матеріали «Словника стійких народних порівнянь» (1993 р.): *надувся як лопух на огні* (Хмельн., Черкас.) ‘про набундючену, пихату людину’ (ССНП, с. 85) та вживання такого порівняння в тексті «Енеїди» І. Котляревського: [Про царя Латина] *На голову взяв капелюх; Набув на ноги кинді нові І рукавиці взяв шкапові, Надувсь, мов на огні лопух* (Енеїда, с. 124) (Докладніше див. Гуцуляк, 2020, с. 105).

У закарпатських говірках образне значення дієслова *злупушіти* ‘укритися пузирями’, на нашу думку, формується на базі зорового образу листя лопуха, яке надувається на вогні і, скручуючись, набуває опуклої форми. До того ж важливо спостерегти й те, що закріплення такого образу в діалектному словотворенні пов’язане з позначенням ознак об’єктів предметної сфери на противагу народному порівнянню, що стосується поняттєвої сфери ‘людина’.

Наступний приклад, взятий з матеріалів діалектного словотворення, демонструє формування дієслівної зони лексико-словотвірної образної парадигми іменника *сітка* (*сіть*). Ця парадигма містить три зони – субстантивну (*сітк-і́вк-а*, *сіточ-к-а*), ад’єктивну (*сітк-увát-ий*, *сітч-áст-ий*) та дієслівну (*сітк-увá-ти*), до складу яких входять деривати, утворені на базі загальної метафоричної мотивувальної ознаки ‘*подібний до сітки*’.

Дериват *сітк-увá-ти*, (*сітку сіткувати*) (← *сітка*) ‘радитись, прикидати розумом, придумувати хитрі речі’. *Збирались генерали сітку сіткувати* (СГНН, т. 4, с. 66) фіксуємо в говірках Нижньої Наддніпряниці. Порівняймо: *сплітáти сітку* ‘інтригуючи проти когонебудь, намагатися скомпрометувати’ (ФСУМ, т. 2, с. 851).

Дієслово *сіткувати* збережено й у козацькій пісні, що її включив до своєї збірки «Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославской губернии в 1874 – 1894 гг.» (1894 р.) Я. Новицький: *Збирались генерали сітку-сіткувати, Як будем запорожцям одержу давати: Чи козацьку, чи гусарську, чи третю, салдацьку? – Хоч ми будем, братці, канави копати, А не будем салдацької одержу приймати; Бо салдацька одержу куца, ще й погана, Нехай наша не загине запорозька слава* (Новицький, с. 329).

Поява такого дієслова тісно пов'язана з образними особливостями усно-народного мовлення та, за нашими спостереженнями, з біблійною образністю, зокрема з конкретно-чуттєвими образами, що мають стосунок до сфери полювання та рибальства. Звернімо увагу й на українські прислів'я та приказки: *Сторонить від него, як вовк від сімі* (Номис, с. 247); *Був вовк в сімі і перед сімтю* (Номис, с. 273).

Тексти Святого Письма мали вагомий вплив на формування образно-метафоричних засобів української мови, оскільки вони зафіксували давні архетипні першообрази, що виявляли спільне міфологічне походження з народнопоетичною образністю. Порівняймо: *Провалились народи в пропасть, що викопали її; зловилась нога їх у сітях, що заставили їх тайно* (Біблія, Псалма 9, с. 15); *Виведи мене з сітки, що тайно заставили її на мене; ти бо єси твердиня моя* (Біблія, Псалма 31, с. 4). Закріплення таких метафор в українському перекладі Біблії пов'язано, вочевидь, з тим, що джерелом їх формування послужила лексика й конкретно-чуттєві образи, пов'язані зі сферою полювання та рибальства.

Збережене в говірках Нижньої Наддніпряниці дієслово *сіткувати*, мабуть, реалізує давні архетипні першообрази.

У діалектному словотворенні виокремлюємо низку відіменникових похідних одиниць, що суттєво наповнюють дієслівну зону лексико-словотвірної образної парадигми іменника *цап*. У її складі виділяємо чотири зони – субстантивну (*цап-о́к*), ад'єктивну (*цап-і́н-ий*, *цап-увáт-ий*, *ца́п-а́ч-ий*), дієслівну (*цап-і́-ти* (з-ца́піти), *о-ца́п-і-ти*, *по-цап-і́-ти*, *при-цап-і́-ти*, *у-цап-і́-ти*) та адвербіальну (*ца́п-ом*) (Докладніше див. Гуцуляк, 2023).

Дієслівні деривати з образним компонентом змісту фіксуємо в буковинських, бойківських, закарпатських, лемківських говірках: *цап-і́-ти* (з-цап-і́-ти) 'ставати дурним'. *Ти що чисто зца́пів?* (СБукГ, с. 618); *цап-і́-ти* (з-цап-і́-ти) 'дурнішати, бараніти; одуріти'. *Ти геть зца́пів от якогоси часу* (СЛГ, с. 122; с. 331); *о-ца́п-і-ти*, *у-цап-і́-ти* 'утратити здатність розуміти, сприймати що-небудь, отупіти'. *Борис оца́пів, мовчит та очима кліпає* (СГЦБойк, с. 327; с. 480); *у-цап-і́-ти* 'утратити здоровий глузд, звихнутися'. *Ты ачін' уца́піла, шчо такé кажеш* (СЗакГ, с. 393).

Лексеми *з-цап-і́-ти*, *о-ца́п-і-ти*, *при-цап-і́-ти* 'стати дурним (як цап)' подає «Етимологічний словник української мови» з посиланнями на діалектні матеріали, зокрема на працю І. Верхратського «Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. В. Словарець» (1899 р.) (ЕСУМ, т. 6, с. 227).

Деривати *з-цап-і́-ти* 'глупим сделаться, одуреть (как козел)' (СлГр, т. 2, с. 189) й *о-ца́п-і-ти* 'одуреть' (СлГр, т. 3, с. 80) увійшли й до «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка й містять покликання на «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського (1886 р.) та на «Разказы» М. Симонова (Номиса).

Образні метафоричні мотиваційні відношення, що послужили базою для творення наведених дієслівних похідних одиниць, відображають традиційні народні уявлення про специфічну поведінку та норів *цана*. Зокрема, такий зміст передають стійкі народні порівняння: *бовть як цан у воду* 'сказав або зробив недоречність'; *дурний як цан* 'про дурну нетямущу людину' (ССНП, с. 158).

Особливу увагу звертаємо на опис дериватів, що утворилися на основі *образно-парадоксальних мотиваційних відношень* і є складниками дієслівних зон лексико-словотвірних образних парадигм. Похідні одиниці такого типу відображають реалізацію нерегулярних мотиваційних моделей і представлені невеликою кількістю прикладів. Структурно-семантичні особливості образно-парадоксальних дериватів не дають змоги встановити чітких і зрозумілих мотивувальних ознак (за подібністю чи суміжністю асоціативно поєднаних понять). Припускаємо, що головним чинником у виборі концептуальної структури для формування образного уявлення є особливий почуттєво-емоційний стан мовця, що зумовлює появу складних, непередбачуваних асоціативних зв'язків між раніше не пов'язаними когнітивними структурами.

До похідних дієслів, утворених на базі образно-парадоксальних мотиваційних відношень, зараховуємо діалектні лексеми, засвідчені в говірках Нижньої Наддніпрянщини та в поліських говірках: *ві-цибул-и-ть-ся* (← *цибуля*) 'фам. Вибиратися, вилазити на високий предмет' (СГНН, т. 1, с. 175); *при-цибу́л-юва-ц-це* 'влаштуватися, розташовуватися, знаходити пристановище'. *Чаго ти прицибу́левсе кала мене* (СПГ, с. 175).

«Етимологічний словник української мови» пояснює появу деривата *прицибу́литися* (-це) зі значенням 'влаштуватися, розташуватися, знайти пристановище', імовірно, як афективне утворення від *цибу́ля*; порівнюючи з аналогічним творенням дієслова *розкапу́ститися* 'розсістися, зайняти багато місця' (ЕСУМ, т. 4, с. 583).

Відіменникові дієслова *віцибу́литися*, *прицибу́литися* дають підстави сформуванню дієслівної зони в складі лексико-словотвірної образної парадигми іменника *цибуля* й загалом виділити три зони, з-поміж яких ще – субстантивна (*цибу́ль-к-а*) та ад'єктивна (*цибул'-át-ий*, *цибул'-át-ий*, *цибул'-ást-ий*, *цибуль-кува́т-ий*, *цибул'-ува́т-ий*). Деривати, що входять до цих двох зон, реалізують загальну метафоричну мотивувальну ознаку 'подібний за формою до цибулі'.

Дієслівну зону лексико-словотвірної образної парадигми іменника *сокира* також виокремлюємо завдяки діалектному словотворенню, беручи до уваги засвідчений у полтавських говірках та в говірках Нижньої Наддніпрянщини дериват *під-сокір'-ува-ти-ся* (*під-сокір-и-ти-ся*) (← *сокира*) 'піддобритися, здобути довір'я'. *Та до нашої Марини легко підсокиритися, вона любить улесливі слова*

(СПолтГ, с. 75); 'те ж саме, що й підлабузнюватися'. *До комірниці усі підсокірюються, як щось нада* (СДЛПолт, с. 69); *під-сокір'-ува-ть-ся* (*під-сокір-и-ть-ся*) 'фам. Намагатися знайти підхід до когось, набиватися в друзі'. *То такий хитряк, що підсокириться хоч до кого* (СГНН, т. 3, с. 120). Структурно-семантичні особливості цього дієслова, зокрема фразеологізована морфемна будова, засвідчують його творення на базі образно-парадоксальних мотиваційних відношень (Докладніше див. Гуцуляк, 2021б).

Лексико-словотвірна образна парадигма іменника *сокира* об'єднує три зони, з-поміж яких виділяємо субстантивну (*бот. сокір-к-ій*) та ад'єктивну (*сокір-куват-ий*). Похідні одиниці, що входять до їхнього складу, також відображають специфіку діалектного словотворення.

Народну назву рослини – *сокірки* – фіксуємо в буковинських говірках 'мн. Фіалка триколірна (*Viola tricolor*)'. *Із сокірок в'яруть відвару і приймають всередину* (СБукГ, с. 505), утім простежуємо її використання в загальнонародному мовленні для позначення інших, схожих рослин. Про це свідчить закріплення лексеми *сокірки* в нормативних словниках української мови – тлумачному, синонімічному й перекладних: *сокірки* 'бот. (*Consolida*). Однорічна трав'яниста рослина родини жовтцевих, що цвіте фіолетово-синіми, зрідка рожевими або білими квітками'. *У садку [...] серед зеленої трави росли різні квіточки – [...] голубі фіалочки, червоні трав'яночки, сині сокирки* (Панас Мирний); *В полі наскубла [Олеся] величезний букет волошок і темно-лілових сокирок* (О. Донченко) (СУМ, т. 9, с. 438); *сокірки* мн. (рослини з синіми квітками), *черевічки* мн., розм., *синьоцвіт* діал. *Рясні сокирки та волошки, сині, як ультрамарин, як південне небо, мріли скрізь по зеленому килиму* (Г. Коцюба) (ССУМ, т. 2, с. 646). Народна назва *сокірки* подана й у «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933 рр.) як один з відповідників до (рос.) *василькі рогатые* (*Delphinium*) (РУС, с. 75) і (рос.) *поручейник*, *бот. Falcaria rivini* (РУС, с. 2216).

Доповнюють інформацію про використання назви *сокірки* для позначення рослин матеріали словника за ред. Б. Грінченка, у яких подано ширший перелік, порівняно з наведеним вище, співвідносних об'єктів рослинного світу. Зокрема, звертаємо увагу на номінацію *сокірки горбодні*, засвідчену в праці І. Верхратського «Початки до уложеня номенклатури и терминології природописної, народної...» (Львів, 1864 р., 1869 р.), для позначення матіюли (левкої) однорічної '*Matthiola annua*' (СлГр, т. 4, с. 165).

На думку Я. Закревської, відомої української дослідниці діалектного словотвору, «назви рослин, утворені за допомогою здрібнених суфіксів, широко побутують у народнорозмовній мові. Вони стали джерелом поповнення кодифікованої ботанічної термінології,

а певна кількість таких назв увійшла в активний словник української мови» (Закревська, 1976, с. 125).

Установити мотивувальну ознаку, що послужила підставою для творення народної назви **сокіркі**, можемо, спираючись тільки на зоровий образ рослин і на матеріали «Етимологічного словника української мови», у якому цей образ описаний: **сокіркі** (бот.) ‘*Consolida (Delphinium L.)*; [горошок плотовий, *Vicia serium L.*’; – результат перенесення на рослину назви *сокірки* (мн.) зменшене від *сокіра*, зумовленого подібністю квітки до маленької сокири (кирки) завдяки витягнутому в шпорку верхньому листочку оцвітини’ (ЕСУМ, т. 5, с. 345).

У наведених поясненнях творення цієї лексеми пов’язане з явищем семантичної деривації, утім, вважаємо, що доречно буде розглядати появу слова **сокіркі** і як результат морфологічного словотворення за допомогою суфікса *-к-*, що виражає словотвірне значення ‘*рослина, квітка якої подібна до сокири*’. Особливість асоціативно-образних зв’язків з предметом *сокира* для називання рослин полягає передусім у встановленні подібності до зовнішнього вигляду предмета чи то малого розміру, чи звичайного.

На специфіку суфіксального творення багатьох народних назв рослин звертає увагу Я. Закревська. На її думку, «часто для номінації нових видів рослин використовуються суфікси суб’єктивної оцінки, зокрема здрібнілі і пестливі, які в складі народної ботанічної номенклатури повністю втрачають емоційне забарвлення. Використання формальних демінутивів у лексико-семантичній групі народних назв рослин виявляється значно ширше, ніж у будь-якій іншій лексичній групі, і це є однією з характерних її ознак» (Закревська, 1976, с. 123). Такі номінації через специфіку свого творення, за словами Я. Закревської, допомагають зрозуміти джерела і мотиви їхньої появи, установити «дію закону психологічних асоціацій і зміщення понять окремих предметів, що виникає на цій основі» (Закревська, 1976, с. 123). З-поміж низки різноманітних твірних основ (назв тварин, птахів, риб, комах; назв частин живого організму; особових назв та ін.), від яких можуть бути утворені лексеми на позначення рослин, дослідниця виділяє й основи іменників – назв різноманітних побутових предметів та подає такі приклади похідних слів: *капельюшки, черевички, чобітки, парасольки, батіжок, веретенце, ключики, кожушечки, рушнички* та ін. (Закревська, 1976, с. 123).

За нашими спостереженнями, словотвірна модель «основа іменника + *-к-*» належить до найпродуктивніших моделей похідних іменників, концептуальною базою яких постають метафоричні мотиваційні зв’язки, напр., **манжёт-к-а** (← *манжéта*) ‘бот. Приворотень звичайний, *Alchemilla vulgaris L.*; назва могла бути зумовлена кільцеподібною формою верхніх листків рослини’ (ЕСУМ, т. 3, с. 382); **оксаміт-к-а** (← *оксаміт*) ‘бот., діал. Чорнобривець’ (СНГ, с. 189); ‘назва

зумовлена, імовірно, кольором квітів рослин, що мають матовий, ніби оксамитовий, блиск» (ЕСУМ, т. 4, с. 175) та ін.

Отож є достатньо підстав розглядати суфіксальне творення іменника **сокірки** від основи *сокира* на базі образно-метафоричних мотиваційних відношень і включати такий дериват до субстантивної зони лексико-словотвірної образної парадигми.

У матеріалах, що засвідчують специфіку діалектного словотворення, знаходимо ще одну важливу інформацію для якнайповнішого опису асоціативно-образного потенціалу основи іменника *сокира*, зокрема для виокремлення ад'єктивної зони його лексико-словотвірної образної парадигми. «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка містить похідний прикметник **сокір-куват-ий** (← *сокира*) 'язвительный, резкій'. *Ні, таки й вона сокиркувата* (СлГр, т. 4, с. 165) з територіальним маркером *Кобел. у.*, що вказує на поширення слова в Кобеляцькому повіті Полтавської губернії (з центром у місті Кобеляки). Лексему **сокіркуватий** 'уїдливи́й, різкий' з-поміж інших спільнокореневих слів до *сокіра* фіксує й «Етимологічний словник української мови» (ЕСУМ, т. 5, с. 345).

Наголосимо, що цей образний дериват належить до рідковживаної лексики, утім засвідчений у творі «У сонячній колі» (1929 р.) М. Івченка (1890 – 1939) – українського письменника, який разом з багатьма іншими потрапив до числа підсудних за сфальсифікованим процесом СБУ; та в українському перекладі роману Чарльза Діккенса «Домбі і син», що його здійснив 1991 р. М. Іванов. Контексти вживання лексеми **сокиркуватий** у названих творах подає Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК): *Вона мені зовсім не докучає, – відповіла здивована Поллі. – Я дуже люблю дітей. – Ах! Вибачайте, місіс Річардс, але це ще нічого не означає, – відказала чорноока дівчина, така сокиркувата та кусюча на язик, що від неї [...] відразу сльозилися очі* (Ч. Діккенс); *Іван Семенович приголомшено позирнув на стіну. Звідти дивились у маленьких ярмолках поважні, насуплено-суворі й сокиркуваті обличчя вчених талмудистів з якимись таємничими підписами під ними* (М. Івченко) (Корпус-ГРАК).

Структурно-семантичні особливості деривата **сокіркуватий** засвідчують реалізацію ще однієї мотивувальної ознаки, що відтворює асоціативно-образні зв'язки з типовими уявленнями про властивості *сокири* (наявність гострого леза; різкі рухи, пов'язані з використанням предмета тощо).

Загалом діалектні похідні слова, утворені від іменника-мотиватора *сокира*, відображають низку багатоаспектних мотивувальних ознак і в такий спосіб вказують на актуальність цієї лексеми та образних уявлень, пов'язаних з її денотатом, для словотвірної номінації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Діалектна лексикографія – це невід'ємне й надзвичайно цінне джерело для дослідження специфіки національної мови. Словотвірні номінації,

притаманні для діалектного мовлення, через їхні структурно-семантичні особливості суттєво доповнюють інформацію про дериватологічні та мотиваційні механізми української мови.

Діалектні образні деривати допомагають максимально розкрити й відтворити словотвірно-мотиваційний потенціал основ іменників, що здебільшого позначають звичні для українського світогляду поняття, пов'язані з предметно-побутовою сферою та зі світом природи. Саме в діалектному мовному просторі збережені такі похідні одиниці, які через специфіку мотивувальних ознак розкривають притаманні для українського світогляду механізми формування асоціативно-образних уявлень про світ.

Вважаємо, що в перспективі залучення різнотипних діалектних матеріалів – різножанрових текстів, етнографічних записів тощо – значно розширить корпус діалектних образних дериватів, що відтак сприятиме виокремленню активно використовуваних у процесах словотворення твірних мотивувальних основ та ґрунтовному описові їх дериваційної спроможності з відтворенням узагальненої картини їхнього мотиваційного простору.

Література

- Аркушин, Г. Л. (2004). *Іменний словотвір західнополіського говору*. Луцьк, 764 с.
- Аркушин, Г. Л. (2005). *Іменний словотвір західнополіського говору: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова*. К., 39 с.
- Білоусенко, П. І. (2014) Підсумки і перспективи дослідження динаміки афіксальної деривації українського іменника. *Українська мова*. № 4. С. 145 – 154.
- Гороф'янюк, І. (2018). Етноніми в українських діалектах: від номінації до наївної аксіології. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Вип. 63. С. 307 – 320.
- Гримашевич, Г. (2013). Відсубстантивні адвербіативи у формі орудного відмінка в українських діалектах. *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького національного університету*. Вип. 9. С. 139 – 146.
- Гриценко, П. Ю. (1984). *Моделювання системи діалектної лексики*. К.: Наук. думка, 228 с.
- Гуцуляк, Т. Є. (2020). Мовно-виражальні засоби «Енеїди» І. П. Котляревського в контексті фіксування та збереження стійких образних уявлень у фразео- та словотворенні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*. Вип. 2. С. 102 – 111.
- Гуцуляк, Т. Є. (2021а). *Типологія образних семантико-мотиваційних відношень у відіменниковому словотворі української мови: дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова*. Чернівці, 690 с.

- Гуцуляк, Т. Є. (2021б). Фразеологізована морфемна структура образних дериватів та умови встановлення мотиваційних відношень. *Лінгвістика*. № 2. С. 63 – 76.
- Гуцуляк, Т. Є. (2023). Образна деривація в українській мові та проєкт словника образних дериватів. *Лексикографічна парадигма ХХІ століття: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука: монографія* (С. 345 – 371). К.: Ін-т укр. мови НАН України [Електронне видання].
- Закревська, Я. В. (1976). *Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті*. К., 163 с.
- Леснова, В. І. (2012). Оцінні прикметники в українському діалектному мовленні. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 56. Ч. 1. С. 56 – 63.
- Литвиненко, Я. В. (2014). Типи мотивації орнітономів у східнополіських говірках. *Українська мова*. № 4. С. 126 – 144.
- Селіванова, О. О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава, 844 с.
- Тищенко, Т. (2017). «Словник східноподільських говірок» як відображення номінаційних процесів у східноподільському ареалі української мови. *Філологічний часопис*. Вип. 2. С. 216 – 226.
- Фанта, О. (2010). Афіксальний іменниковий словотвір в українських говірках Закарпаття як предмет наукового дослідження. *Вісник Ужгородського університету*. Вип. 23. С. 79 – 84.
- Харківська, О. (2015). *Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття*. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 396 с.
- Хобзей, Н. (2006). Сучасне українське діалектне словництво. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15. С. 819 – 826.
- Хобзей, Н. (2019). Діалектна лексикографія сьогодні. *Багнюк, Н., Сімович, О. & Ястремська, Т.* (ред.), *Хобзей Наталія. Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія* (С. 29 – 32). Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Ястремська, Т. (2008). Мотиваційний словник лексики пастухування гуцульського говору. *Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикологія української мови*. Вип. 3. Кн. 2. С. 178 – 183.
- Ястремська, Т. (2017). Словотвірне гніздо: проблема множинної мотивації. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 64. Ч. 1. С. 119 – 130.
- Ястремська, Т. (2021). *Лексико-семантичне моделювання українського діалектного простору*: дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. К., 610 с.

Джерела

- Арго – Горбач, О. (2006). *Арго в Україні*. Л., 686 с.
- Біблія – Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською (2007). Переклад Куліша, П. О., Левицького, І. С. & Пулюя, І. У Відні: Виданне Британського і Заграничного Біблійного Товариства, 1903. К.: Видав. дім «Простір».
- Енеїда – Котляревський, І. П. (1987). *Енеїда: поема. Наталка Полтавка: н'єса. Москаль-чарівник: н'єса*. К., 366 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови (1982 – 2012) (Т. 1 – 6). К.: Наук. думка.
- Корпус-ГРАК – Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) (2017 – 2023) / Шведова, М., Вальденфельс, фон Р., Яригін, С., Рисін, А., Старко, В. & Ніколаєнко, Т. К., Л. URL: uas Corpus.org.
- ЛексЛьвів – Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т. & Дидик-Меуш, Г. (2009). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Л., 670 с.
- МНСЖел – Желехівський, Є. & Недільський, С. (1886). *Малоруско-німецький словар* (Т. 1 – 2). Л., 1117 с.
- МСГГ – Піпаш, Ю. О. & Галас, Б. К. (2005). *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)*. Ужгород, 266 с.
- Новицький – Новицький, Я. (1894). *Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославской губернии в 1874 – 1894 гг. Сборник Харьковского историко-филологического общества* (Т. 1 – 21). Т. 6: Труды педагогического отдела. Вып. 2. С. 49 – 160. Х.: Тип. Губерн. Правления.
- Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав Номис, М. (1993). К.: Либідь, 768 с.
- РУС – Російсько-український словник (1924 – 1933) / за ред. Кримського А. Ю. & Єфремова С. О. (Т. 1 – 3). К.: Держ. вид-во України – УАН. URL: www.r2u.org.ua.
- СБойкГ – Онишкевич, М. Й. (1984). *Словник бойківських говірок* (Ч. 1 – 2). К.: Наук. думка.
- СБукГ – Словник буковинських говірок (2005). Чернівці: Рута, 688 с.
- СГГ – Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березови*. Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 224 с.
- СГНН – Чабаненко, В. А. (1992). *Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини* (Т. 1 – 4). Запоріжжя: ЗДУ.
- СГЦБойк – Матіїв, М. Д. (2013). *Словник говірок центральної Бойківщини*. К.; Сімферополь: Ната, 602 с.
- СДЛПолт – Сизько, А. Т. (1990). *Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини*. Д.: ДДУ, 100 с.
- СЗакГ – Сабадош, І. В. (2008). *Словник Закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ужгород: Ліра, 480 с.

- СЗПГ – Аркушин, Г. Л. (2000). Словник західнополіських говірок (Т. 1 – 2). Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.
- СЛГ – Пиртей, П. С. (2004). Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 364 с.
- СлГр – Грінченко, Б. Д. (1907 – 1909). Словарь української мови (Т. 1 – 4). К.
- СМО – Глібчук, Н. & Добосевич, У. (2016). Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Л.: Априорі, 640 с.
- СНГ – Шило, Г. (2008). Наддністрянський регіональний словник. Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 288 с.
- СПГ – Лисенко, П. С. (1974). Словник поліських говорів. К.: Наук. думка, 260 с.
- СПолтГ – Ващенко, В. С. (1960) Словник полтавських говорів. Вип. 1. Х.: Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького, 107 с.
- ССНП – Юрченко, О. С. & Івченко, А. О. (1993). Словник стійких народних порівнянь. Х.: Основа, 173 с.
- ССУМ – Словник синонімів української мови (1999 – 2000) (Т. 1 – 2). К.: Наук. думка.
- СУМ – Словник української мови (1970 – 1980) (Т. 1 – 11). К.: Наук. думка.
- СУМ-20 – Словник української мови (2010) (Т. 1 – 20). URL: <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=461&page=20>
- СУМЯ – Яворницький, Д. І. (1920). Т. 1. А – К. Словник української мови. Катеринослав: Слово, 412 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови (1999) (Кн. 1 – 2). К.: Наук. думка, 984 с.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2023 р.

Прийнято до друку 20.05.2023 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Леснова В. В.

ГОВІРКОВА ФОНЕТИКА

ЗБІРКИ ОПОВІДАнь О. ЛОТОЦЬКОЇ «НИНІ ЗОЗУЛЯ КУВАЛА»

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-25-32

Ірина Дружук,

аспірантка кафедри історії та культури української мови

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3603-3907>

Використання діалектизмів у мові художніх творів першопочатково було зумовлене мовним досвідом письменника, мало риси мовного натуралізму й не було чітко регламентованим. Лише в ХХ – на початку ХХІ ст. говіркове мовлення набуває статусу стилістичного засобу в літературних текстах. В останні роки діалектизми в художніх творах усе частіше виконують не лише експресивно-виразову функцію, а первинно автори в такий спосіб прагнуть зберегти «своє», «рідне», «місцеве». У статті розглянуто збірку новел і замальовок Олени Лотоцької «Нині зозуля кувала», написану говіркою с. Крупове Дубровицького району (сучасний Сарненський район) Рівненської області. Говірка належить до середньополіського говору північного наріччя. У статті описано фонетичні діалектизми говірки с. Крупове, ужиті в діалогах персонажів збірки; продемонстровано специфіку рефлексії етимологічних **o*, **e*, **ě*, **e*, **u* (*i*) та **ы* в сучасній круповецькій говірці; з'ясовано, що особливості функціонування системи консонантизму пов'язані насамперед з навантаженістю м'яких і пом'якшених варіантів приголосних. Зазначено, що діалектні фонетичні риси вплетені в текст і на рівні ономастики, що відбито в антропонімах *Вуля* 'Уля < Уляна', *Гальоночко*, *Йвана*, *Лігорок*, *Хиліна*, *Васіль*, *Пиліпка* та топонімах *в Юшковцах*, *Дубровици/Дубровицу*. Звернуто увагу на деякі фонетико-морфологічні явища; прокоментовано причини варіативності відтворення говіркових одиниць авторкою. Визначено, що говірку письменниця використовує виключно в діалогах персонажів з метою «глибше вкорінити в загальну історію життя малої батьківщини».

Ключові слова: вокалізм, говірка, діалектизм, консонантизм, середньополіський діалект.

Initially, the use of dialectisms in literary works was provoked by the writer's linguistic experience. In the ХХ – at the beginning of the ХХІ century spoken language acquires the status of a stylistic device in literary texts. One of such authors is Olena Lototska. Olena Lototska was born in the village of Krupove, Dubrovytsia district, Rivne region. This dialect belongs to the middle-polissian dialect of the northern dialect. The texts of the collection «Nyni zozulia kuvala» meticulously reproduces the peculiarities of vocalism and consonantism of speech, there are no inaccuracies and duplicities in the reproduction of dialectal phenomena. O. Lototska demonstrates the specifics

of the reflection *o, *e, *ě, *e, *u (i) and *ы in the modern Krupovets dialect. The peculiarities of the functioning of the system of consonantism are primarily related to the load of soft consonant variants.

Key words: consonantism, dialectism, middle-polissian dialect, speech, vocalism.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Використання діалектизмів у мові художніх творів першопочатково було зумовлене мовним досвідом письменника, мало риси мовного натуралізму й не було чітко регламентованим (Гриценко, 2004). Лише в ХХ – на початку ХХІ ст. говіркове мовлення набуває статусу стилістичного засобу в літературних текстах (Єрмоленко, 2008). В останні роки діалектизми в художніх творах усе частіше виконують не лише експресивно-виразову функцію, першочергова мета якої – створення локального колориту, а первинно автори в такий спосіб прагнуть зберегти «своє», «рідне», «місцеве».

Одна з таких авторів – Олена Лотоцька, уродженка с. Крупове (раніше Дубровицького району) на Рівненщині, за освітою український філолог. До 2014 року мешкала в Євпаторії, опісля у Львові. Вагомий вплив на світогляд авторки справила етногалерея Роксоляни Шимчук¹. Зі слів письменниці, вона була вражена дібраними експонатами колекції й «поверталася додому з твердим переконанням зібрати свою, але вузько регіональну – північні райони Рівненщини» (Лотоцька, 2020, с. 6). Такою етноколекцією стала для О. Лотоцької мова: «Розглядаючи експонати, особливо з рідного Крупов'я, чула, як вони до мене промовляють. Промовляють по-особливому. *Батенько, матьонка, соненько, кунь, кут, плут, але, моя ляленько, дальбу присяльбу* – слова та вирази, які вишивали в середині мене історію рідного краю. Одяг – вбрання для тіла, а мова – для душі. Схотілося залишити ті слова на папері й не як впорядковані стовпці в словнику діалектизмів, а вживити в діалоги, вималювати картини побуту односельчан, події, які відбувалися. Чомусь здалося, що для прийдешніх поколінь це буде не менш важливим, ніж збережені зразки ужиткового мистецтва» (Лотоцька, 2020, с. 6).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У монографії Ю. Громика та А. Яворського, присвяченій вивченню поліських діалектів у сучасній художній літературі, проаналізовано говіркові елементи фонетичного та морфологічного рівнів, зафіксовані в прозі О. Лотоцької (Громик, 2022).

¹ Приватний музей старовинних українських строїв й етнокрамниця сувенірів і сучасних стилізованих строїв у Львові.

Методи дослідження. У статті використано *метод суцільної вибірки* для формування корпусу поліських говіркових одиниць; *метод лінгвістичного аналізу* для опису специфіки фонетичних явищ; *зіставний метод* для порівняння діалектизмів, використаних у творах, зі сучасними середньополіськими говірками.

Виклад основного змісту. Користуючись класифікацією В. Грещука, досліджуваний текст відносимо до другого типу літературно-діалектної взаємодії, оскільки в ньому говіркове мовлення використано саме для створення діалогів персонажів (Грещук, 2009), щоправда, як слушно зауважує науковець, мову персонажів у такого типу творах не можна повністю ототожнити з говірковим мовленням, бо в ній діалектні риси відбиті не в усій повноті й непослідовно (Грещук, 2009).

Говірка с. Крупове (*Крупов'є* – діалектна назва), розташованого на 4,7 км. на південь від м. Дубровиці, належить до середньополіських говірок. У збірці «Нині зозуля кувала» відбито фонетичні особливості, притаманні говіркам півночі Рівненщини, зокрема представлено особливості поліського вокалізму. Типовий вияв **o* в наголошених новозакритих складах – звук [y], таку рефлексію відтворено у лексемах: *тулько* (Лотоцька, 2020, с. 9) / *тульки* (Лотоцька, 2020, с. 9), *вун* (Лотоцька, 2020, с. 9), *не буйса* (Лотоцька, 2020, с. 9) / *буйтеса* (Лотоцька, 2020, с. 100), *стуй* (Лотоцька, 2020, с. 38) / *стуйте* (Лотоцька, 2020, с. 64), *слунчика* ‘ослінчика’ (Лотоцька, 2020, с. 20), *помуг* (Лотоцька, 2020, с. 64), *кунь* (Лотоцька, 2020, с. 68), *муй* (Лотоцька, 2020, с. 74), *подуйте* ‘подоїти’ (Лотоцька, 2020, с. 79), *стул* (Лотоцька, 2020, с. 79), *помуст* (Лотоцька, 2020, с. 80), зокрема й там, де відбулося стягнення: *туко* (Лотоцька, 2020, с. 20), *навушо* ‘навіщо’ (Лотоцька, 2020, с. 110), *скуко* (Лотоцька, 2020, с. 110). Звук [y] збережено й у слабкій позиції закритих складів: *рувнусеньки* (Лотоцька, 2020, с. 69) / *рувнесенька* (Лотоцька, 2020, с. 118).

Монофтонг [y] відповідно до **o* незалежно від наголосу характерний для відмінкових закінчень іменників: *наліснікув* (Лотоцька, 2020, с. 30), *рибув* ‘грибів’ (Лотоцька, 2020, с. 62), *вовкув* (Лотоцька, 2020, с. 63), *дубкув* (Лотоцька, 2020, с. 67), *за братув* ‘за братів’ (Лотоцька, 2020, с. 88); флексій інших змінюваних слів: *в такуй* (Лотоцька, 2020, с. 88), *старуй баби* (Лотоцька, 2020, с. 80) / *старуй жаби* (Лотоцька, 2020, с. 102), *теплуй* (Лотоцька, 2020, с. 125).

Словоформи *война* (Лотоцька, 2020, с. 127), *восім* (Лотоцька, 2020, с. 45), *сподніца* (Лотоцька, 2020, с. 56) / *сподніцу* (Лотоцька, 2020, с. 80) відтворюють збереження **o*. Монофтонг [o] < **o* зафіксовано в невідмінюваному числівнику *п'ятв*: *пов п'ятого* (Лотоцька, 2020, с. 66), *пов часа* (Лотоцька, 2020, с. 64), *пов села* (Лотоцька, 2020, с. 64); у прийменнику й префіксі **отъ*: *од мене* (Лотоцька, 2020, с. 92), *отдыхав* (Лотоцька, 2020, с. 95) / *отдохнуть* (Лотоцька, 2020, с. 116).

Виявлено [o] на місці давнього **ь* у дієсловах *возьму* (Лотоцька, 2020, с. 116), *одошла* (Лотоцька, 2020, с. 64) / *одойді* (Лотоцька, 2020,

с. 134); прийменнику *зі-* (**сь*): *зо своїми* (Лотоцька, 2020, с. 85) / *зо своїм* (Лотоцька, 2020, с. 63), *зо мною* (Лотоцька, 2020, с. 85).

Рефлекси **е* репрезентовані в новелах монофтонгом [и] в новозакритих складах: *пич* (Лотоцька, 2020, с. 80), *шисть* (Лотоцька, 2020, с. 95); лабіалізованим рефлексом [у]: *жунка* (Лотоцька, 2020, с. 87) / *жунку* (Лотоцька, 2020, с. 109), *поперук* ‘поперек’ (Лотоцька, 2020, с. 105), *в’юв* ‘вів < вести’ (Лотоцька, 2020, с. 67) / *прив’юв* (Лотоцька, 2020, с. 113) / *дов’юв* (Лотоцька, 2020, с. 120) / *зав’ювса* (Лотоцька, 2020, с. 68).

У звуковій структурі прикметникового суфікса *-есеньк-* у словах *новусеньку* (Лотоцька, 2020, с. 92), *рувнусеньки* (Лотоцька, 2020, с. 69), *друбнусеньки* (Лотоцька, 2020, с. 120) зафіксовано зміну [е] > [у], можливо, за аналогією до новозакритого складу.

Вияви **ѣ* в сильній позиції після [р] та губних репрезентовані монофтонгом [и]: *грих* (Лотоцька, 2020, с. 112), *обид* (Лотоцька, 2020, с. 111), *чоловик* (Лотоцька, 2020, с. 99), *серед білого дня* (Лотоцька, 2020, с. 50) / *на білому* (Лотоцька, 2020, с. 87), *обидно* (Лотоцька, 2020, с. 81), *обидать* (Лотоцька, 2020, с. 107) / *обидув* (Лотоцька, 2020, с. 111), *вмию* (Лотоцька, 2020, с. 107), *зумію* ‘зумію’ (Лотоцька, 2020, с. 114), *стрила* ‘зустріла’ (Лотоцька, 2020, с. 9), *скорий* ‘швидше’ (Лотоцька, 2020, с. 10), *грійса* (Лотоцька, 2020, с. 39), *наризала* (Лотоцька, 2020, с. 64) / *ризала* (Лотоцька, 2020, с. 92) / *одризана* (Лотоцька, 2020, с. 120), *соби* (Лотоцька, 2020, с. 20), *на неби* (Лотоцька, 2020, с. 79), *души* ‘душі’ (Лотоцька, 2020, с. 114).

Монофтонг [е] як вияв **ѣ* О. Лотоцька вживає в ненаголошених складах: *семню* (Лотоцька, 2020, с. 62), *девчата* (Лотоцька, 2020, с. 20, 88) / *девчат* (Лотоцька, 2020, с. 88), *в хлеві* (Лотоцька, 2020, с. 79), *снегу* (Лотоцька, 2020, с. 118), *бежи* (Лотоцька, 2020, с. 90) / *вибегає* (Лотоцька, 2020, с. 63) / *добегаю* (Лотоцька, 2020, с. 64), *песок* (Лотоцька, 2020, с. 62). Розвиток [е] відповідно до **ѣ* у словах *лесніки* (Лотоцька, 2020, с. 64), *следи* (Лотоцька, 2020, с. 118) / *слідок* (Лотоцька, 2020, с. 118) супроводжується пом’якшенням попереднього передньоязикового [л].

У формах *сядайте* (Лотоцька, 2020, с. 45) / *сядає* (Лотоцька, 2020, с. 69) / *сядай* (Лотоцька, 2020, с. 59) < *сѣдѣти* спостерігаємо розвиток [а] з **ѣ*.

Щодо рефлексів **ѣ*, то О. Лотоцька в діалогах персонажів відображає характерну для північної частини Волинського й Рівненського Полісся зміну [а < **ѣ*] > [е] після передньоязикових приголосних: *колодезя* (Лотоцька, 2020, с. 61), *десеть* (Лотоцька, 2020, с. 67), *запрегай* (Лотоцька, 2020, с. 107). Перед монофтонгом [е] лише [л] зберігає м’якість: *загледав* ‘заглядав’ (Лотоцька, 2020, с. 60), *злекаласа* (Лотоцька, 2020, с. 63), *налекав* (Лотоцька, 2020, с. 99), *налекалі* (Лотоцька, 2020, с. 124).

Рефлекси давніх **и (i)* та **ы* в українській мові злилися у звукові [и]. У досліджуваній говірці **у > [и]* послідовно продемонстровано в мові персонажів у префіксі *ви-*: *вибігає* (Лотоцька, 2020, с. 63), *вискакає* (Лотоцька, 2020, с. 63), *виваліла* (Лотоцька, 2020, с. 64), *визбираю* (Лотоцька, 2020, с. 67), *випірнула* (Лотоцька, 2020, с. 102), *виратував* (Лотоцька, 2020, с. 118) / *виратовать* (Лотоцька, 2020, с. 119). Форми *лесніки* (Лотоцька, 2020, с. 64), *кидай* (Лотоцька, 2020, с. 106), *ноги* (Лотоцька, 2020, с. 64), *рувнусеньки* (Лотоцька, 2020, с. 69) демонструють консеквентне відтворення звукосполук [ги], [ки], [хи].

У решті позицій О. Лотоцька послідовно відтворює звук [і < *i], який типовий після губних: *свіням* (Лотоцька, 2020, с. 61) / *свіні* (Лотоцька, 2020, с. 72), *подівіса* (Лотоцька, 2020, с. 67) / *подьвіласа* (Лотоцька, 2020, с. 68) / *дівіца* ‘дивиться’ (Лотоцька, 2020, с. 72), *вісят* (Лотоцька, 2020, с. 111), *зробіть* (Лотоцька, 2020, с. 131) / *робіть* (Лотоцька, 2020, с. 63), після передньоязикових: *впросіласа* (Лотоцька, 2020, с. 62), *вроділа* (Лотоцька, 2020, с. 62), *блізенько* (Лотоцька, 2020, с. 115), *боятіса* (Лотоцька, 2020, с. 68), *виваліла* (Лотоцька, 2020, с. 64), *вулицу* (Лотоцька, 2020, с. 52), *булі* (Лотоцька, 2020, с. 61), *вратовалі* (Лотоцька, 2020, с. 132), *ждали* (Лотоцька, 2020, с. 130), *забегалі* (Лотоцька, 2020, с. 64), *злумилі* (Лотоцька, 2020, с. 50), *браті* (Лотоцька, 2020, с. 57), *шептаті* (Лотоцька, 2020, с. 58), *качаті* (Лотоцька, 2020, с. 58), *йті* (Лотоцька, 2020, с. 63) / *пойті* (Лотоцька, 2020, с. 112), *снідаті* (Лотоцька, 2020, с. 79), *берегті* (Лотоцька, 2020, с. 88), *скребті* (Лотоцька, 2020, с. 96), *сісті* (Лотоцька, 2020, с. 116), *маті* ‘мати’ (Лотоцька, 2020, с. 67), *пуд дубамі* (Лотоцька, 2020, с. 67), *пуд хатамі* (Лотоцька, 2020, с. 68).

Перед наступним наголошеним звуком [а] в ненаголошених відкритих складах після твердих приголосних фіксуємо заступлення [о] > [а]: *хавасца* (Лотоцька, 2020, с. 69) / *хавалі* (Лотоцька, 2020, с. 69) / *хавают* (Лотоцька, 2020, с. 92) / *хавав* (Лотоцька, 2020, с. 97) / *хавайса* (Лотоцька, 2020, с. 105), *заматанка* < *мотати* ‘тепла хустка’ (Лотоцька, 2020, с. 131).

У текстах збірки зафіксовано одиничний приклад втрати початкового [о]: *слунчика* ‘ослінчика’ (Лотоцька, 2020, с. 20).

Депалаталізація передньоязикового [ц’], послідовно продемонстрована авторкою в текстах збірки, характерна здебільшого для кінця основ іменників: *хлопец* (Лотоцька, 2020, с. 9) / *хлопцям* (Лотоцька, 2020, с. 135) / *хлопца* (Лотоцька, 2020, с. 81), *вулицу* (Лотоцька, 2020, с. 52), *показушніца* (Лотоцька, 2020, с. 57), *пальца* (Лотоцька, 2020, с. 63), *Дубровици* (Лотоцька, 2020, с. 64), *на сонци* (Лотоцька, 2020, с. 80), *танци* (Лотоцька, 2020, с. 129), *розумніца* (Лотоцька, 2020, с. 95); спорадично фіксуємо таке ствердіння в різних позиціях в інших частинах мови: *циленьки* ‘ціленькі’ (Лотоцька, 2020, с. 62), *вранци* (Лотоцька, 2020, с. 83), *перетанцує* (Лотоцька, 2020, с. 85) / *потанцуєш* (Лотоцька, 2020, с. 85). Відсутнє пом’якшення подвоєного [ц’:] й у зворотних формах

дієслів на *-ться*: *купаца* (Лотоцька, 2020, с. 19), *дівіца* ‘дивиться’ (Лотоцька, 2020, с. 72), *спотикнеца* (Лотоцька, 2020, с. 68), *б’юца* (Лотоцька, 2020, с. 75).

Передньоязиковий [с'] зазнав депалаталізації у формах зворотних дієслів: *боятиса* (Лотоцька, 2020, с. 68), *боюса* (Лотоцька, 2020, с. 85), *задамса* (Лотоцька, 2020, с. 57), *дівлюса* (Лотоцька, 2020, с. 64), *остануса* (Лотоцька, 2020, с. 116), *не буйса* (Лотоцька, 2020, с. 10), *втописа* (Лотоцька, 2020, с. 37), *грийса* (Лотоцька, 2020, с. 39), *подівіса* (Лотоцька, 2020, с. 67) / *дівіса* (Лотоцька, 2020, с. 95), *нагніса* (Лотоцька, 2020, с. 68), *збирайса* (Лотоцька, 2020, с. 79), *настаравса* (Лотоцька, 2020, с. 9), *викинуліса* (Лотоцька, 2020, с. 61), *впросіласа* (Лотоцька, 2020, с. 62).

У безособових дієсловах (за аналогією до закінчення *-о* мин. часу) зафіксовано звукове оформлення дієслівного постфікса *-ся* як [so], де теж відсутня м'якість свистячого [с']: *приснілосо* (Лотоцька, 2020, с. 88), *хотілосо* (Лотоцька, 2020, с. 117), *поменялосо* (Лотоцька, 2020, с. 120), *казалосо* (Лотоцька, 2020, с. 121), *завісілосо* (Лотоцька, 2020, с. 131), *случілосо* (Лотоцька, 2020, с. 131).

Типовим для середньополіських говірок є й ствердіння [р']. О. Лотоцька вживає слова з депалаталізацією м'якого вібранта перед голосними переднього ряду: *стрила* ‘зустріла’ (Лотоцька, 2020, с. 9), *скорий* ‘швидше’ (Лотоцька, 2020, с. 10), *грийса* (Лотоцька, 2020, с. 39), *матери* (Лотоцька, 2020, с. 50), *добри* ‘добрі’ (Лотоцька, 2020, с. 50), *наризала* (Лотоцька, 2020, с. 64) / *ризала* (Лотоцька, 2020, с. 92) / *одризана* (Лотоцька, 2020, с. 120).

Із-поміж інших особливостей консонантної системи О. Лотоцька відображає наслідки ствердіння губних, зокрема саме цим процесом зумовлена поява додаткової артикуляції [й] перед рефlekсами наголошеного **e*: *вьюв* ‘вів < вести’ (Лотоцька, 2020, с. 67) / *прив'юв* (Лотоцька, 2020, с. 113) / *дов'юв* (Лотоцька, 2020, с. 120) / *зав'ювса* (Лотоцька, 2020, с. 68). Слова *мняхкенько* (Лотоцька, 2020, с. 20), *мняса* (Лотоцька, 2020, с. 111) демонструють розвиток сонорного [н] після губного [м] у сполучі [мй].

Специфіку функціонування протетичних приголосних в аналізованих текстах показано непослідовно, паралельно вжито слова з приставним фарингальним [г] та губним [в]: *гето* (Лотоцька, 2020, с. 9), *Гальоночко* (Лотоцька, 2020, с. 20), *гочи* (Лотоцька, 2020, с. 76) / *з гочей* (Лотоцька, 2020, с. 104), *гукон* (Лотоцька, 2020, с. 111) / *гокно* (Лотоцька, 2020, с. 98), *гармею* (Лотоцька, 2020, с. 131), *вучони* (Лотоцька, 2020, с. 69) / *вучить* (Лотоцька, 2020, с. 95) / *вивучиш* (Лотоцька, 2020, с. 96) / *вивучу* (Лотоцька, 2020, с. 96) / *вучу* (Лотоцька, 2020, с. 114), *Вуля* ‘Уля < Ульна’ (Лотоцька, 2020, с. 99). Варіанти імені *Йван* (Лотоцька, 2020, с. 74) / *Йвана* (Лотоцька, 2020, с. 9) / *Йванко* (Лотоцька, 2020, с. 132) відображають наявність у говірці протетичного середньоязикового [й]. У деяких лексемах відбулася зміна звука [г] на [в]: *вуркі* ‘огірки’

(Лотоцька, 2020, с. 61) / *вуркув* (Лотоцька, 2020, с. 110), *повуркне* ‘погіркне’ (Лотоцька, 2020, с. 110). У формах імені *Ігор* з’являється протетичний сонорний [л]: *Лігорок* (Лотоцька, 2020, с. 9) / з *Лігоровими* (Лотоцька, 2020, с. 78) / *Лігорув* (Лотоцька, 2020, с. 125). Наведені приклади ілюструють традиційне для досліджуваного регіону явище – паралельне функціонування різних приставних звуків у межах однієї говірки.

Для говірки с. Крупове, як демонструє нам О. Лотоцька, характерне рідкісне явище – утрата фарингального [г], здебільшого початкового: *луха* ‘глуха’ (Лотоцька, 2020, с. 10), *рибі* ‘гриби’ (Лотоцька, 2020, с. 60) / *рибув* ‘грибів’ (Лотоцька, 2020, с. 62) / *рибо́к* ‘грибок’ (Лотоцька, 2020, с. 67) / *рибо́вища* ‘грибні місця’ (Лотоцька, 2020, с. 67) / *рибки* ‘грибки’ (Лотоцька, 2020, с. 68), *Ригорович* ‘Григорович’ (Лотоцька, 2020, с. 127); одиничний випадок у середині слова – *заледáв* ‘заглядав’ (Лотоцька, 2020, с. 60).

У текстах збірки зафіксовано форми прикметників, що відображають утрату середньоязикового [й], зокрема відсутній він у закінченнях Н. в. одн. прикметників ч. р. *хороши* ‘хороший’ (Лотоцька, 2020, с. 9), *добри* ‘добрий’ (Лотоцька, 2020, с. 9), *спокойни* ‘спокійний’ (Лотоцька, 2020, с. 9), *погани* (Лотоцька, 2020, с. 9), *святи* ‘святий’ (Лотоцька, 2020, с. 19), *здорови* (Лотоцька, 2020, с. 63), *холодни* (Лотоцька, 2020, с. 80), *лиси* ‘лисий’ (Лотоцька, 2020, с. 84), *ясни* ‘ясний’ (Лотоцька, 2020, с. 92). Окрім того, утрачено звук [й] у неозначеному займеннику *якись* (Лотоцька, 2020, с. 63) і на початку кореня в дієсловах *шли* ‘йшли’ (Лотоцька, 2020, с. 115) / *вишла* (Лотоцька, 2020, с. 63) / *пришла* (Лотоцька, 2020, с. 64) / *пришов* (Лотоцька, 2020, с. 99) / *зашла* (Лотоцька, 2020, с. 64).

Відсутній у говірці с. Крупове й «чужий» для української мови губний [ф], у текстах збірки продемонстровано його заступлення питомою звукосполучкою [хв]: *хвігуристка* (Лотоцька, 2020, с. 37) / *хвігуристко* (Лотоцька, 2020, с. 39) / *хвігуристки* (Лотоцька, 2020, с. 39), *хвірточці* (Лотоцька, 2020, с. 40), *хвайна* (Лотоцька, 2020, с. 53), *хвартух* (Лотоцька, 2020, с. 56) або звуком [х] – *кухри* (Лотоцька, 2020, с. 80).

Висновки та перспективи подальших досліджень. О. Лотоцька ввела в сучасний літературний процес рідну говірку с. Крупове Дубровицького району Рівненської області. У текстах збірки «Нині зозуля кувала» послідовно відтворено особливості вокалізму й консонантизму середньополіських говірок. О. Лотоцька продемонструвала специфіку рефлексії **o, *e, *ě, *e, *и (i)* та **ы* в сучасній круповецькій говірці. Особливості функціонування системи консонантизму пов’язані насамперед з навантаженістю м’яких і пом’якшених варіантів приголосних. Говірку авторка використовує виключно в діалогах персонажів з метою «глибше вкорінити в загальну історію життя малої батьківщини» (Лотоцька, 2020, с. 7); діалектні фонетичні риси вплетені в текст і на рівні ономастики, зокрема

в антропонімах: *Вуля* ‘Уля < Уляна’ (Лотоцька, 2020, с. 99), *Гальоночко* (Лотоцька, 2020, с. 20), *Йвана* (Лотоцька, 2020, с. 9), *Лігорок* (Лотоцька, 2020, с. 9), *Хиліна* (Лотоцька, 2020, с. 58), *Васіль* (Лотоцька, 2020, с. 63), *Пиліпка* (Лотоцька, 2020, с. 87) і топонімах: *в Юшковцях* (Лотоцька, 2020, с. 63), *Дубровици* (Лотоцька, 2020, с. 64) / *Дубровицу* (Лотоцька, 2020, с. 107). Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні діалектизмів збірки «Нині зозуля кувала» на інших мовних рівнях – лексичному, морфологічному та синтаксичному.

Література

- Гриценко, П. Ю. (2004). Діалектизм. *Українська мова: енциклопедія*. (С. 146 – 147). К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Громик, Ю. В. & Яворський А. Ю. (2022). *Поліські діалекти в сучасній художній літературі*. Луцьк: Вежа-Друк, 304 с.
- Грещук, В. В. (2009). *Студії з українського мовознавства: вибрані праці*. (С. 347 – 360). Івано-Франківськ.
- Єрмоленко, С. Я. (2008). Говіркове багатоголосся сучасної української прози. *Українознавство: науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал*. № 1. С. 198 – 205.
- Лотоцька, О. (2020). *Нині зозуля кувала*. Л., 136 с.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2023 р.

Прийнято до друку 16.05.2023 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Леснова В. В.

**СИНОНІМІЯ ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ ОДЯГУ
В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-33-48

Наталія Клименко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4407-4306>

У статті досліджено специфіку лексичної синонімії в східностепових говірках Донеччини на матеріалі однієї лексико-семантичної групи – загальних назв одягу. Джерелами дослідження став фактичний матеріал, записаний авторкою наприкінці ХХ – початку ХХІ століття від діалектоносіїв різних вікових категорій у говірках населених пунктів, розташованих у межах адміністративних кордонів Донецької області. До аналізу залучено окремих сегмент лексичної системи новостворених східностепових говірок, що нині зазнає значних втрат через руйнівний вплив позамовного чинника – воєнної російської агресії.

Лексичну дублетність (або абсолютні синоніми) визначено як найпоширеніший вид синонімічних відношень серед діалектної лексики аналізованої лексико-семантичної групи. Установлено причини функціонування в обстежених говірках значної кількості абсолютних синонімів. Проаналізовано вплив інших українських діалектів на формування лексичної системи новостворених східностепових говірок як головний чинник функціонування значної кількості дублетно-синонімічних загальних назв одягу. З'ясовано, що виникнення абсолютних синонімів відбувається завдяки впливу літературної мови й спричинене внутрішніми діалектними номінативними процесами, що особливо активно відбуваються в новостворених східностепових говірках, розташованих на перехресті кількох діалектних масивів і на периферії українського діалектного континууму.

Неперервність номінативних процесів у новостворених говірках Донеччини виявляється не лише в зростанні кількості лексичних дублетів унаслідок міждіалектних контактів чи впливу літературної мови, а й у подальших процесах семантичної і стилістичної диференціації дублетних назв. Це зумовило активне функціонування семантичних, стилістичних і семантико-стилістичних синонімів у досліджуваних говірках. Поява значної кількості синонімічних загальних назв одягу детермінована значним варіюванням семантичної структури аналізованих номенів в українських східностепових говірках. У статті репрезентовано наддіалектні моделі тих загальних назв одягу, семантична структура яких зазнала значних змін у новостворених східностепових говірках Донеччини.

Ключові слова: діалектна лексика, лексичний дублет, семантична структура слова, синонім, східностепові говірки.

The article focuses on the peculiarities of lexical synonymy in Eastern steppe dialects based on the material of one lexical-semantic group – common names of clothes. The source of the research is factual material recorded from dialect speakers of different age categories at the end of the 20th and beginning of the 21st centuries in the dialects of the settlements of Donetsk region.

Lexical doubletness (or absolute synonyms) is defined as the most common type of synonymous relations in the segment of dialect vocabulary under analysis. The reasons for the functioning of a significant number of absolute synonyms in the speech have been established. The influence of different Ukrainian dialects on the formation of the lexical system of newly created eastern steppe dialects is analysed as the main factor in the functioning of a significant number of doublet-synonymous common names of clothes. It is found out that the occurrence of a significant number of doublets is also due to the influence of the literary language and is caused by internal dialectal modifications that occur in Eastern steppe dialects.

Continuity of nominative processes in the newly created dialects of Donetsk region is manifested not only in the increase in the number of lexical doublets as a result of interdialectal contacts or the influence of the literary language, but also in the subsequent processes of semantic and stylistic differentiation of doublet names. This has led to the active functioning of semantic and stylistic synonyms in the dialects in question. Appearance of a significant number of synonymous common names of clothes is determined by significant variations in the semantic structure of the nomen in the newly created Eastern steppe dialects.

Key words: dialect vocabulary, Eastern steppe dialects, lexical doublet, semantic structure of the nomen, synonym.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Вивчення діалектної лексики як системи передбачає з'ясування відношень між елементами цієї системи, основних процесів розвитку й змінності діалектних явищ, розкриття відмінних і спільних рис між говірками на всіх мовних рівнях.

Корисну інформацію для з'ясування таких питань дають говори нової формації, «оскільки встановлення говірки-основи не потребує реконструкції давніх етапів розвитку українських діалектів, спирається на дані сучасного стану діалектної системи або на діалектні факти, зафіксовані вченими на старожитніх територіях у період формування

новостворених говорів» (Фроляк, 2002, с.116). Оскільки вітчизняні дослідники новостворених говорів (Ф. Жилко, В. Ващенко, С. Бевзенко, А. Поповський, Б. Шарпило, К. Глуховцева, В. Леснова, Л. Фроляк, З. Омельченко, Л. Тищенко та ін.) уже неодноразово зазначали, що саме для діалектів пізнього творення притаманне функціонування значної кількості синонімічних назв, які слугують засобом вираження найрізноманітніших семантичних і стилістичних відтінків мовлення, то аналіз синонімічних відношень у лексиці новостворених донецьких говірок дозволить простежити специфіку формування й розвиток парадигматичних відношень семантичної тотожності на українському діалектному матеріалі. Це зумовлює *актуальність* дослідження синонімічних відношень загальних назв одягу східностепових говірок, яку посилено й тим, що значна частина зафіксованих номенів буде втрачена через воєнну агресію росії, яка призведе не тільки до непоправних людських жертв, а й до руйнування природного розвитку лексичної системи тієї частини українського діалектного континууму, що найбільше потерпає від воєнних дій. Оскільки до аналізу залучено фактичний матеріал, записаний до 2014 року від діалектоносців різних вікових категорій у говірках населених пунктів, розташованих на всій території Донецької області, це уповноважує на об'єктивні висновки щодо специфіки лексичної системи обстежуваних говірок та їхнього статусу в системі української діалектної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про діалектні синоніми неодноразово порушували у своїх роботах Г. Мартинова (Мартинова, 2000), К. Глуховцева (Глуховцева, 2008), В. Леснова (Леснова, 2003) та ін. З. Франко наголосила, що «проблема лексичної синонімії належить до найбільш розроблених проблем сучасного мовознавства <...>, проте ряд аспектів проблеми залишаються дискусійними» (Франко, 1983, с. 127).

Вивчення синонімів на діалектному матеріалі передусім пов'язане з тим, чи можна розглядати синонімічні одиниці на наддіалектному рівні, чи синонімія можлива тільки в межах однієї говірки.

Діалектними синонімами будемо вважати назви з тотожною або подібною семантикою, уживані в говірці одного населеного пункту. Саме на такому розумінні діалектної синонімії наголошує Г. Аркушин: «... вважати синонімами можна лише ті лексеми, що паралельно вживає говірконосій у своєму мовленні. А вже використання представниками різних говірок навіть однакових чи близьких за значенням лексем не створює синонімічного ряду» (Аркушин, 2014, с. 109 – 110). Лексеми, які в досліджуваних говірках виявлятимуть семантичну тотожність, вважатимемо лексичними дублетами, решту синонімічних номенів – семантичними, стилістичними або семантико-стилістичними синонімами.

Для новостворених східностепових говірок Донеччини характерне співіснування різнодіалектних елементів, що спричиняє функціонування

значної кількості варіантних і синонімічних утворень у більшості цих говірок. Мета статті – аналіз специфіки лексичної синонімії в східностепових говірках на матеріалі однієї лексико-семантичної групи (ЛСГ) – загальних назв одягу. Для досягнення окресленої мети маємо не тільки проаналізувати появу й види синонімічних відношень загальних назв одягу, а й дослідити особливості їхнього функціонування в обстежених говірках.

Методи дослідження. Основним методом аналізу синонімічних відношень загальних назв одягу в східностепових говірках Донеччини є *описовий*, за допомогою якого проаналізовано фактичний матеріал, зібраний авторкою *експедиційним* і *анкетним* методами в 1997 – 2014 рр. Застосовано й метод *компонентного аналізу* та *метод моделювання*. Побудова наддіалектних моделей семантичної структури досліджуваних лексем дозволяє якнайточніше встановити види синонімічних відношень у лексичній системі обстежуваних говірок.

Виклад основного змісту. Розглянемо явище лексичної синонімії в новостворених донецьких говірках на матеріалі загальних назв одягу.

У переважній більшості обстежуваних говірок уживають кілька лексичних репрезентантів семи ‘одяг (загальна назва)’: *ód’ag* // *odéжа* – Сів, Мик Г, Ник Бахм, Серг Сл, Добр Добр, Серг П, Мик П, Воздв, Кр Ст, Коз НА, Темрюк, Зел Яр, Хл В, Бл В, Нескучне, Іскра, Н-мих М; *ód’ag* // *odéжа* // *od’iváчка* – Комиш М, Зв Бахм, Дроб Л, Вір Кост; *ód’ag* // *odéжа* // *ód’íж* – ЗГ ВН, Зуївка; *odéжа* // *od’óжа* – Кл Бахм, Вільх Ш, Ол В, Нов Б, М-Кач НА; *ód’ag* // *odéжа* // *vd’agáло* – Яр Л; *o^adéжа* // *od’iváчка* // *баракло* – Ів Ол; *ód’ag* // *od’iváчка* // *имáт’а* – Нов Л ; *ód’ag* // *odéжа* // *убрán’а* – Сел; *odéжа* // *убрán’а* – Олексіївка ВН, Срібне; *ód’ag* // *od’iváчка* – Андр Сніжне , *odéжа* // *od’iváчка* – Олекс М, Дібр Ш, Усп М, Райгород, РЯ Кост; *odéжа* // *уд’igáчка* // *баракло* – Петр Ст; *ód’ag* // *манáт’а* – Павл М; *ód’ag* // *манáтки* – Микіл В; *odéжа* // *ód’aga* – Н-петр ВН. Функціонування в одній говірці кількох назв – лексичних маніфестантів тієї самої семи – свідчить про наявність лексичних дублетів, що є однією з характерних ознак новостворених говорів (Бевзенко, 1978; Леснова, 2003).

З-поміж зазначених лексем, що маніфестують сему ‘одяг (загальна назва)’, в обстежених говірках найчастіше вживаними, як і в інших українських говорах, є похідні від псл. **odedja* (ЕСУМ, IV, с.158). Навіть у говірках, у яких уживають лише одну загальну назву одягу, це одна з двох лексем: *odéжа* або *ód’ag*. У східностепових говірках Донецької області найбільший ареал утворює лексема *odéжа*, відома й українським говорам (Дзедзелівський-1, I, с. 153; Коваленко, с. 61), і літературній мові (СУМ, V, с. 624). Це одна з найдавніших загальних назв одягу, засвідчена писемними пам’ятками XI – XII ст. (Миронова, 1978, с. 54). Назва *ód’ag* також характерна для багатьох східностепових говірок, однак діалектоносії часто відмежовують її від номена *odéжа* як літературну від діалектної: *а в нас одéжа кáжут’ / óд’ag тóже^u / ну це*

р'ід^мко / а так од'аг у шкóл'і / ну ми кажи^емо / ну р'ід^мко // – Мих П. У разі вживання в одній говірці обох номенів, *од'аг* і *одéжа*, вони є абсолютними синонімами, або дублетами. У таких самих парадигматичних відношеннях семантичної тотожності перебувають інші фонетичні й словотвірні варіанти номенів *од'аг* і *одéжа*. Їхню лексичну різноплановість зумовлено різнодіалектним впливом старожитніх діалектних типів на формування лексичної системи новостворених східностепових говірок. Так, у говірках н. пп ЗГ ВН, Зуївка лексичними репрезентантами семи 'одяг (загальна назва)' є лексичні дублети *од'аг // одéжа // од'іж*, причому лексема *од'іж* відома іншим українським говорам, пор.: бойк., гуц., слоб. *од'іж* (Онишкевич, П, с. 16; Гуцульські говірки, с. 138; Грінченко, III, с. 40).

Різнодіалектний вплив на формування лексичної системи новостворених східностепових говірок зафіксовано і в інших дублетних назвах одягу. Так, у говірках н. пп. Кл Бахм, Вільх III, Ол В, Нов Б, М-Кач НА серед лексичних дублетів *одéжа // од'о́жа* другий компонент дублетної пари вживають і в нижньонадніпряньських говірках – мик. *од'о́жа* 'одяг загалом' (Коваленко, с. 61). Порівняймо також: сх.-ст. *одéжа // од'ага* – Н-петр ВН та н.-над. *од'ага* (Чабаненко, III, 45), сх.-ст. *од'аг // одéжа // од'івáчка* – Комиш М, Зв Бахм, Дроб Л, Вір Кост, *од'аг // од'івáчка* – Андр Сніжне та полт. *од'івáчка // вд'івáчка* (Вашенко, с. 60; Сизько, с. 63); сх.-ст. *одéжа // уд'ігáчка* – Петр Ст та полт., н.-над. *уд'агáчка* (Сизько, с. 86; Чабаненко, I, с. 132); сх.-ст. *од'аг // одéжа // вд'агáло* – Яр Л та *вд'агáло // од'агáло* (Грінченко, III, с. 43).

Дублетність зазначених загальних назв одягу підтверджено відповідним ілюстративним матеріалом: *од'іж / це і йе од'аг / в шо од'агáц':а / ну шо це / халáт / плáт':а / ко'жу'х / ну од'іж ус'á //* – Зуївка; *і од'ага / і одéжа назі^ева́йут' / вонó / до́ц'у / де йак'і йазіки / а в нас хто йак ска́же //* – Н-петр ВН.

Крім аналізованих дублетних назв одягу, що є репрезентантами семи 'одяг (загальна назва)', у східностепових говірках виявлено й інші синонімічні номени: *одéжа // уд'ігáчка // бapaxлó* – Петр Ст; *од'аг // манáт':а* – Павл М; *од'аг // од'івáчка // шмáт':а* – Нов Л ; *од'аг // одéжа // убрáн':á* – Сел; *одéжа // убрáн':á* – Олексіївка ВН, Срібне; *о^адéжа // од'івáчка // бapaxлó* – Ів Ол. Отже, лексеми *манáтки*, *манáт':а*, *шмáт':а*, *бapaxлó* є синонімами до паралельно вживаних загальних назв одягу, однак дублетами їх можна вважати тільки за умови однозначності такого номена в окремій говірці та якщо він є репрезентантом семи 'одяг (загальна назва)'. Це важлива умова, оскільки побудова наддіалектних моделей семантичної структури зазначених назв продемонструвала «спільність моделі сегментації позамовної дійсності, що зумовила напрямки і межі філіації семантичної структури таких лексем» (Гриценко 1984, с. 73), що спричинило утворення в деяких обстежуваних говірках навіть семантичних протиставлень – 'одяг (загальна назва)': 'старий одяг (загальна назва)' – *од'аг // одéжа* :

шмáт':a – Св В, Петр Ст, Плат В; *одéжа* : *манáтки* // *манáт':a* – Гл Ст, Зв Бахм, Кл Амв, Воздв, Н-мих М, ВН, Нескучне, Кат М, Ант М, Петр Ст; ‘одяг (загальна назва)’ : ‘брудний одяг (~)’ – *одéжа* : *манáтки* – Петр Ст. Так, аналіз моделі семантичної структури лексеми *барахлó* (табл. 1) дозволяє кваліфікувати як дублетні назви *барахлó* й *одéжа* тільки в говірках н. пп. Ант М, Гром Балка, Петр Ст; *барахлó* й *од'аг* у говірці н. п. Микіл В.

Таблиця 1

Модель семантичної структури лексеми *барахлó*

№ моделі	Семантична структура лексеми <i>барахлó</i>					Говірки
	одяг (загальна назва)'	'знев. одяг (загальна назва)'	'старий, одяг (загальна назва)'	'подраний одяг (загальна назва)'	'будь-який неякісний одяг інші речі (загальна назва)'	
1		+				Удачне, Кр Ст
2	+					Петр Ст, Гром Балка, Ант М, Микіл В
3			+	+		Мик П, НЗ Ст, Дм Ш
4			+			Зел Яр, Комиш М, Хл В, Петр В, Новотр В, Павл М, Яс, Серд Ш, Андр Сніжне, Вільх Ш, Зуївка, Добр Добр, РЯ Кост, Райгород, Серг Сл, Зв Бахм, Сів, Ник Бахм, Лис Амв, Арт Амв, Кум Ст, Темрюк, Черв М, Яс, Новотр В, Вас Амв, М-Кач НА, Кир В, РЯ Кост, Хл В, Олекс М, Хр Сл, Рідкодуб, Райгород
5			+		+	Мар, Вірівка, Яр Л
6		+	+			Петр В, Удачне

У решті обстежених говірок лексему *барахлó* вживають як синонім, а не дублет до репрезентантів семи ‘одяг (загальна назва)’, оскільки вона відрізняється або додатковою семою (‘старий’, ‘подраний’, ‘неякісний’ – див. табл. 1) або експресивним забарвленням (*барахлó* ‘знев. одяг (загальна назва)’ – Удачне, Кр Ст).

У таких самих синонімічних відношеннях до інших загальних назв одягу перебувають лексеми *шмáт':a* (табл. 2) і *манáтки*, *манáт':a* (табл. 3), що разом з іншими загальними назвами одягу можуть бути і дублетами (*шмáт':a* // *од'аг* // *одéжа* – Зл В; *шмáт':a* // *одéжа* – Нов Л; *шмáт':a* // *од'аг* // *одéжа* // *вд'агáло* – Яр Л), і семантичними або

стилістичними синонімами (табл. 2; табл. 3). Причому в говірках деяких н. пп. назви *ód'ag* // *одéжа* та *имáт':a* (Петр Ст, Плат В), *o'дéжа* та *имáт':a* (Св В) не можуть бути дублетними через розширення семантичної структури номена *имáт':a* (табл. 2).

Таблиця 2

Модель семантичної структури лексеми *имáт':a*

№ моделі	Семантична структура лексеми <i>имáт':a</i>					Говірки
	'подраний одяг (загальна назва)'	'спідній одяг (загальна назва)'	'одяг (загальна назва)'	'знев. одяг (загальна назва)'	'старий, одяг (загальна назва)'	
1	+					Кл Амв, Павл М, Яс, Зел Яр, Фед, Темрюк, Роя, Гром Балка, Вільх Ш, Н-мих М, Коз НА, Є В, Укр, РЯ Кост, Іскра, ВП ВН, Шевч ВН, ВН, Мангуш, Черв М, Петр В, Гл Ст, Кр Ст, Кум Ст, Серд Ш, Усп М, Вас Амв, Ст В, Серг Сл, Мих Ол, Нов Б, Комиш М, ГО Бойк, Перв Б, Бл Амв, Лис Амв, Зуївка, Сів, Хл В, Кир В, Андр Сніжне
2	+			+	+	Удачне
3			+			Нов Л, Яр Л, Зл В
4	+		+			Петр Ст, Св В, Плат В
5	+	+				Сел, НЗ Ст

На відміну від номенів *барахло́* та *имáт':a*, лексема *манáтки* (*манáт':a*) в східностепових говірках помітно частіше є лексичним дублетом до основних загальних назв одягу (табл. 3), пор.: *ód'ag* // *одéжа* // *манáтки* – Черв М, Коз НА, Сів; *одéжа* // *манáтки* – Яс, Арт Амв, ГО Бойк, Граб, Вас Амв; *одéжа* // *манáт':a* – ВП ВН, Кир В, Іскра, Новоукр, Андр ВН, Олекс В, Є В, Новотр В; *ód'ag* // *манáт':a* – Шевч ВН; *ód'ag* // *одéжа* // *манáт':a* – Павл М; *ód'ag* // *одéжа* // *вд'агáло* // *манáтки* – Яр Л; *ód'ag* // *одéжа* // *ód'иж* // *манáтки* – ЗГ ВН; *одéжа* // *барахло́* // *манáтки* – Гром Балка; *одéжа* // *o'дéжа* // *манáтки* – Ів Ол, Сп-Мих; *одéжа* // *од'івáчка* // *манáт':a* – Усп М.

Модель семантичної структури лексеми *манáтки* (*манáт':a*) дозволяє дійти висновку про наявність у східностепових говірках синонімічних відношень між аналізованим номенами *манáтки* або *манáт':a* та іншими репрезентантами семи 'одяг (загальна назва)' (табл. 3). Показово, що розширення семантичної структури аналізованої назви в досліджуваних говірках відбулося за рахунок додаткової характеристики (переважно негативної оцінки) конкретної реалії –

порівняймо: ‘старий одяг (загальна назва)’, ‘брудний одяг (загальна назва)’, ‘знев. одяг (заг. назва)’, ‘знев. увесь одяг, речі якоїсь людини’ (табл. 3).

Таблиця 3

Модель семантичної структури лексеми *манатки*, *манат’а*

№ моделі	Семантична структура лексеми <i>манатки</i> / <i>манат’а</i>						Говірки
	‘старий одяг (загальна назва)’	‘брудний одяг (загальна назва)’	‘одяг (загальна назва)’	‘знев. одяг (заг. назва)’	‘знев. увесь одяг, речі якоїсь людини’	‘увесь одяг, речі якоїсь людини’	
1	+						Олекс М, Серг Ст, Іскра, Нов Б, Ол В, Кл Амв, Мангуш, Серд Ш, Зв Бахм, Вас Амв, Кум Ст, Роя, Кр С, Лис Амв, Зуївка, О-К Кост, Бл В, Нов Л, Дроб Л, Кат М, Хл В
2			+				ВП ВН, Ів Ол, Шевч ВН, ЗГ ВН, Гром Балка, Сів, Арт Амв, Іскра, Яр Л, Кир В, ГО Бойк, Усп М, Олекс В, Черв М, Вас Амв, Граб, Новопр В, ЄВ, Коз НА, Андр ВН, Яс, Сп-Мих, Павл М, Новоукр, Микіл В
3	+		+				Гл Ст, Зв Бахм, Кл Амв, Н-мих М, Ант М, Нескучне, Кат М, Воздв, ВН
4	+		+				Петр Ст
5				+			Кр Ст, НЗ Ст, Плат В
6					+		Удачне, Комиш М, Добр Добр, Вірівка
7						+	М-Кач НА
8			+		+		ЗК Добр
9	+				+		Петр В
10			+				Яс, Вільх Ш
11	+		+				Ст В

Реалізація низки диференційних ознак (час носіння одягу, його стан, забрудненість, спосіб носіння) в загальних назвах одягу зумовила наявність в обстежуваних говірках кількох типів протиставлень загальних назв одягу: ‘одяг’: ‘старий ~’; ‘одяг’: ‘подраний ~’; ‘одяг’: ‘святковий ~’; ‘одяг чистий’ = ‘одяг’: ‘брудний одяг’, що, безперечно, зумовлено варіюванням семантичної структури цих номенів

у новостворених східностепових говірках, причому лексична реалізація семи-опозита в кожній з цих опозицій також є загальною назвою одягу.

У переважній більшості східностепових говірок лексичними репрезентантами семи 'старий одяг (загальна назва)' є фонетичні варіанти *лахм'ім':а* та *лахм'ом':а*. Пор.: *лахм'ім':а* – Яр Л, Дроб Л, Рідкодуб, Нов Л, Хр Сл, Райгород, Нескучне, Зв Бахм, Ник Бахм, Привілля, Гр, Воздв, Вірівка, Добр Добр, ЗК Добр, Сп-Мих, Гром Балка, Вір Кост, РЯ Кост, О-К Кост, Шах Яс, Мик П, Срібне, Сел, Петр П, Мих П, Св В, Олекс В, Павл М, Новоукр, Усп М, Кат М, Ант М, Н-мих М, Бз НА, Хом НА, Усп М, Кат М, Ант М, Н-мих М, Бз НА, Хом НА, Укр, Красногор, Олексіївка ВН, Олекс М, Іскра, ВП ВН, Шевч ВН, ВН, Андр ВН, ЗГ ВН, Нескучне, Хл В, Ст В, Петр В, Є В, Микіл В, Бл В, Олг В, Новотр В, Ол В, Петр Ст, НЗ Ст, Нов Ст, Бл Амв, Граб, Арт Амв, Лис Амв, Вас Амв, Кл Амв, Серд Ш, Андр Сніжне, Зуївка, Кр Є, Мангуш, Черв М, Нов Б, ГО Бойк, Коз НА; *лахм'ом':а* – Ів Ол, Мих Ол, Серг Сл, Удачне, Серг П, Перв Яс, Дм Ш, Дібр Ш, Олекс М, Кум Ст, Гл Ст, Перв Б, Мик В, М-Кач НА, Зл В, Темрюк, Зел Яр, Фед, Комиш М, Укр, Зл В, Ст-мих М.

Водночас у багатьох східностепових говірках, крім зазначених номенів, лексичною реалізацією семи 'старий одяг (загальна назва)' є лексичні дублети: *лахм'ім':а // лан'ц'і // барахл'о* – Андр Сніж; Новотр В; *лахм'ім':а // лан'ц'і* – Бл Амв, Граб, Сел, Срібне, Кир В, ГО Бойк, Кат М; *лахм'ім':а // лан'ц'і // стар'е* – Андр ВН, Кр Є; *лахм'ім':а // ланци // стар'е* – Вір Кост; *лахм'ім':а // барахл'о* – Ник Бахм, Райгород, Зуївка, Серд Ш, Петр В, Павл М, Хл В, Зв Бахм; *лахм'ом':а // барахл'о* – Серг Сл; *лахм'ім':а // хаб'ом':а // лахи* – Шах Яс, Кр Ст; *барахл'о // лан'ц'і // стар'е* – Яс; *лахм'ім':а // стар'е* – Коз НА, Андр ВН, Новоукр; *лахм'ім':а // шм'ат':а* – Микіл В; *лахм'ом':а // стар'й'о* – М-Кач НА; *лахм'ом':а // стар'й'о // шм'ат':а // барахл'о* – Зел Яр; *лахм'ом':а // стар'й'о // шм'ат':а* – Темрюк; *лахм'ім':а // барахл'о // гнідні'ки // ц'ур'я* – РЯ Кост; *лахм'ом':а // др'ант'а* – Іскра, ЗГ ВН; *лахм'ом':а // лан'ц'і // хаб'ом':а* – Олекс М; *лахм'ом':а // лан'ц'і // хаб'ом':а* – Мар.

У всіх східностепових говірках паралельно з наведеними загальними назвами старого одягу функціують лексеми: *не'д'оноски* – Бл Амв, Арт Амв, Лис Амв, Шевч ВН, Коз НА, Кл Амв, Ол В, Новотр В, Плат В, Кл Амв, Олекс М, Сел, Петр П, Мих П, Андр Сніжне, Оп Яс, Усп М, Сів, Петр Ст, Кр Ст, Кат М, ГО Бойк, РЯ Кост, Удачне, Граб, Павл М, Зв Бахм, ВП ВН, Н-мих М, Нов Б, Комиш М, Яр Л, Нов Л; *не'дон'оски* – Микіл В, НЗ Ст, Вільх Ш, Воздв, Зуївка, Кр Є, Серд Ш; *обн'оски* – Микіл В. Утворені на основі ДО «використання одягу», вони є абсолютними синонімами або дублетами до основної загальної назви старого одягу і свідчать про наявність внутрішньодіалектних дублетних лексичних репрезентантів семи 'старий одяг (загальна назва)'.

Функціювання у новостворених говірках значної кількості інших лексичних дублетів як репрезентантів семи 'старий одяг (загальна назва)'

зумовлено впливом міждіалектних контактів, оскільки на території поширення говорів пізнього творення взаємодія між говірками різних типів розгортається більш інтенсивно, про що неодноразово зазначали дослідники говорів нової формації (Жилко, 1971; Фроляк, 2013; Леснова, 2003). Перебуваючи «на перехресті кількох діалектних масивів (наддніпрянські, слобожанські, донські говірки) і ввібравши під час свого утворення риси старожитніх говорів та говірок більш пізнього формування, зазнавши впливу іншомовних вкраплень» (Фроляк, 2013, с. 6), східностепові говірки зберігають риси раннього чи пізнішого діалектного впливу, що й виявляється в наявності такої строкатої картини дублетних номенів. Усі перелічені загальні назви старого одягу знаходимо в інших українських говорах, що часто були материнськими для обстежуваних. Порівняймо: полт. *лάνці* ‘старий, порваний одяг, ганчір’я’ (Ващенко, с. 54); н.-над. *гнідники* ‘т.с.’ (Чабаненко, I, с. 236); гуц. *имáта* ‘ганчірка, зношений одяг’ (Гуцульські говірки, с. 217); гуц. *манáтки* ‘пожитки’ (Гуцульські говірки, с. 119); бойк. *манáт’е* ‘одяг’ (Онишкевич, I, с. 429); *манáття* ‘соб. лохмотье, тряпки’ (Грінченко, II, с. 403); *драння’* ‘лохмотья’ (Грінченко, I, с. 440); *дрáнтя* ‘ветошь, старья вещи, лохмотья; дрянъ, негодныя вещь’ (Там само); бойк. *дрáнтя* ‘обрізки дерева; ганчір’я’ (Онишкевич, I, с. 232); н.-над. *дрáнки* ‘лахміття, старий і порваний одяг’ (Чабаненко, I, с. 296); н.-над. *тр’áпця* ‘ганчір’я; зневажл. одяг, барахло’ (Чабаненко, IV, с. 139), полт. *лáхи* ‘зневажл. назва поганого, потертого одягу’ (Ващенко, с. 54); бойк. *лáхи* ‘лахміття’ (Онишкевич, I, с. 405); бойк. *цур’я* ‘лахміття’ (Онишкевич, II, с. 359); бойк. *ря’нда* ‘стара, драна сорочка’ (Онишкевич, II, с. 199).

Отже, східностепові загальні назви старого одягу збігаються з літературними або іншими діалектними відповідниками, проте мають і специфічні риси, спричинені варіюванням семантичної структури номенів, відомих іншим (переважно старожитнім) українським діалектам. Залежно від змін, що відбулися в семантичній структурі загальних назв одягу, поширених у говірках Донеччини, засвідчено дублетні і синонімічні назви, що є репрезентантами сем ‘одяг (загальна назва)’ і ‘старий одяг (загальна назва)’.

Подібні зміни в семантичній структурі відбулися і в інших загальних назвах одягу, що маніфестують у досліджуваних говірках семи ‘подраний одяг (загальна назва)’, ‘святковий одяг (загальна назва)’, ‘брудний одяг (загальна назва)’. Так, ускладнення семантичної структури лексеми *хабóт’а* (табл. 4) – пор.: розм. *хабóття* ‘старі речі домашнього вжитку; мотлох, дрантя’ (Грінченко, IV, с. 289) – дозволяє розглядати її як дублетну до репрезентантів семи ‘старий одяг (загальна назва)’ тільки в окремих говірках: *лахм’ім’а* // *хабóт’а* // *лáхи* – Шах Яс, Кр Ст; *лахмóт’а* // *лán’ц’і* // *хабóт’а* – Олекс М; *лахмóт’а* // *лахм’ім’а* // *хабóт’а* – Мар. У говірці н. п. Сел назва *хабóт’а* є дублетною до номена *дрáн’т’а* ‘подраний одяг (загальна назва)’; у говірках н. пш. Бл Амв, ГО Бойк лексема *хабóт’а* є дублетною до *гр’áзне* // *с’т’ірка*.

Таблиця 4

Модель семантичної структури лексеми *хабóт':а*

№ моделі	Семантична структура лексеми <i>хабóт':а</i>			Говірки
	'старий одяг'	'подраний,старий ~'	'брудний ~'	
1	+			Олекс М, Мар, Шах Яс, Кр Ст
2		+		Сел
3			+	Бл Амв, ГО Бойк

Сему 'подраний одяг (загальна назва)' реалізовано в обстежених говірках найчастіше лексемою *шмáт':а* – Н-петр ВН, Нескучне, Іскра, Нов Л, Дроб Л, Сів, Мих Ол, Серг Сл, Гром Балка, РЯ Кост, Воздв, Удачне, Оп Яс, Серд Ш, Андр Сніжне, Вільх Ш, Зуївка, Бл Амв, Арт Амв, Лис Амв, Вас Амв, Кл Амв, Кр Ст, НЗ Ст, Петр Ст, Нов Б, Кум Ст, Гл Ст, Коз НА, Темрюк, Зел Яр, Фед, Комиш М, Мангуш, Черв М, Хл В, Ант М, Плат В, Кир В, Нов Ст, Бз НА, Олг В, Ст В, Петр В, Є В, Павл М, численними фонетичними й граматичними варіантами назв *дрáне*, *рвáне*, *тр'апкí*. Пор.: *дрáн't'а* – Нов Л, Кр Є, Граб, Вас Амв, Лис Амв, Дм Ш, Андр Сніжне, Дібр Ш, Кр Ст, Петр Ст, Петр В-Ол В, Олексіївка ВН, Срібне, Сел, Мих П, Шах Яс, Серг П, Гр, Кам'янка; *дрáнки* – Олг В, Вас Амв, Андр Сніжне; *дранкí* – Роя, Нов Л; *дран't'á* – Усп М, ГО Бойк, Бл Амв; *дран't'ó* – Ст В, Коб, Іванівське, Кл Бахм, Хом НА, Красногор, Ник Бахм, Мик Г; *дран'іó* – Ст-мих М, Перв Яс, ЗК Добр; *диркí* – Петр П, Усп М; *рвáне* – Кат М, Ант М, Олекс М; *тр'апкí* – Шах Яс, Вір Кост, Гром Балка, Новоукр; *тр'áпки* – Нов Б, Фед, Перв Б; *тр'ап'іá* – Кр Ст, Кл Амв, Оп Яс; *тр'áп'іá* – Лис Амв, Кр Є, Хр Сл, Привілля, ЗГ ВН. У деяких північних і центральних донецьких говірках сему 'подраний одяг (загальна назва)' реалізовано назвами *лахм'ít':а* – Дроб Л, Райгород, Хр Сл, Привілля, Вір Кост, Мик П, Св В, Н-петр ВН, Іскра, Андр ВН; *лахмóт':а* – Ів Ол, Сп-Мих; *лáн'ц'і* – Срібне, Сел, Розд Бахм. Спорадичними є лексеми *парвáте* – Сонц П; *шмóт':а* – Зл В; *др'ан':ó* – Розд Бахм; *тр'ап'іч':а* – ЗГ ВН; *пóрване* – О-К Кост; *бараклó* – Мик П; *гнóт':а* – Новотр В; *хабóт':а* – Сел; *пац'óрки* – НЗ Ст; *ганч'іріá* – Вільне. Проте тільки в деяких східностепових говірках номен *шмáт':а* є дублетом до інших лексичних репрезентантів семи 'подраний одяг (загальна назва)': *шмáт':а* // *тр'апкí* – Гром Балка, Кам'янка; *шмáт':а* // *тр'ап'іó* – Темрюк, Зел Яр, Укр; *шмáт':а* // *дранкí* – Роя; *шмáт':а* // *тр'ап'іó* // *диркí* // *дран't'á* – Усп М; *шмáт':а* // *тр'ап'іá* – Кл Амв; *шмáт':а* // *дрáн't'а* – Бл Амв, ГО Бойк, Нов Л; *шмáт':а* // *дрáн't'а* // *гнóт':а* – Новотр В; *шмáт':а* // *дрáне* // *лахм'ít':а* – Св В; *шмáт':а* // *дрáне* // *тр'ап'іó* – Арт Амв; *шмáт':а* // *дрáн't'а* // *дрáнки* – Андр Сніжне.

Значно менше дублетних загальних назв одягу виявлено в мікрогрупі номенів, об'єднаних спільною семою 'святковий одяг', пор.: *нар'áд* // *празникóве* – Розд Бахм, *нар'áдне* // *празнічне* – Коз НА, М-Кач НА, *нар'áд* // *нар'áдне* – Гл Ст, ГО Бойк, *празнічне* // *с'в'аткóве* – Шах Яс, *празникóве* // *празнічна одéжа* – Роя, *с'в'аткóве* // *празникóве* – Мих Ол, *нар'áд* //

с'в'аткове – Гром Балка, Зл В, *нар'ад* // *празнічне* – Нов Ст, Олекс М, Мик В, *празнична одѣжа* // *празнічне* – РЯ Кост, *нар'адне* // *празнікове* – Ант М.

Структурно ці назви відрізняються від інших загальних назв одягу в східностепових говірках. Компонентами цієї лексичної мікрогрупи є і однослівні номени, і атрибутивні словосполучення зі стрижневим словом – загальною назвою одягу (*одѣжа, нар'ад*), у яких атрибутивний елемент дозволяє чітко диференціювати функційні назви денотатів, що входять у поняття ‘святковий одяг (загальна назва)’ – *празнична одѣжа, празнічна одѣжа, виходна одѣжа, виходній нар'ад*. Серед однослівних назв святкового одягу в східностепових говірках є власне іменникові – *нар'ад, мал'ованка* й субстантивовано-прикметникові – *празнікове, нар'адне, празнічне, виходне, с'в'аткове*. Усі вони, імовірно, є внутрішньодіалектними утвореннями, що розвинулися на основі загальнонародних розмовних варіантів, пор.: укр. літ. *празніковий* розм. ‘те, що відбувається, влаштовується, надягається і т. ін. у свято’ (СУМ, VII, с. 512), укр. літ. *с'в'атковий* – ‘ошатний, не буденний’ (СУМ, IX, с. 104), укр. літ. *нар'ад* – ‘те, у що наряджаються; одяг (перев. святковий, гарний)’ (СУМ, V, с. 180), с.-над. *нар'адит'* ‘одягти в новий, святковий одяг’ (ССНГ, с. 262), бойк. *нар'аджувати* ‘навивати на задній навій основу, готуючи ткацький верстат до роботи’ (Матіїв, с. 301).

Стилістично маркованими дублетними назвами одягу в говірках Донеччини вважаємо такі репрезентанти семи ‘робочий одяг (загальна назва)’: *одежіна* // *жи'пуніна* – Темрюк, Зел Яр, Укр; *одежіна* // *лапс'урдак* – Шах Яс; *одежіна* // *обмун'д'ірован'іє* – Петр В; *лапс'ордачок* // *з'іпун* – Серг П; *одѣжа* // *з'іпун* – Коб, Добр Добр, Вірівка, Ів Ол, Мих Ол; *з'іпун* // *с'ікул'т'ін* // *лапс'ордак* – Сел, Мих П; *одежіна* // *пант'ісрак* – М-Кач НА (пор.: под. *полтисак* заст. ‘довгий жіночий одяг на ваті’ (Дзендзелівський-2, с.57)); *з'іпун* // *лапс'ордак* – Св В.

Незважаючи на те, що серед загальних назв, які репрезентують сему ‘брудний одяг (загальна назва)’, у східностепових говірках зафіксовано чимало лексем, пор.: *гр'азне* (у всіх обстежених говірках), *с'т'ірка* – Бл Амв, Нов Л; *нес'т'іране* – Усп М, НЗ Ст, Вільх Ш, Ник Бахм, Зв Бахм, Розд Бахм, Яр Л; *манатки* – Вільх Ш, Ст В, Яс; *хабот':а* – Бл Амв, ГО Бойк; *шмат':а* – Кр Ст; *не'пране* – Роя, Шевч ВН, Мик Г, Розд Бахм; *замазане* – Павл М, Ант М; *зац'вокане* – М-Кач НА; *запац'оре'не* – М-Кач НА, Сел; *замізгане* – Кр Є, дублетних назв серед них порівняно небагато. До дублетів відносимо назви: *гр'азне* // *с'т'ірка* – Нов Л; *гр'азне* // *ни'с'т'іране* – Ник Бахм, Яр Л, Усп М; *гр'азне* // *ни'с'т'іране* // *не'пране* – Розд Бахм; *гр'азне* // *ни'с'т'іране* // *не'пране* // *брудне* – Зв Бахм; *гр'азне* // *шмат':а* – Кр Є; *гр'азне* // *не'пране* – Бз НА, Шевч ВН; *гр'азне* // *брудне* – Св В; *шмат':а* // *брудне* – Кр Ст; *гр'азне* // *зац'вокане* – М-Кач НА; *гр'азне* // *манатки* – Ст В; *гр'азне* // *ни'с'т'іране* // *манатки* – Вільх Ш; *гр'азне* // *с'т'ірка* // *хабот':а* – Бл Амв.

Незначною за кількістю дублетних назв є й лексична мікрогрупа репрезентантів семи ‘спідній одяг (загальна назва)’: *б'іл':о* // *б'ілізна* –

ВН, Серд Ш, Кам'янка; *б'іл':о // ніжн'е б'іл':о // ніжн'е* – Бл Амв; *б'іл':о // ніжн'е б'іл':о* – Петр Ст, Петр П; *б'іл':о // шмáт':а* – Сел; *б'іл':о // спóдн'е* – Комиш М, Хл В, Зл В; *сп'ідн'е б'іл':о // спóдн'е* – Хом НА; *сп'ідн'е б'іл':о // б'іл':о* – Удачне; *сп'ідн'е б'іл':о // сп'ідн'е* – Мик П; *б'ел':о // б'ілізна* – Андр Сніжне, Рідкодуб. Подібні назви відомі також іншим українським говорам, що є материнськими для досліджуваних: полт. *білля́о* (Сизько, с. 12), н.-над. *білля́о* ‘білизна’ (Чабаненко, I, с. 85).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз синонімічних відношень у межах ЛСГ загальних назв одягу, уживаних у східностепових говірках Донеччини, уповноважує на такі висновки.

1. Вплив різних українських діалектів на формування лексичної системи новостворених східностепових говірок визначаємо як головний чинник формування однієї з найхарактерніших її рис – функціонування значної кількості дублетно-синонімічних назв. Це зумовлено функціонуванням в одній говірці загальних назв одягу, відомих материнським говіркам, а також лексичних новотворів, які постали завдяки змішуванню різних говіркових систем на новожитній території.

2. Поява нових дублетів серед загальних назв одягу спричинена впливом літературної мови на функціонування системи діалектної лексики й відповідно активним уживанням літературної назви в говірці. Так, регулярним у досліджуваних говірках є функціонування назви *о́д'аг* як дублетної до інших номенів.

3. Розширення синонімічних рядів загальних назв одягу в обстежуваних говірках спричинене й внутрішньодіалектними процесами: синонімічні репрезентанти семи ‘святковий одяг (загальна назва)’: *празнична одéжа, празнічна одéжа, виходна одéжа, виходній нар'ад, нар'адне, виходне* є внутрішньодіалектними утвореннями, що розвинулися на основі загальнонародних розмовних варіантів.

4. Найбільше дублетних номенів зафіксовано з-поміж лексичних репрезентантів семи ‘одяг (загальна назва)’: *о́д'аг // одéжа // вд'агáло; о́д'аг // од'івáчка // шмáт':а; о́д'аг // одéжа // убрáн':á; одéжа // уд'ігáчка // барахлó* тощо, що є гіперонімічними щодо інших гіпонімічних загальних назв одягу. У синонімічні відношення вступають східностепові загальні назви одягу з різним ступенем узагальнення, що є лексичною реалізацією низки диференційних ознак. Це дозволило розглянути як загальні назви лексичні репрезентанти сем: ‘старий одяг (загальна назва)’, ‘брудний одяг(загальна назва)’, ‘подраний одяг (загальна назва)’, ‘святковий одяг (загальна назва)’.

5. Аналіз особливостей синонімічних відношень загальних назв одягу в окресленому говірковому масиві свідчить не лише про значне поширення дублетів (абсолютних синонімів), а й про активне функціонування семантичних і стилістичних синонімів. Переважно це зумовлено внутрішньодіалектними змінами, що пов'язані з розвитком семантичної структури слова в новостворених східностепових говірках.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні процесів семантичної та стилістичної диференціації дублетних номенів у новостворених східноstepових говірках і використанні результатів такого дослідження для укладання Словника східноstepових говірок.

Скорочення обстежених населених пунктів Донецької області
(назви населених пунктів і районів подано станом на 2023 рік)

Арт Амв – Артемівка Амвросіївського району, Кир В – Кирилівка Волноваського району, Плат В – Платонівка м. Волновахи, Бз НА – Безіменне Новоазовського району, Бл Амв – Благодатне Амвросіївського району, Бл В – Благодатне Волноваського району, Вільне – Вільне Волноваського району, Воздв – Воздвиженка Покровського району, ВП ВН – Вільне Поле Великоновосілівського району, Гл Ст – Глинки Старобешівського району, Є В – Єгорівка Волноваського району, Зв Бахм – Званівка Бахмутського району, Зл В – Златоустівка Волноваського району, ЗК Добр – Золотий Колодязь Добропільського району, Нов Ст – Новоселівка Старобешівського району, Коз НА – Козацьке Новоазовського району, Іванівське – Іванівське Бахмутського району, Красногор – Красногорівка Мар'їнського району, Кр Ст – Краснопілля Старобешівського району, Кум Ст – Кумачеве Старобешівського району, Мар – Мар'їнка, Мик Г – Микитівка м. Горлівки, Микіл В – Микільське Волноваського району, М-Кач НА – М – Качкари Новоазовського району, Мих П – Михайлівка Покровського району, НЗ Ст – Новозар'ївка Старобешівського району, Новотр В – Новотроїцьке Волноваського району, Н-петр ВН – Новопетриківка Великоновосілівського району, Новоукр – Новоукраїнка Мар'їнського району, Ол В – Оленівка Волноваського району, Оп Яс – Опитне Ясинуватського району, Перв Яс – Первомайське Ясинуватського району, Петр В – Петрівка Волноваського району, Петр П – Петрівка Покровського району, Розд Бахм – Роздолівка Бахмутського району, Роя – Роя Мар'їнського району, РЯ Кост – Русин Яр Костянтинівського району, Св В – Свободне Волноваського району, Сел – Селидове, Сів – Сіверськ Бахмутського району, Ст В – Степне Волноваського району, Комиш М – Комишувате Мангушського району, Ст-мих М – Старомихайлівка Мар'їнського району, ВН – Велика Новосілка, Шах Яс – Шахова Ясинуватського району, Шевч ВН – Шевченко Великоновосілівського району, Яс – м. Ясинувата, Дібр Ш – Дібрівка Шахтарського району, Темрюк (колишнє Старченкове) Нікольського району, Олг В – с. Ольгинка Волноваського району, Хл В – Хлібодарівка Волноваського району, Мик В – Миколаївка Волноваського району, Мангуш – смт Мангуш, Черв М – Червоне Мангушського району, ГО Бойк – Греково-Олександрівка Бойківського району, Олекс В – Олександринка Волноваського району, Павл М – Павлівка Мар'їнського району, Усп М – Успенівка Мар'їнського району, Кат М – Катеринівка Мар'їнського району, Ант М – Антонівка Мар'їнського району, Хом НА – Хомутове Новоазовського району, Мик П – Миколаївка Покровського району, Яр Л –

Ярова Лиманського району, Нов Л – Новоселівка Лиманського району, Нов Б – Новоселівка Бойківського району, Зел Яр – Зелений Яр Нікольського району, Фед – Федорівка Нікольського району, Укр – Українка Нікольського району, Н-мих М – Новомихайлівка Мар'їнського району, Граб – Грабське Амвросіївського району, Коб – Кобилівка м. Вуглегірськ, Срібне – Срібне Покровського району, Сонц П – Сонцівка Покровського району, Кл Бахм – Кліщівка Бахмутського району, Кам'янка – Кам'янка Добропільського району, Перв Б – Первомайське Бойківського району, Вір Кост – Віролюбівка Костянтинівського району, О-К Кост – Олександро-Калинове Костянтинівського району, Нескучне – Нескучне Великоновосілківського району, Райгород – Райгородок Слов'янського району, Хр Сл – Хрестище Слов'янського району, Іскра – Іскра Великоновосілківського району, Олексіївка ВН – Олексіївка Великоновосілківського району, Олекс М – смт Олександрівка Мар'їнського району, ЗГ ВН – Зелений Гай Великоновосілківського району, Петр Ст – Петрівське Старобешівського району, Ів Ол – Іверське Олександрівського району, Мих Ол – Михайлівка Олександрівського району, Гром балка – Громова Балка Олександрівського району, Ник Бахм – Никифорівка Бахмутського району, Привілля – Привілля Слов'янського району, Серг Сл – Сергіївка Слов'янського району, Дроб Л – смт Дробишеве Лиманського району, Рідкодуб – Рідкодуб Лиманського району, Сп-Мих – Спасько-Михайлівка Олександрівського району, Серг П – Сергіївка Покровського району, Вірівка – Вірівка Добропільського району, Добр Добр – Добропілля Добропільського р-ну, Кр Є – Кринички м. Єнакієве, Зуївка – смт Зуївка м. Харцизька Шахтарського району, Лис Амв – Лисиче Амвросіївського району, Вас Амв – Василівка Амвросіївського району, Кл Амв – Кленівка Амвросіївського району, Дм Ш – Дмитрівка Шахтарського району, Серд Ш – смт Сердите Шахтарського району, Андр Сніжне – смт Андріївка м. Сніжне, Вільх Ш – Вільховчик м. Шахтарська.

Література

- Аркушин, Г. Л. (2014). *Народна лексика Західного Полісся*. Луцьк, 236 с.
- Бевзенко, С. П. (1978). Про одну характерну рису лексики діалектної мови. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*. Ужгород. С. 4.
- Глуховцева, К. Д. (2008). Семантико-стилістичні особливості дієслівних синонімів в українських східнословобожанських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Вип. 3. Кн. 2. С. 57 – 64.
- Грищенко, П. Ю. (1984). *Моделювання системи діалектної лексики*. К., 227 с.
- Леснова, В. В. (2003). Джерела синонімії діалектного мовлення (на матеріалі номінації рис людини в східнословобожанських українських говірках). *Лінгвістичні студії*. Донецьк. Вип. 11. Ч. 2. С. 558 – 564.

- Мартінова, Г. І. (2000). Дублетно-синонімічні відношення в побутовій лексиці правобережної Черкащини. *Мовознавство*. № 6. С. 36 – 40.
- Миронова, Г. М. (1978). Назви одягу від давнини до сучасності. *Культура слова*. Вип. 14. С. 54 – 60.
- Франко, З. Т. (1983). *Лексична синонімія. Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів* (С. 127 – 163). К.: Наук. думка.
- Фроляк, Л. Д. (2002). Специфіка дослідження генези новостворених українських говірок. *Лінгвістичні дослідження*. X. Вип. № 9. С. 116 – 124.
- Фроляк, Л. Д. (2013). *Українські східностепові говірки Донеччини*. Дрогобич, 400 с.

Джерела та їхні умовні скорочення

- Ващенко – Ващенко, В. С. (1960). Словник полтавських говорів. X. 107 с.
- Грінченко – Грінченко, Б. Д. (1996 – 1997). Словарь української мови. К. Т. 4.
- Гуцульські говірки – Гуцульські говірки, (1997). Короткий словник. Л. 232 с.
- Дзензелівський-1 – Дзензелівський, Й. О. (1958). Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. – Ужгород. Ч. 1.
- Дзензелівський-2 – Дзензелівський, Й. О. (1958). Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я. *Лексикографічний бюлетень*. Вип. 6. С. 36 – 54.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови (1982 – 2012). К. Т. 1 – 6.
- Коваленко – Коваленко, О. (1996). Про деякі назви одягу та взуття у говірках Миколаївщини. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку*. Запоріжжя. Ч. 1. С. 61 – 63.
- Матіїв – Словник говірок центральної Бойківщини (2013). К.; Сімферополь. 602 с.
- Онишкевич – Онишкевич, М. Й. (1984). Словник бойківських говірок. К. Т. 1 – 2.
- Сизько – Сизько, А. Т. (1990). Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Д. 100 с.
- ССНГ – Мартінова, Г.І. & Щербина, Т. В. (2020). Словник середньонаддніпрянських говірок. Черкаси. 492 с.
- СУМ – Словник української мови (1970 – 1980). К. Т. 1 – 11.
- Чабаненко – Чабаненко, В. А. (1992). Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя. Т. 1 – 4.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2023 р.

Прийнято до друку 25.05.2023 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Волошинова М. О.

**НАЗВИ РОСЛИН, ПОХІДНІ ВІД НАЗВ ЛЮДИНИ,
В УКРАЇНСЬКОМУ СХІДНОПОЛІСЬКОМУ ГОВОРІ**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-49-65

Марина Поістогова,

кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник відділу діалектології

Інституту української мови НАН України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7610-643X>

У дослідженні розглянуто назви рослин, похідні від назв людини, в українських східнополіських говірках. З'ясовано, що група назв рослин, похідних від назв людини, різноманітна за семантикою вихідних назв. До сфери ботанічної лексики залучені різноманітні антропономи: назви родинної характеристики людей, спорідненості й свояцтва, назви осіб за соціальним і суспільним станом, за професією, заняттям, родом діяльності, за національною, партійною приналежністю, а також власні імена, прізвища.

Установлено, що найпродуктивнішим способом творення назв рослин, похідних від назв людей, є однослівні назви, утворені переважно суфіксальним способом. Зафіксовано номени, що постали внаслідок переосмислення відомих лексем. Часто номінативну функцію виконують множинні й збірні утворення. Деякі назви виникли внаслідок універбації. Поширеною є номінація за допомогою словосполучень. Значну групу становлять складні назви, більшість з яких сформувались унаслідок словоскладання. Засвідчено кілька найменувань, утворених основокладанням. Поодинокими прикладами відзначено пропозитивні номени та описові назви, які за структурою є компаративами.

Поширеною мотиваційною ознакою в ботанічних назвах, похідних від назв людини, є зовнішня подібність до людини; при цьому йдеться не стільки про конкретну людину, скільки про усталені уявлення про неї; окремі з них належать до архаїчних. Назви, похідні від титулованих осіб, привілейованих верств населення, одержують рослини, що вирізняються серед інших гарним зовнішнім виглядом, розміром, кольором, смаком, запахом; назви рослин, похідні від етнонімів, відбивають усталений образ, уявлення про відповідну націю, нерідко підкреслюючи опозицію 'свій' – 'чужий'.

Серед антропономів, від яких утворено назви рослин, найпоширенішими є імена *Василь, Іван, Петро, Мар'я*; мотивом номінації може слугувати темпоральна ознака; однак низка відантропономених флорономів не пов'язана з цією мотиваційною ознакою.

У номінації рослин виявлено типову для тематичної групи лексики антропономів опозицію за статтю: *чоловічий – жіночий*. У цих

випадках відзначено тісне переплетення, поєднання ознак граматичних і мотивологічних.

Флорономи здебільшого є давніми, проте зберігаються сліди недавнього доосвоєння флорооб'єктів. Мотивація й збереження мотиваційних зв'язків вказують на те, що це релятивно чи відносно недавній етап в осмисленні й освоєнні елементів довкілля. Ботанічна лексика становить відкриту систему, яка досі поповнюється новими елементами.

Ключові слова: мотив номінації, назви людини, назви рослин, східнополіський говір.

The research examines the names of plants derived from the names of people in Ukrainian Eastern Polissian colloquialisms. It was found that the group of plant names derived from human names is diverse in terms of the semantics of the original names. Various anthroponomes are involved in the field of botanical vocabulary. These are the names of people's family characteristics, kinship, names by social and social status, by profession, occupation, type of activity, by nationality, party affiliation, as well as names and surnames.

It has been established that the most productive way of creating plant names derived from people's names is one-word names formed mainly by adding a suffix. The names that appeared as a result of the reinterpretation of known lexemes are recorded. Often the nominative function is performed by multiple and collective formations. Some names arose as a result of univerbation. Nomination using phrases is common. A significant group consists of complex names, most of which were formed as a result of compounding. Several names formed by the basic composition are attested. Propositive nouns and descriptive names, which are comparative in structure, are noted as examples.

A common motivating feature in botanical names derived from human names is the external resemblance to a human; at the same time, it is not so much about a specific person, but about established ideas about them; some of them are archaic.

In the nomination of plants, a gender opposition typical for the thematic group of anthroponyms vocabulary was revealed: *male – female*. In these cases, a close interweaving, a combination of grammatical and motivological features was noted.

Key words: Eastern Polissian dialect, motive of nomination, names of plants, names of people.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. У східнополіських говірках значна кількість назв рослин виникла внаслідок широкого асоціативного зв'язку рослин з людиною. Це не випадково, бо при необхідності позначати реалії, номінатор порівнює їх з найбільш близькими йому людськими образами (Павел, 1983, с. 47 – 48). Люди здавна приписували рослинам властивості живих істот, персоніфікували природу. Сприйняття флори як живого організму відбивають фольклор, традиційна культура.

Дослідники ботанічної лексики неодноразово відзначали, що група назв рослин, пов'язаних з антропономенами, є складною для з'ясування семантичної мотивації. Лише деякі з них можна пояснити, проте в багатьох випадках спостерігають квазіметафору (Фроляк, 1988, с. 42 – 45; Шамота, 1985, с. 81 – 87).

Мета дослідження – проаналізувати назви рослин українських східнополіських говірок, мотивовані антропономенами, виявити особливості семантичної мотивації й групи найпоширеніших найменувань, залучені до творення флорономенів. У статті використано загальнонаукові методи аналізу. Основним методом є описовий.

Виклад основного змісту. Група назв рослин, похідних від назв людини, різноманітна за семантикою вихідних назв.

Серед флорономенів у східнополіських говірках як вихідні широко представлені назви, що первісно позначають спорідненість, свояцтво, родинні відносини людей, зокрема:

dīd > *d'īd*, *d'īdi*, *dēdok*, *d'e'dki*, *d'īd kol'uchi*, *kal'uchi d'ed*, *dīedi kal'uchiyē*, *kal'kad'ed* 'будяк акантовидний, *Carduus acanthoides* L.'; *d'ed*, *kal'kad'ed* 'осот польовий, *Cirsium arvense* (L.) Scop.'; *d'ed* 'лопух, *Arctium lappa* L.', 'череда трироздільна, *Bidens tripartita* L.', 'плід череди'; *d'itki* 'парило звичайне, *Agrimonia eupatoria* L.'; *d'ed*, *d'edi* 'суцвіття будяка'; *d'īdi*, *d'edki* 'суцвіття лопуха'; *d'īdki* 'залишки зжатих стебел соняшника, що лишаються на полі'; *d'edi* 'дерево, переважно соснове, з великою кількістю гілок'; ці назви стосуються рослин, які мають спільну ознаку – колючість, їхні листя і стебла вкриті колючками або волосинками, суцвіття та плід також колючі; назва рослини *d'īd* асоціюється з бородою діда, зумовлена зовнішньою подібністю реалій; назву також пов'язують з давніми віруваннями слов'ян: колючі рослини наділяли магичною силою і використовували для відлякування нечистої сили (Лукінова, 1981, с. 61); це також могла бути евфемістична назва чорта, пор. укр. *dīdyko* 'чорт, біс, домовик' (Грінченко I, 1907, с. 389; ЕСУМ II, 1985, с. 87); для назв *d'īd*, *d'īdi* 'рідко посіяні коноплі, вирощені для насіння', *d'edi* 'велика конопина, що виросла окремо', *d'ed* 'огірок, залишений на насіння', *d'edki* 'сорт квасолі' (інформанти зазначають: *buynaiya kwa'sul'a*) мотивом номінації є розмір рослини чи плоду;

babā > *babok* 'гортензія, *Hydrangea* L.'; *babochka* 'пеларгонія, *Pelargonium L'Hér*', *babachka* 'відцвіла з пухом квітка кульбаби' – назви мотивовані зовнішньою ознакою – круглою формою суцвіття; у назві

бабин в'ік 'садовий різновид айстри степової, *Aster amellus* L.' відбито властивість рослини довго цвісти; в основу номінації сортів покладені мотиваційні ознаки (далі МО), пов'язані з фізичними властивостями рослин – м'ясистістю, м'якістю та розміром плодів: баби 'сорт сливи', баба, баби, бабка, бабки, бабица, бабир'і 'сорт груші' (інф.: здорова, велика, м'яка (м'ягка, мн'агка);

мати > мате́ринка, мате́ринк'і 'материнка звичайна, *Origanum vulgare* L.' – назва рослини, імовірно, відбиває її різноманітне лікувальне використання в народній медицині, указує на її цілющість; назва мате́ринка об'єднує подібні пахучі рослини, або й демонструє нерозрізнення цих рослин, наприклад, для рослини 'чебрець звичайний, *Thymus vulgaris* L.' ця назва постала за приємним запахом; етимологи розглядають назву як можливий результат спрощення складного утворення (материдушка), перший компонент, можливо, є результатом видозміни давнішого (діви) Марії (ЕСУМ III, 1989, с. 412), проте, як свідчить матеріал, побутування такої двослівної назви в українських говірках локалізоване переважно у зоні культу діви Марії (ареал функціонування католицької конфесії), отже, можливе в зоні українсько-західнослов'янської взаємодії (Гриценко, 1987), у східнополіських говірках це складне утворення не поширене; назви матка, мат'ки, мат'ірка, матерки 'жіночі коноплі з насінням' зумовлені здатністю рослини плодоносити, давати насіння, народжувати; назва мате́ринс'ка (куку́руза) 'сорт кукурудзи' (інф.: красна, лоўка) характеризує сорт як винятковий, кращий;

дитина > дитин'еу 'шавлія лікарська, *Salvia officinalis* L.' – назва зумовлена використанням рослини у народній медицині – від безпліддя жінок (ЛР, 1991, с. 474);

мати і дитя > матка-й-дит'а 'два огірки, що зрослися' – мотивація назви прозора;

батько – д'т'еу > от'цовс'ка (куку́руза) 'сорт кукурудзи' (інф.: велика, зубаста) – в основу номінації покладено розмір зерна;

батько і мати > бат'ко-й-мати 'сорт кукурудзи' – в основу номінації, імовірно, покладені ознаки 'розмір' і 'плодоносність';

мачуха > мачуха 'фіалка запашна, *Viola odorata* L.' (інф.: сама цв'іт'е, а д'ет'ей аб'іжайе) – у назві відбито особливості будови квітки рослини – наявність однієї з пелюсток зі шпоркою; палу́мачуха 'чебрець звичайний, *Thymus vulgaris* L.'; мачуха 'сорт груші' – МО 'родючість';

мати і мачуха > мати-й-мачуха 'підбіл звичайний, мати-й-мачуха, *Tussilago farfara* L.' – назва пов'язана з особливостями будови листків рослини: знизу м'які, пухнасті й теплі, а зверху – голі, холодні, шорсткі, назви зумовлені фізичними властивостями рослини – наявністю контрастних ознак листків рослини: нижню поверхню листків порівнюють з матір'ю, а верхню – з мачухою (ЕСУМ III, 1989, с. 414, 423 – 424; Шамота, 1985, с. 64, 86 – 87); назви мат' і мачуха 'фіалка

триколірна, *Viola tricolor* L., ¹мати-й-¹мачуха ‘кімнатна рослина’ мотивовані різноколірністю квіток;

брат > ¹братики, ¹братки, ¹братоўн'ік, ¹братовина, ¹двох¹братник ‘фіалка польова, *Viola arvensis* Murray’; ¹двох¹братник ‘кімнатна рослина із синіми та білими квітками’ – назви зумовлені різноколірністю квіток;

сестра > ¹грибова ¹сестра ‘вид гриба’ (інф.: ¹похожа до гриба, ¹б'іла, ¹смачна) – у найменуванні поєднано МО ‘колір’ і ‘смакові властивості’;

брат і *сестра* > ¹брат-і-¹сестра, ¹брат-із-¹сестрою, ¹брат-і-¹сестричка, ¹братик-і-¹сестричка, ¹брат'ік-і-¹сестричк'і, ¹брат-і-¹сестриц'а, ¹братики-і-¹сестрички ‘фіалка польова, *Viola arvensis* Murray.’; ¹брат-і-¹сестра ‘фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.’ – назви зумовлені різноколірністю пелюсток квітки (ЕСУМ I, 1982, с. 249);

близнюки – ¹двойн'а > ¹близн'ата, ¹близ'уки, ¹близнець'і, ¹двойн'аки, ¹двойн'а, ¹двойн'ата ‘два колоски на одному стеблі’; ¹близн'уки, ¹близн'ата, ¹бл'ізн'еци, ¹двайн'ата, ¹двайн'ик ‘два дерева, що виростають з одного кореня’; ¹близн'уки, ¹близн'ата, ¹близнець'і, ¹двойн'уки, ¹двайн'ати ‘дерева, що зрослися’; ¹близн'уки, ¹близн'учки, ¹близн'ата, ¹близнецьи, ¹гурок як ¹близн'ати, ¹два гурки зраслис' наче ¹близн'уки, ¹двойн'аки, ¹двайн'ак, ¹двайн'ата, ¹двуоїн'а, ¹двойка, ¹двоїни'ки, ¹двайн'ашки ‘два огірки, що зрослися’; ¹близн'ата ‘будь-які рослини, що зрослися’; ¹двойн'ата ‘частина стовбура, з якого відходить кілька верхівок’ – назви пов'язані з характерною зовнішньою ознакою рослин;

дочка > ¹дочка-¹недочки ‘фіалка польова, *Viola arvensis* Murray’ – назва фіксує зовнішні ознаки рослини, відображає в метафоричній формі особливості будови квітки – нерівномірне розташування пелюсток (квітка з п'ятипелюстковим віночком, у якій чотири верхні пелюстки розташовані по дві попарно, а нижня пелюстка – одна) (інф.: ¹дочка сидит' на двох с'тул'ках, ¹недочки на одній удвох);

пасинок > ¹пасинок, ¹пасинк'і ‘молоді деревця, що виростають з коренів або пеньків’; ¹пасинок ‘молода гілочка’; ¹пасинк'і ‘молоді пагінці льону (підсада)’; ¹пасинки ‘молоді пагінці кукурудзи’; ¹пасинок, ¹пасинки, ¹па'син':е ‘зайві тютюнові, соняшникові пагінці’; ¹пасинок, ¹пасинки ‘зайві пагінці на помідорах’; ¹пасинки, ¹па'син':е, у ¹пасинки ¹паишла (пона'ростають) як зр'ізати ¹головку) ‘відростки на головці капусти’;

байструк > ¹байстручк'і ‘відростки на головці капусти’ – прозора мотивація;

невістка > ¹нев'істка, ¹багата ¹нев'істка ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’ (інф.: ¹багато к'в'іток); ¹н'ев'естка ‘кімнатна рослина’ – номінація відбиває характер цвітіння рослин;

теща > ¹язиката ¹тешча ‘кімнатна рослина’ – при номінації відіграла роль продовгувата форма листка, яка асоціюється з довгим язиком, останній – метафорично – з язиком тещі;

кума > *ве|села ку|ма* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora Cav.*’ – означення підкреслює властивість рослини швидко поширюватись;

наречена – *н’ев’еста > н’ев’еста* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora Cav.*’; *н’ев’еста, н’ев’естачка* ‘кімнатна рослина із білим цвітом’ (інф.: *б’ілим цв’іт’е*) – назви мотивовані кольором квітки;

жених > же|них ‘кімнатна рослина із синім цвітом’ (інф.: *син’ім цв’іт’е; синен’ким цв’іт’е*), імовірно, ця назва є своєрідною реалізацією тієї самої моделі мотивації, що проступає в попередній назві;

жених, наречена – н’ев’еста > же|них-і-не|в’еста, н’ев’еста-і-же|н’іх ‘кімнатні рослини з білим і синім цвітом’ (інф.: *цв’ітут’ б’ілим і син’ім; адна к’в’ітачка біела, а друга галу|б’ен’ка*) – у номінації відіграли роль фізичні властивості рослин – наявність у них контрастних ознак – різноколірність квіток; для рослини галінсоги дрібноквіткової виразно проступає мотив ‘білий колір квітки’, що асоціюється з вбранням нареченої; *же|н’іх-і-н’ев’еста* ‘кімнатна рослина’ (інф.: *пуста і повна к’в’ітка; повна і шолу|дива*) – назва також мотивована фізичною властивістю рослин – контрастністю ознак та особливостями будови квіток;

сім’я > ве|с’олайа с’ем’я ‘кімнатна рослина, вогник’ – назва відбиває властивість рослини рясно цвісти; *се|мейка* ‘кімнатна рослина’ – назва мотивована характерною особливістю зростання рослини; *с’імейна, с’ам’ейка* ‘сорт цибулі, з якої виростає кущ’ – номінація пов’язана з властивістю рослини рости кущем, чим зумовлено й назву *си|мейни гу|рок* ‘два огірки, що зрослися’.

Як твірні основи для назв рослин зафіксовано лексеми на позначення національностей, рас, народів:

циган > ци|ганки, ци|ганачки ‘волошка синя, *Centaurea cyanus L.*’; *ци|ганка, ци|ганачка* ‘кімнатна рослина’ (інф.: *з красними цв’ітами*); *ци|ганка* ‘сорт картоплі’ (інф.: *син’а картопл’а*); *ци|гани* ‘сорт помідорів’ (інф.: *чорнийе*); *циган* ‘сорт часнику’; *ци|ганка, ци|ганки, ци|ганочка* ‘сорт яблук’ (інф.: *аж темни, ворони*); *ци|ганка* ‘сорт вишні’ – уживання етноніма *циган* зумовлене темним або яскравим забарвленням рослини чи частини рослини, що асоціюється із зовнішнім виглядом циган;

негр – арап > негр ‘сорт помідорів’ (інф.: *чорнийе*); *арапка* ‘сорт яблук’ – у номінації проступає та сама мотивація, що і в попередніх назвах, у яких відбито темний колір плоду;

татарин > та|тарин ‘цибуля, яка зимує в ґрунті й ранньою весною проростає’, імовірно, назва ґрунтується на асоціативному зв’язку ‘татарин’ і ‘несподівана поява’;

жид > жи|дивс’к’і пом’ідори, жи|дивс’к’і бакла|жани ‘дрібні помідори’ (інф.: *др’ібнийе пом’ідори*), цей етнонім використано на позначення дрібних плодів, знижена оцінка якості плоду пов’язана

із усталеною заниженою, інколи негативною оцінкою представників цього етносу;

мадяр > *ма^д'арка*, *ма^д'ар*, *ма^д'ари* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’ – мотив номінації – ‘рослина чужа, немісцева’ (інф.: *бо не було ра^н'іше*);

литвин > *лит^винка* ‘сорт груші’ – назва пов’язана з назвою населення, інформанти не дали яких-небудь пояснень щодо причин такої номінації;

волох > *во^лошка*, *во^лошка пол'о^ва*, *во^лошки* ‘волошка синя, *Sentaurea cyanus* L.’; *во^лошка* ‘декоративна квітка’, існують різні погляди щодо утворення назви: одні дослідники пов’язують назву з *волохатий* (ЕСУМ I, 1982, с. 422; Капська, 1970, с. 58; Симоненко, 1991, с. 27; Феценко, 1977, с. 96), інші вбачають переосмислення лексеми *волошка* ‘жінка романської народності’ (Історія української мови, 1983, с. 342–343; Сабадош, 1996, с. 136; Budziszewska, 1972, с. 117), для назви *волошка* виділяють мотиваційне значення ‘завезений певним народом’, означення *польова* передає локальну ознаку.

Назви рослин, похідні від назв осіб за соціальним і суспільним станом:

король > *кара^л'к'і* ‘декоративна квітка’ – таку назву надано рослині за її гарний зовнішній вигляд, МО назви ‘будова, зовнішній вигляд рослини’; *коро^л'і*, *коро^л'ок*, *коро^л'івец'*, *коро^л'івц'і*, *коро^л'енки*, *кара^л'ева* ‘сорт квасолі’; *коро^л'ки* ‘сорт помідорів’, ці сорти вважають особливими за гарний зовнішній вигляд (яскравий червоний цвіт квасолі чи плід помідора) і за плоди великих розмірів, що й спонукало дати їм назву монаршої особи;

цар > *ца^р-з'іл':е* ‘лепеха звичайна, *Asopus calamus* L.’; *ца^р-гриб* ‘гриб великого розміру’ (інф.: *зда^рови*) – назви зумовлені зовнішніми ознаками рослин чи частин рослин, їхнім розміром, що характеризує рослину як щось виняткове, найголовніше серед інших, яка переважає всіх чим-небудь, ці назви несуть характеристику рослини емоційно-оцінного плану;

пан > *пани^ч'і*, *к^ручен'і пани^ч'і*, *к^ручани па^н'іч* ‘кручені паничі, *Ipomea* L.’; *пани^ч'і* ‘айстра, *Aster* L.’; *па^н:ачк'і* ‘красоля велика, *Tropaneolium majus* L.’ – у цих назвах МО пов’язана із гарним зовнішнім виглядом рослин, означення *кручені* відбиває виткий характер стебла; у номенах *гриб йак пан* ‘великий гриб’, *пани^ч'і* ‘сорт квасолі’ МО пов’язана з розміром гриба, плоду; у назвах *па^нс'к'і горох* ‘сорт великого солодкого гороху’, *па^нс'ки гар^буз* ‘сорт гарбуза’ (інф.: *ве^ликий*), *па^нс'к'і мак* ‘сорт маку’ (інф.: *га^лоўк'і буйнийе*), *айстр'і па^нс'к'і* ‘сорт айстри’ (інф.: *повни*), *па^нс'кий мак* ‘декоративна квітка’ (інф.: *па^лхучий*) означення *панс'кий* указує на винятковість сорту, перенесення назви відбувається на основі помітної якості його (розміру плоду чи плодоносної частини рослини, смаку, запаху);

султан > салтан ‘лепеха звичайна, *Asorus calamus* L.’; салтан, салтун, салтани ‘суцвіття рогозу’ – назви зумовлені будовою рослин;

козак > козачки ‘вид трави (вишкою у гору росте)’; казачки ‘насіний пагін подорожника’; у казаки пошла цибуля ‘стрілка цибулі’; казачок ‘відцвіла (з пухом) квітка кульбаби’ – назви відбивають яскраву зовнішню ознаку цих рослин чи частин рослин, несуть емоційну характеристику, останнє найменування передає ще й інший мотив – ‘застосування’, відцвілу квітку кульбаби застосовують у дитячих іграх (інф.: бйут’, гул’айут’);

богатыр > багатир ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’ – назва передає характер зростання рослини;

боярин > бойаришник ‘глід, *Crataegus monogyna* L.’, імовірно, запозичене з російської мови й зумовлене зовнішнім виглядом рослини;

бариня > барин’а, барин’ка ‘без точного розкриття семантики (дереви’о високин’ке, вишньоїу йак вишин’а, йагоди чернастин’ки, скидайці’а на чернику)’; н’ечосанайа барин’а, к’ручанайа барин’а ‘декоративна квітка’; барин’а ‘садовий різновид айстри степової, *Aster amellus* L.’; барин’а ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’; модель семантичної мотивації назв – характеристика загального зовнішнього вигляду рослин;

селянин – крест’анка > с’ел’ан’ін, добри с’ел’ан’ін, крест’анка ‘сорт яблук’ – ці номінації утворені за однією семантичною моделлю і містять вказівку на якість сорту ‘простий’, ‘звичайний’;

комісар > кам’ісарка ‘сорт груші’ (інф.: к’расна);

жовтеня – акт’аб’ронок > акт’аб’ронок ‘сорт картоплі’ (інф.: к’расна);

комсомолка > комсомолка, комсомолки ‘сорт яблук’ (інф.: к’расне йаблоко; червоне все’редин’і; дуже к’расне і все’редин’і) – ознакою найменувань є МО ‘колір’; назви кам’ісарка, комсомолка, акт’аб’ронок уживають для рослин з червоними плодами;

вдова > весела вдова ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’ (інф.: р’асно цв’іте); весела вдова, удивочки ‘декоративна квітка’ (інф.: ц’іле л’іто цв’іте); удивки ‘садовий різновид айстри степової, *Aster amellus* L.’; удивушка ‘кімнатна рослина, вогник’; вес’ола вдова ‘кімнатна рослина, герань’ (інф.: р’асно цв’іте); вдова ‘без точного розкриття семантики (то’нен’ка, од’нен’ка)’.

Відзначено зв’язок назв рослин з назвами осіб за професією, родом занять:

лікар – доктор > доктор, дохтар без на’жа ‘каланхое, *Kalanchoe Adans*’; дохтор ‘алоє, *Aloe* L.’; дохтар ‘кімнатна рослина’ (інф.: у’се л’ічит’);

хірург > х’ірург, х’е’рург без на’жа ‘каланхое, *Kalanchoe Adans*’;

професор > ‘каланхое, *Kalanchoe Adans*’ прох’весор – у назвах міститься вказівка на лікувальні властивості рослин;

колгоспниця > *колгоспниця*'а, *колхозниця*'а 'сорт дині' – назва містить указівку на звичайний сорт;

капітан > *кап'ітанка* 'сорт картоплі' – указівка на сорт 'вищий', 'кращий';

некрут > *н'єкрут* 'кімнатна рослина' – семантична модель мотивування назви – час цвітіння (інф.: *кал'і хлопців в арм'їю б'є^aрут' цв'є^aт'є*);

москаль > *москал'*, *москалик*, *москалики* 'сорт часнику (з голівками вгар'і)' (інф.: *вик'ідає голівк'і; з'іркий, зверху с'іме^aна і ст'р'ілку пус'кайє*); *москал'* 'сорт довгого льону'; *москал'* 'мак, який сам насівається';

солдат > *солдат* 'сорт часнику з голівками вгорі';

боєць > *байєць* 'плодоносний пагін подорожника' – назви мотивовані характерними зовнішніми ознаками рослин; *байці* 'відцвіла квітка (з пухом) кульбаби' – МО назви 'використання', 'функція', номени пов'язані з використанням рослини в дитячих іграх (інф.: *д'іти гул'айут', аб:и'вайут' ад'на аб д'ругу; гул'айут' чий'ран'ше адиб'їєца*);

пін, попада > *пуон-і-папад'а* 'відцвіла (з пухом) квітка кульбаби' – МО номінації 'використання', 'функція'; рослину використовують у дитячій грі (інф.: *д'єт'і із'райут', аду'ванчик йак аста'їєць'а – пуон, йак зл'єт'ім' – папад'а*).

Активно при творенні флорономенів використано також інші загальні назви людей:

молодиця > *молодиця*'а, *в'єс'ола маладица* 'галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.';

барішня > *не'чесана барішн'а* 'декоративна квітка' (інф.: *вала'хата к'вієтка; не'повна*); *'чесана барішн'а* 'декоративна квітка' (інф.: *'повна*); *кучер'ави барішн'і* 'декоративна квітка'; *'барішн'а* 'сорт яблук' – в основі семантичної мотивації назв лежить зовнішній вигляд рослин чи сорту, означення *'чесана, не'чесана, кучер'ави* вказують на форму квітки;

хлопці – реб'ята > *вєс'олийє реб'ята, ~ хлопчики* 'космея, *Cosmos* Cav.'.

Виділяємо назви, утворені за характеристикою рис людини:

карапуз > *карапузи, карапузики, карапузки, карапузочки* 'малі декоративні гарбузи';

карлик > *карл'ік'і* 'малі декоративні гарбузи'; *'карл'ік'і* 'сорт помідорів'; *'карликова вишн'а* 'сорт вишні'; *'карл'ік'і* 'недорозвинений качан кукурудзи' – в основу номінацій покладено МО 'розмір';

красуня – кра'сав'їца > *ноч'на кра'сав'їца* 'декоративна квітка' (інф.: *закри'вайєца 'наноч*); *нач'найа кра'сав'їца* 'декоративна квітка' (інф.: *'вечаром расцвє'тайє*) – назви містять виразну оцінну характеристику рослини, означення *ноч'на* вказує на темпоральну ознаку – час її цвітіння або час, коли квітка закривається;

хвалько – *хвас^ттун* > *хвас^ттун*, *хвас^ттунчик* ‘кімнатна рослина, вогник’; *хвас^ттушка* ‘кімнатна рослина, вербичка’ – назви підкреслюють гарний зовнішній вигляд рослин;

плаксун > *плак^ссун* ‘кімнатна рослина’ – назва зумовлена фізичною властивістю рослини – перед дощем на її листках з’являються ніби дощові краплини;

капризун > *кап^рриз*, *кап^рризка* ‘кімнатна рослина’ – назви зумовлені фізичною властивістю рослини (інф.: *моментал^но разц^вив і аб^пав; зак^ривайеца*);

дурень > *дурка*, *дур^мманка* ‘самосійна цибуля’ (інф.: *са^ма рос^тте*); *дура^чок* ‘кімнатна рослина, вогник’ (інф.: *шо довго цв^іте*).

Окрему групу становлять назви рослин, похідні від власних імен:

Ілля > *іл[’]:інка*, *іл[’]:івка*, *іл[’]:уцки* ‘сорт груш’; *іл[’]:інки* ‘сорт яблук’ – досягання плодів збігається зі святом Іллі;

Петро > *пет^р’івка* ‘сорт редиски’; *пет^руовс[’]ка* *ред[’]ка* ‘сорт редьки’; *пет^рови* *груш[’]і*, *пет^риун[’]і* *груш[’]і*, *пет^руовс[’]ка* *груша*, *пет^рривка* ‘сорт груш’; *пет^рриўки* ‘сорт сливи’ – досягають у Петрівку; *пет^рривс[’]к[’]і* *дуб* ‘вид дуба’ (інф.: *розв^івайеца у Пет^рривку*; з *весни не розв^івайеца до Пет^рривки*; *пузно розк^ідайца у, перед Пет^рром*);

Кулина > *кул^нинка*, *кул^нинки* ‘веснівка дволиста, *Maianthemum bifolium* (L.) F.W.’; *кул^нини*, *кул^нинки* ‘вид гриба’; *кул^нинка* ‘сорт гречки’ (інф.: *на ку^линки с[’]йяли, йа[’]кийс ден*), назви мотивовані часовою ознакою – початком цвітіння чи висівання рослини, зростання гриба;

Пилип > *п[’]іл[’]іповка*, *пили^пок* ‘кімнатна рослина’ – цвіте на Пилипа, у Пилипівку;

Микола > *мико^лайки*, *мико^лайчики* ‘первоцвіт весняний, *Primula veris* L.’; *Мико^лини* *гриби*, *м[’]ікол[’]с[’]к[’]ййе* ~ ‘ранні весняні гриби’, початок цвітіння рослини і поява грибів збігається зі святом Миколи;

Михайло > *ми^хайлик* ‘кімнатна рослина’ (інф.: *вики^дає пупенки на Ми^хайла*) – назви цих рослин пов’язані з календарним значенням імені;

Василь > *ва^сил[’]ки*, *ва^силечки*, *васил[’]ок* ‘васильки справжні, *Ocimum basilicum* L.’; *ва^сил[’]ки* ‘волошка синя, *Centaurea cyanus* L.’; *ва^сил[’]ки* ‘чебрець садовий, *Thymus vulgaris* L.’; *васил[’]к[’]і* ‘печіночниця звичайна, *Hepatica nobilis* Mill.’; *ва^сил[’]ки* ‘без точного розкриття семантики (*синен[’]ко цв^іте у га[’]йах*), ‘деревій звичайний, *Achillea millefolium* L.’; *ва^сил[’]ки* ‘кімнатна рослина’ (інф.: *пахучийе, д^рубнийе цв^іточки*); *васил[’]ок* ‘сорт картоплі’; дослідники визначають етимологію назви як запозичення з грецької мови, що буквально означає ‘царське зілля’, пов’язане з βασιλευς ‘цар’, можливо, що запозичення назви початково було для однієї з рослин, назви для інших рослин виникли шляхом перенесення чи змішування назв за подібністю кольору, форми й розміру квіток, запаху; ураховуючи традицію використання власних імен людей у народній ботанічній номенклатурі, назви могли виникнути на власному ґрунті, як похідні від власного імені *Василь* (ЕСУМ I, 1982, с. 337 – 338; Фроляк, 1988, с. 44; Шамота, 1985, с. 15 – 16);

Іван > *і'ваники*, *і'ван голо'ватий* ‘конюшина повзуча, *Trifolium repens* L.’; *і'ван голо'ватий* ‘конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.’ – означення вказує на форму квітки; *ван'ка м'окрий* ‘кімнатна рослина, вогник’ – означення відбиває характерну властивість рослини (інф.: *мало поли'ват' треба*); *і'ванави й'агади* ‘чорниці, *Vaccinium myrtillus* L.’ (інф.: *на п'разник Івана*) – МО номена – час досягання ягід;

Грицько > *г'рицьки* ‘грицьки звичайні, *Capsella bursa-pastoris* L.’, на думку етимологів, назва є результатом видозміни назви *г'речка* (дика) ‘*Capsella*’ через її зближення з власним ім'ям *Грицьк*, можливо, під впливом форми *г'ришка* ‘г'речка’, що походить від молд. *хришкэ* (ЕСУМ I, 1982, с. 597); існує думка, що назва *г'рицьки* утворилася за моделлю ‘ознака – її носій’ й мотивована формою насінневої коробочки (Фроляк, 1988, с. 44); номен *г'рицьки* можна пов'язати з часом цвітіння цієї рослини, який збігається зі святом св. Григорія;

Тимофій > *тимоф'ійівка*, *тимах'в'ійка* ‘тимофіївка лучна, *Phleum pratense* L.’, на думку ботаніків, назву надано на честь Тимофія Ганзена, який уперше звернув увагу на корисні властивості рослини (Морозюк, 1979, с. 136);

Матвій > *мат'в'ійка* ‘тимофіївка лучна, *Phleum pratense* L.’;

Борис > *борисове з'іл':а* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’, припускаємо, що назва пов'язана з часовою ознакою: найбільше зростання, поширення рослини припадає на кінець літа, що саме, можливо, збіглося в цьому населеному пункті з днем Бориса;

Кузьма > *куз'ма* ‘сорт яблук’ (інф.: *з'імн'і*);

Катерина > *катеринка*, *кат'уша* ‘сорт картоплі’ – імовірно, назви мотивовані часом дозрівання плодів;

Володимир > *владимироўка* ‘сорт вишні’;

Ольга > *ол'а* ‘сорт сливи’ – назви мотивовані часом дозрівання плодів, що збігається з днями Володимира та Ольги;

Онопрій > *онопр'ійка* ‘сорт г'речки’ – мотивом номінації, імовірно, є темпоральна ознака, час висівання;

Сергій > *серг'ей* ‘кімнатна рослина (дзво'ночками цв'іте, йак сережки)’ – це, очевидно, омофон, випадковий збіг у звучанні назви частини рослини, що фонетично зблизилася з власним іменем;

Світлана > *св'ітлана* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’ – назва рослини пов'язана з білим (світлим) кольором квітів, в основі імені лежить це ж значення ‘світловолоса, білява’ (Півторак, 1985, с. 54);

Явдоха > *ав'дотачк'і* ‘нагідки лікарські, *Calendula officinalis* L.’, можливо, назва мотивована яскравим забарвленням квітів (зв'язок з власним іменем може бути опосередкованим);

Єлисей > *йалисей* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’, можливо, назва зумовлена оцінним значенням власного імені;

Марина > *ма|ринки* ‘стокротки багаторічні, *Bellis perennis* L.’ – час цвітіння рослини збігається зі святом Івана Купала, можливо, назва рослини пов’язана з календарним значенням імені *Маруна*, *Марена* – жіночою паралеллю Івана Купала; *ма|ринка* ‘маренка запашна, *Asperula odorata* L.’, імовірно, результат видозміни назви рослини під впливом подібного за звучанням імені;

Маргарита > *марга|ритки* ‘стокротки багаторічні, *Bellis perennis* L.’; *марга|рита* ‘без розкриття семантики’;

Омелько > *о|мел’ки* ‘первоцвіт весняний, *Primula veris* L.’;

Свиридон > *свири|дуон*, *свири|дон’їя* ‘чистотіл великий, *Chelidonium majus* L.’;

Гордій > *гар|д’ей* ‘кімнатна рослина, гортензія, *Hydrangea* L.’;

Вероніка > *в’ера|н’їка* ‘вероніка лікарська, *Veronica officinalis* L.’; *веро|н’їки* ‘фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.’;

Галина > *гал’а* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’;

Тетяна > *ти|т’анка* ‘кімнатна рослина, вогник’;

Мар’їан > *мар’їани* ‘сорт груш’;

Клим > *к|лимовка* ‘сорт груш’;

Параска > *па|расачка* ‘декоративні гарбузи’;

Пріська > *п’рієс’ка* ‘сорт картоплі’;

Одарка (основою назв є різні варіанти імені – *Дар’їа*, *Дора*, *Дара*) > *а|дарка*, *о|дора*, *део|дара*, *дара*, *б’іло|дора*, *а|дара*чка, *дар’їа* ‘сорт картоплі’; деякі назви мотивовані формально.

Відзначено подвійні, парні найменування, зумовлені фізичними властивостями рослин – наявністю в них контрастних ознак:

Іван, *Мар’я* > *ї|ван-ї-мар’їа*, *мар’їа-ї-ї|ван*, *ї|ван-да-мар’їа* ‘фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.’; *ї|ван-ї-мар’їа*, *ї|ван-да-мар’їа* ‘фіалка польова, *Viola arvensis* Murray.’ – назви зумовлені різноколірністю квітів; *ї|ван-ї-мар’їа*, *ї|ван-да-мар’їа*, *ї|ван-ї-ма|р’їа* ‘кімнатна рослина’ (інф.: *повна і шалуд’їва к’в’етка*; *пушистий і голий цв’ет*; *ї|ван цв’їте шолудиво*, *мар’їа повно*); *ї|ван-ї-мар’їа* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’ – у цій номінації проступає інша МО, можливо, назва підкреслює поширення рослини, а тому вона пов’язана з найбільш поширеними іменами;

Іван, *Дар’я* > *ї|ван-да-дар’їа* ‘фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.’ – назва зумовлена різноколірністю квіток;

Петро, *Наталка* > *пет|ро-ї-на|талка* ‘кімнатна рослина’;

Роман, *Наталка* > *ро|ман-ї-на|талка* ‘кімнатна рослина’ (інф.: *цв’їточки однаков’ї*, *одне б’їл’ше*, *д|руге менше*).

Виділяємо групу назв, похідних від прізвищ:

Мічурін > *м’ї|чур’їнс’ка з|руша* ‘сорт груш’; *ми|чуринка* ‘сорт яблук’ – назви сортів, утворені від прізвища селекціонера;

Симиренко > *семи|ренка* ‘сорт яблук’ – та сама МО, що і в попередньому випадку;

Сталін > *стал'інка* 'сорт картоплі' – ця назва містить кольорову ознаку (інф.: *красна*);

Гітлер > *г'ітлер* 'галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.' (субститут назви *н'імець'ке* *з'іл':а, н'імець'ка тра'ва*) – у номінації проступає МО 'рослина чужа, німецєва'.

Найпродуктивнішою моделлю творення назв рослин, похідних від назв людей, є однослівні назви, утворені від іменникових основ за допомогою суфіксів: **-к** (а, и, і) (*д'ід'ки, баб'ка, мат'ірка, брат'ки, козач'ки, карал'к'і, барин'ка, кап'ітанка, удив'ки, кап'ризка, дур'ка, ма'д'арка, васил'ки, марга'ритки, ма'ринки, ма'ринка, тимах'в'ійка, мат'в'ійка, ку'лінка, ку'лінки, мико'лайки, кате'ринка, тит'анка, о'нопр'ійка, се'мейка, стал'інка, кам'ісарка, ан'г'елка*); **-очк(-ачк)** (а, и, і) (*бабоч'ка, ци'ганач'ки, ци'ганач'ка, пан:ач'к'і, н'ев'естач'ка, удивоч'ки, ад'арач'ка, ав'дотач'к'і, пар'асач'ка*); **-ок** (*де'док, ба'бок, каза'чок, дур'а'чок, коро'л'ок, пили'пок, васил'ок*); **-ик(-ік)** (и, і) (*брат'ики, брат'ік'і, ми'хайлик, і'ваники, г'рици'ки, мос'калик, мос'калики*); **-ник(-н'ік)** (*бо'йариш'ник, ба'йарош'н'ік*); **-чик(и)** (*хвас'тунчик, мико'лайчи'ки*); **-івк(-овк, -евк)** (а) (*тимо'ф'ійів'ка, тимо'х'в'ійов'ка, тима'ф'ійев'ка, климов'ка, пет'р'ів'ка, вла'димиро'у'ка, п'іл'іпов'ка*); **-ушк** (а) (*удову'шка, хвас'ту'шка*); **-ашк** (и) (*двай'н'аш'ки*); **-инк(-інк)** (а) (*мате'ринка, мат'е'р'інка*); **-анка** (*дур'ман'ка*); **-оўн'ік** (*брат'оўн'ік*); **-овин** (а) (*брат'овина*); **-івец'** (*коро'л'івец'*); **-івец'** (і) (*коро'л'івец'і*); **-енк** (и) (*коро'лен'ки*); **-ечк** (и) (*василеч'ки*); **-ачк** (а, і) (*ав'дотач'к'і, пар'асач'ка*); **-иц** (а) (*баби'ца*); **-ир** (і) (*баб'ир'і*); **-ец** (*ди'т'ін'ец*); **-ій** (а) (*свири'дон'ійа*); **-уш** (а) (*кат'уша*). Найбільше назв утворено за допомогою суфікса **-к**, велику продуктивність мають суфікси **-очк(-ачк)** (а, и, і), **-ок, -ик(-ік)** (и, і). Менш продуктивними виявилися суфікси **-івк(-овк, -евк)** (а), **-инк(-інк)** (а). Відзначено поодинокі утворення із суфіксами **-оўн'ік, -овин(а), -івец', -івец'і, -енк(и), -ечк(и), -иц(а), -ир(і), -ец, -ій(а), -уш(а), -ашк(и), -анк(а)**.

Зафіксовано номени, що постали внаслідок переосмислення відомих лексем: *же'них* 'кімнатна рослина', *н'ев'еста* 'т.с.', 'галінсога дрібноквіткова', *бариш'н'а* 'сорт яблук', *близне'ц'і* 'дерева, що зрослися', *вдо'ва* 'без точного розкриття семантики', *молоди'ц'а* 'галінсога дрібноквіткова', *хвас'тун* 'кімнатна рослина, вогник', *плас'сун* 'кімнатна рослина', *д'ід* 'будяк акантовидний', 'осот польовий', 'лопух', 'череда трироздільна', 'суцвіття будяка', 'плід череди', 'рідко посіяні коноплі, вирощені для насіння', 'огірок, залишений на насіння', *баба* 'сорт груш', *мачу'ха* 'фіалка запашна', 'сорт груші', *нев'істка* 'галінсога дрібноквіткова', 'кімнатна рослина', *ци'ганка* 'кімнатна рослина', 'сорт картоплі', 'сорт яблук', 'сорт вишні', *негр* 'сорт помідорів', *та'тарин* 'цибуля, яка зимує в ґрунті і ранньою весною проростає', *ма'д'ар* 'галінсога дрібноквіткова', *бага'тур* 'галінсога дрібноквіткова', *пасино'к* 'зайві тютюнові пагінці', 'молода гілочка', 'молоді деревця, що виростають з коренів або пнів', *карал'ева* 'сорт квасолі', *сал'тан* 'аїр тростиновий', 'суцвіття рогозу', *барин'а* 'дерево з ягодами, подібними

до чорниць', 'садовий різновид айстри степової', 'галінсога дрібноквіткова', *байец* 'плодоносний пагін подорожника', *солдат* 'сорт часнику', *н'екрут* 'кімнатна рослина', *москал* 'сорт часнику', 'мак, який сам насівається', 'сорт льону', *комсомолка* 'сорт яблук', *акт'абронок* 'сорт картоплі', *доктор* 'каланхое', 'алое', 'кімнатна рослина', *х'ірург* 'каланхое', *прох'весор* 'каланхое', *кол'госпиц'а* 'сорт дині', *крес'т'анка* 'сорт яблук', *сел'ан'ін* 'сорт яблук', *св'ітлана* 'галінсога дрібноквіткова', *прієс'ка* 'сорт картоплі', *а'дарка* 'т.с.', *куз'ма* 'сорт яблук', *ол'а* 'сорт слив', *марга'рита* 'без розкриття семантики', *сер'г'ей* 'кімнатна рослина', *свири'дуон* 'чистотіл великий', *гар'д'ей* 'гортензія', *в'єра'н'іка* 'вероніка лікарська', *йали'сей* 'галінсога дрібноквіткова', *гал'а* 'т.с.', *л'ітл'єр* 'галінсога дрібноквіткрва'.

Номінативну функцію виконують множинні (*карл'ік'і*, *мар'їани*, *ку'лини*, *омел'ки*, *веро'н'іки*, *д'їди*, *баби*, *пасинки*, *ци'ганки*, *коро'л'і*, *сол'тани*, *пани'ч'і*, *бай'ци*, *кара'пузи*) та збірні (*па'син':є*) утворення.

Деякі назви утворені внаслідок універбації: *пет'руовс'ка г'руша* > *пет'ривка*, *м'ічуринс'ка г'руша* > *ми'чуринка*, назву *семі'ренка* розглядаємо як універбат, хоч у досліджуваних говірках цю номінацію зафіксовано лише як однослівне утворення, але в науковій номенклатурі це двослівне утворення (*ренет Сими'ренка*).

Значну групу становлять складні назви. Більшість складних найменувань утворені внаслідок словоскладання, до складу таких одиниць входять самостійні слова, об'єднані сполучником, які зберігають своє структурно-граматичне оформлення й мають єдину семантику (*мати-й-мачуха*, *брат-і-сест'ра*, *брат-із-с'єст'ройу*, *брат-і-сест'ричка*, *братик-і-сест'ричка*, *брат-і-сест'риц'а*, *братики-і-сест'рички*, *жє'них-і-н'єв'єста*, *н'єв'єста-і-жє'н'іх*, *їван-і-мар'їа*, *мар'їа-і-їван*, *їван-да-мар'їа*, *їван-і-ма'р'їїа*, *їван-да-дар'їа*, *ро'ман-і-на'талка*, *пет'ро-і-на'талка*, *пу'оп-і-попа'д'а*); сюди входять і форми типу слів-прикладок (*мати-мачуха*, *мат'-мачуха*, *доч'ка-недочки*, *брат-с'єст'ра*, *цар-з'іл':є*, *цар-гриб*).

Засвідчено кілька найменувань, утворених основокладанням, поєднанням основ прикметника та іменника (*калка'д'єд*), першою частиною – основи числівника й другою – формою іменника, ускладненого суфіксом і без нього (*двохб'ратник*, *полу'мачуха*).

Поширеною є номінація за допомогою словосполучень. Основний структурний тип таких найменувань прикметник + іменник (*ка'л'учи д'єд*, *гри'бова сест'ра*, *бабин в'ік*, *н'єчосанайа барин'а*, *к'ручанайа барин'а*, *к'ручен'і пани'ч'і*, *к'ручани па'н'іч*, *карликова вишин'а*, *ба'гата не'в'істка*, *в'єс'ола мала'дица*, *вє'сєла в'д'єва*, *не'чесана баршин'а*, *чесана баршин'а*, *кучє'р'ави баршин'і*, *вє'с'олийє реб'їата*, *вє'с'олийє х'лопчики*, *вє'с'олайа с'єм'їа*, *матє'ринс'ка* (кукурудза), *от'цовс'ка* ~, *ангєл'укова ква'сол'а*, *ноч'на кра'сав'їца*, *панс'кий мак*, *панс'к'і горох*, *панс'ки гар'буз*, *добри с'єл'ан'ін*, *ми'колини гриби*, *м'ікол'с'к'їє гриби*, *їванави йагади*, *м'ічур'інс'ка г'руша*, *жи'дивс'к'і пом'їдори*, *ба'гата не'в'істка*,

весе́ла ку́ма, йази́ката те́шча, петруо́вс'ка ре́д'ка, петро́ви зру́ш'ї, петри́вс'к'ї дуб); зрідка іменник+прикметник (д'їд ко́л'учи, діє́ди ка́л'учи́є, і'ван голо́ватий, ван'ка мо́крій, ай́стри панс'к'ї), іменник + іменник з прийменником (дохта́р без на́жа, ква́сол'а з а́нголика́ми).

Поодинокими прикладами відзначені пропозитивні номени (ка́пуста у паси́н'ки паи́ла, у каза́ки паи́ла ци́бул'а) та описові назви, які за структурою є компаративами: гу́рок йак бли́зн'ата, на́че бли́зн'у́ки, гри́б йак пан.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз назв рослин, утворених від назв людини, дає можливість установити деякі загальні закономірності виникнення таких найменувань. Похідні назви становлять 244 фітономени, із них: від загальних назв осіб – 71 твірна основа реалізована в 172 дериватах, від власних імен – 41 твірна основа реалізована в 72 дериватах. Найширші асоціативні поля утворюють назви *дід* (8 рослин, 5 частин рослин, 1 сорт; 91 н. пп.), *баба* (5 рослин, 1 частина рослини, 2 сорти; 75 н. пп.), *пан* (3 рослини, 5 сортів, 1 з. н.; 165 н. пп.), *циган* (2 рослини, 5 сортів; 132 н. пп.), *вдова* (6 рослин; 13 н. пп.).

Похідні назви цієї групи рослин утворені на підставі різних ознак, переважно зовнішніх (подібність реалій, форма суцвіть, колір квітки, поширеною є МО 'розмір', яка найбільш характерна для сортів рослин) та властивостях рослин (особливість зростання: рости кущем, довго, рясно цвісти, швидко поширюватись, а також лікувальні властивості). Назви, похідні від титулованих осіб, привілейованих верств населення, носіїв звання, одержують рослини, що вирізняються серед інших рослин гарним зовнішнім виглядом, розміром, кольором, смаком, запахом, такі назви несуть у собі емоційно-оцінну характеристику рослини. Назви рослин, похідні від етнономів, є конотованими назвами, вони відбивають зв'язок із узагальненим образом, що пов'язується з тією чи тією нацією; відзначено поодинокі випадки, коли в основі перенесення лежить протиставлення 'свій' – 'чужий'. Назви, які структурно оформлені як подвійні, парні найменування, зумовлені фізичними властивостями рослин – наявністю в них контрастних ознак (різноколірність квіток, особливість будови квітки, листків). «У цьому випадку не власне лексичне значення слів, а структурна організація назви, словотвірна модель визначає її семантичну мотивацію. У семантиці слів, що складають парні найменування, важливий саме елемент протиставлення» (Шамота, 1985, с. 87).

Назви рослин можуть бути утворені від антропономів, здебільшого поширених у в народі імен. Найбільше назв рослин пов'язано з іменами *Ва́сил'* (7 рослин та 1 сорт рослини; 107 н. пп.), *І́ван* (8 рослин; 59 н. пп.), *Петро́* (1 вид рослини та 3 сорти; 17 н. пп.), *Ма́рія* (4 рослини; 52 н. пп.). Деякі імена стали основою номінації однієї рослини, але зафіксовані в багатьох н. пп. (*Тимо́ф'ї́* – у 154 н. пп., *Гри́ц'* – у 97 н. пп.), одного сорту (*О́дарка* – у 28 н. пп.). 13 власних імен

є основою номінації 1 рослини, б – 1 сорту й зафіксовані в 1 н. п. Основами назв рослин є повні імена, їхні варіанти й деминутиви. Частина найменувань пов'язана з календарним значенням імені, такі назви мотивовані темпоральною ознакою (часом зростання, цвітіння чи досягання рослини, що збігається зі святом на честь святого). Деякі назви не вказують на мотив виникнення найменування, мотивовані лише формально, очевидно у таких випадках реалізовано загальну модель 'назва людини' > 'назва рослини' про що свідчить те різноманіття назв осіб, яке зафіксоване в досліджуваних говірках для номінації рослин. На думку А. Шамоти, «в основі застосування власних імен для позначення рослин може лежати саме вказівна функція імен, їх здатність умовно позначати речі, не розкриваючи їх властивостей. Імовірно, саме факт семантичної ненаповненості імені, що дозволяє вживати імена взагалі, лежить в основі мотивації назви» (Шамота, 1985, с. 84 – 85). Тому такі імена можуть замінюватись одне одним при номінації тієї самої рослини (пор., наприклад, назви для галінсоги дрібноквіткової: *йали|сей*, *гал'а*, *св'ітлана*, *іван-і-мар'я*, *бо|рисове* *з'іл':а*), відзначено різні імена на позначення тієї самої рослини навіть в одному населеному пункті: *т'імах|в'ійівка* і *мат|в'ійка* 'тимофіївка лучна', *пет|ро-і-наталка*, *ро|ман-і-наталка* – та сама кімнатна рослина.

У свідомості діалектоносіїв рослинний світ невідривний від світу людини, тому зв'язки назв рослин з назвами людей виявлено не лише в перенесенні назв. Часто в номінації рослин виявлено типову для тематичної групи лексики антропономів опозицію за статтю: *чоловічий* – *жіночий*, пор.: *обле|пиха* (інф.: *род|д'уче*) – *облепен'* (*нерод|д'уче*), *каш|тан* (*не|родит'*) – *каштан|ниця*'а (*та, що|родит'*), *липа* (*цв'іте*) – *ли|пун* (*не|цв'іте*), *береза* (*самка*) – *бере|зун* (*самец'*) та ін. У цих випадках відзначено тісне переплетення, поєднання ознак граматичних і мотивологічних або різних мотивів номінації.

Флорономени здебільшого є давніми, оскільки людина давно вже освоїла довкілля й давно живе в ньому, а тому мала його називати, проте зберігаються сліди недавнього доосвоєння флорооб'єктів. Мотивація і збереження мотиваційних зв'язків указують на те, що це релятивно чи відносно недавній етап в осмисленні й освоєнні елементів довкілля. Тому ботанічна лексика становить відкриту систему, яка досі поповнюється новими елементами.

Перспективи дослідження вбачаємо в докладному дослідженні різних сегментів ботанічної лексики в різних регіонах, у необхідності створення спеціального словника.

Література

- Гриценко, П. Ю. (1987). Лексична система говорів і картографування. *Українська діалектна лексика* (С. 10 – 20). К.: Наук. думка.
 Історія української мови. Лексика і фразеологія (1983). К.: Наук. думка, 743 с.

- Капська, А. Й. (1970). З історії народних назв квітів. *Українська мова і література в школі*. № 2. С. 82 – 83.
- Лукінова, Т. Б. (1981). Давньослов'янські вірування в дзеркалі лексики слов'янських мов. *Мовознавство*. № 6. С. 59 – 68.
- Павел, В. К. (1983). *Лексическая номинация. На материале молдавских народных говоров*. Кишинев, 231 с.
- Півторак, Г. П. (1985). З історії власних імен: Віталій, Мирон, Світлана. *Культура слова*. Вип. 28. С. 53 – 55.
- Сабадощ, І. В. (1996). *Формування української ботанічної номенклатури*. Ужгород, 192 с.
- Симоненко, Л. О. (1991). *Формування української біологічної термінології*. К.: Наук. думка, 152 с.
- Фещенко, М. М. (1977). Синіють у полі «волошки» й «васильки». *Культура слова*. Вип. 12. С. 95 – 100.
- Фроляк, Л. Д. (1988). Власні імена в назвах рослин. *Культура слова*. Вип. 34. С. 42 – 45.
- Шамота, А. М. (1985). *Назви рослин в українській мові*. К.: Наук. думка, 162 с.
- Budziszewska, W. (1972). Związki polsko-ruskie w zakresie terminologii Botaniczej. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. Warszawa. T. 11. S. 113 – 121.

Джерела

- Грінченко – *Словарь української мови* (1907 – 1909) (Т. 1 – 4) / упоряд., з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. К.: Ред. журн. «Київська старовина».
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови (1982 – 2003) (Т. 1 – 4) / за ред. О. С. Мельничука. К.: Наук. думка.
- ЛР – Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник (1991) / за ред. А. М. Гродзінського. К.: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 543 с.
- Морозюк – Морозюк С. С. & Протопопова, В. В. (1979). *Альбом з ботаніки*. К.: Рад. шк., 151 с.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2023 р.

Прийнято до друку 16.06.2023 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

**ДИНАМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-66-75

Галина Доброльожа,

кандидат філологічних наук, доцент, старший викладач

кафедри методики викладання навчальних предметів

Житомирського обласного інституту

післядипломної педагогічної освіти

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1253-0028>

У статті з'ясовано причини, що стали поштовхом для розвитку новітньої української лексики та фразеології, проаналізовано наукові праці українських мовознавців на відповідну тематику. Авторка здійснює екскурс в історію розвитку й функціонування фразеологізмів на різних історичних етапах, з'ясовує джерела поповнення фразеологічного фонду.

Наукова розвідка подає аналіз неолексики, поява якої зумовлена подіями російсько-української війни (2014 – 2023 рр.): зазначено номени, які називають ворогів; окреслено корпус апелятивів щодо українських військовиків; проаналізовано неолексеми щодо словотворчих засобів; опрацьовано військову лексику (просторічну, жаргонну) за тематичними групами.

Описано неофразеологіми, які функціують у сучасному українському культурологічному середовищі: з'ясовано нестійкість термінологічного апарату щодо новітніх фразеологізмів; визначено ознаки, характерні для неофразеологізмів; окреслено групи фразеологізмів за походженням; на конкретному прикладі продемонстровано фразеологізацію вислову; з'ясовано функцію вживання обценної лексики як компонента фразеологізму і природність цього явища в умовах воєнного періоду.

Завдяки аналізу неологічної лексики та фразеології авторка дійшла висновку, що лексичний і фразеологічний фонд української мови активно поповнюється через події російсько-української війни; найбільше новотворів (лексичних і фразеологічних) зафіксовано в мові сучасних засобів масової інформації, які стають індикатором суспільних настроїв і змін. Саме в мас-медійних текстах трапляються традиційні фразеологізми з усталеним тлумаченням, фіксуються сталі вислови з дещо зміненою семантикою, фразеологізми з частково варіативним структурним наповненням, а також нові фразеологізми, які є оказіональними, створеними на потребу дня й поки що не зафіксовані у фразеологічних словниках.

Ключові слова: неолексика, неофразеологізм, рефлексія, російсько-українська війна.

The article clarifies the reasons that became the impetus for the development of the latest Ukrainian vocabulary and phraseology, analyzes the scientific works of Ukrainian linguists on the relevant topic. The author conducts an excursion into the history of the development and functioning of phraseological units at various historical stages, finds out the sources of replenishment of the phraseological fund.

Scientific intelligence provides an analysis of neolexics, the appearance of which is due to the events of the Russian-Ukrainian war: names that name enemies are indicated; the corpus of appeals regarding Ukrainian military personnel is outlined; Neolexems were analyzed according to the method of word formation; military vocabulary (colloquial, jargon) was developed by thematic groups.

The neo-phraseology that functions in the modern Ukrainian cultural environment is also analyzed: the instability of the terminological apparatus in relation to the latest phraseology is clarified; features that are characteristic of neo-phraseologisms are determined; groups of phraseological units are outlined according to the group by origin; a specific example demonstrates the phraseologisation of the statement; the function of using obscene vocabulary as a component of phraseology and the naturalness of this phenomenon in the conditions of the war period are clarified.

Key words: neolexics, neophraseology, reflection, russian-Ukrainian war.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. У сучасних умовах значно зросла зацікавленість українців до власних національних витоків, адже наш народ усвідомив світоглядний характер московитсько-української боротьби за існування держави Україна. У переліку національних символів, а це, передусім, – мова, пісня, казка, міфологія, танець, традиційні ремесла, обрядові предмети, звичаї тощо, фразеологія була й залишається надзвичайно важливим складником національного світобачення українця, адже саме у фразеології відображено всі аспекти життя, діяльності, стосунків наших співвітчизників. Фразеологізми дають влучну характеристику інтелектуального розвитку людини, моральних норм, вад у поведінці та зовнішності, особливостей родинного й суспільного життя українця.

Вітчизняна фразеологія активно оновлюється, змінюється, набуває нових сенсів. Прикметно, що таке збагачення відбувається не через вплив

художнього стилю письменників і діалектного мовлення вихідців із селянського й міщанського середовища, як це відбувалося раніше, а завдяки розвитку публіцистичного стилю, саме того різновиду, який призначений для комунікації в засобах масової інформації (мова преси, телебачення, радіо, інтернет, соцмережі).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення динамічного розвитку українських фразеологізмів було й лишається актуальним завданням у наукових працях вітчизняних мовознавців, зокрема В. Ужченка, О. Селіванової, О. Стишова, А. Григораш, Ж. Краснобаєвої-Чорної, С. Коновець, Т. Свердан, С. Пташник, Н. Скиби та ін. На думку Віктора і Дмитра Ужченків, нинішня суспільно-мовна ситуація є надзвичайно рухливою, оскільки «постійно виникають нові лексеми та словосполучення, спостерігаються семантичні зрушення, мовні одиниці збагачуються новим екстралінгвістичним контекстом» (Ужченко В., Ужченко Д., 2007, с. 210).

Мовознавиця С. Романюк підкреслює, що сучасна українська лексика є динамічною структурою з розгорнутими інноваційними процесами, а неологізми – це надзвичайно важливий чинник збагачення мовлення на потреби мовної практики суспільства в умовах його розвитку та глобалізації (Романюк, 2015, с. 251). Дослідниця підкреслює, що спершу лексема чи фразеологізм з'являються в мовленні окремих осіб (політиків, журналістів, науковців, фахівців), далі – у ЗМІ, а згодом – у політичному дискурсі, побутовому мовленні громадян. У перспективі такі неологізми мають шанси потрапити до фразеологічних і лексичних словників або ж лишитися на комунікаційно-мовній периферії як одне зі свідчень певної історичної доби.

Для розуміння природи мовних інновацій надзвичайно актуальною є монографія «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (автори: Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк), у якій подано обґрунтування термінів *неологізм*, *неолексема*, *лексична інновація* як цілковитих синонімів, з'ясовано роль публіцистики в оновленні українського лексикону, окреслено типи й різновиди мовних інновацій, розкрито активність інноваційних процесів у різних функційних стилях. Авторки висвітлюють роль словотворення в сучасній українській номінації, зовнішні та внутрішні чинники появи неологізмів, неозапозичень, неосемантизмів. Дослідниці наголошують, що «для виявлення й осмислення інноваційних процесів у сучасному українському лексиконі важливим стає вивчення закономірностей та особливостей мовної динаміки, зовнішніх і внутрішніх чинників мовних змін» (Клименко, 2008, с. 6).

Ґрунтовно опрацьовано тему сучасних фразеологізмів у дисертації Л. Пашинської, де зокрема підкреслено, що «фразеологічна неологізація належить до сфери вторинної номінації. Якщо лексичні неологізми та нові словосполучення виникають здебільшого в термінологічних системах, то неофразеологізми по-новому називають переважно не нове,

а вже давно відоме поняття. Іншою особливістю неологізмів є їхня семантична прозорість і зрозумілість широкому колу мовців та активне використання завдяки виразній мовній експресії» (Пашинська, 2011, с. 7).

Сучасні фразеологізми також стали об'єктом дослідження Н. Скиби в статті «Неофразеологізми в українському публіцистичному тексті»; авторка аналізує структуру неофразеологізмів, визначає критерії, які дозволяють розмежувати фразеологізми на позначення нових реалій за ознакою суржиковості, обценності, просторіччя тощо (Скиба, 2011).

Проблематика стабілізованих і неологічних фразеологізмів стала предметом дослідження В. Мешкова, який зазначив, що «джерелами неологіки є [...] молодіжний, кримінальний, військовий жаргон, політична й комерційна реклама», а також пояснив причини й шляхи трансформації сучасних фразеологізмів (Мешков, 2020).

Мета і методи дослідження. Проаналізувавши наукові праці на фразеологічну тематику, доходимо висновку, що українські мовознавці активно долучилися до збирання, аналізу й фіксування новітніх фразеологічних одиниць, до створення нового термінологічного глосарію на позначення сучасних фразеотворчих явищ.

Ми ж у своїй розвідці, використовуючи методи фразеологічної та семантичної ідентифікації, комплексний метод, плануємо проаналізувати фразеологізми, які ввійшли до комунікативного простору українців під час російсько-української війни (2014 – 2023 рр.).

Виклад основного змісту. Фразеологізми – надзвичайно глибинний пласт української культурології, наприклад, у найдавніших писемних джерелах держави Русь, зокрема «Повісті минулих літ» (поч. XII ст.), «Слові о полку Ігоревім» (XII ст.) фіксуємо сталі вислови *пропали ако обри* 'безславно загинути', *пішов як тать у ноці* 'безслідно зникнути', *іду на ви* 'попередження про напад', *мертві сорому не імуць* 'безстрашність воїнів', *за землю Руську* 'заклик до боротьби' та ін.

Що ж до періоду середньовіччя, то на цей час припадає поява давньоукраїнських словників-лексисів Памви Беринди, Лаврентія Зизанія (Тустановського), Єпіфанія Славинецького з фразеологічними вкрапленнями. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. і Словник української мови XVI – I пол. XVII ст. також містять численні сталі вирази та їхнє тлумачення, особливо поширеними були конструкти з культово-релігійними компонентами *душа (дух), живіт* ('життя'), *Бог, гріх, блуд, смерть: духа оддати, душу погубляти, мати Бога в животі, укорочувати живота, блудом ходити, упадати в блуд, смерть в зуби гледить* та ін. Активно вживаними були сталі вирази з компонентами-соматизмами *рука, голова, горло, живіт: зв'язати уста, зайти в голову, не моцний на голову, на горло осадити, за горло тримати, костю в горлі стати, гріти руки*. Військові дії та звичаї того періоду фразеологізми не фіксують, проте чимало сталих висловів через певний компонентний склад мають значення 'ризикувати': *живіт на шанці виставляти; горло*

важити; 'гинути': укорочувати живота; погубити голову; 'знищити': закопати живцем у землю; стерти з лиця землі; загнати в могилу.

Українська земля завжди славилася видатними воїнами – Святослав Хоробрий, козак Мамай, Іван Богун, Іван Сірко, Петро Болбочан, Роман Шухевич, Валерій Залужний, проте військові символи українського війська не стали націєтворчими маркерами українського світогляду. Виняток становить булава – холодна зброя ударно-дробильної дії, палиця з дерев'яним, кам'яним або металевим потовщенням на кінці; з часів пізнього палеоліту була зброєю в багатьох народів (римляни, русичі, вікінги, германці, кельти); булава повноцінний персонаж українських народних казок (зокрема, «Котигорошко»). На булавах билися воїни Руської держави, а згодом, у козацьку добу, булава стала символом державної влади та гетьманської гідності – з булавою художники зображали українських гетьманів, саме булаву вручають на інавгурації Президенту України, часто булаву дарують на ювілеї керівникам або тим, хто має надмірні амбіції. До сьогодні в комунікативному середовищі побутують сталі вислови *До булави треба голови; Аби булава, то знайдеться голова; Іван носить плахту, а Настя булаву.*

Водночас, аналізуючи матеріали численних словників, етнографічних довідників, доходимо висновку, що етноконцептами, навколо яких формується національне світобачення українця, є звичайні, буденні об'єкти, якими переповнений світ нашого попередника, – це назви свійських тварин і птахів, диких звірів і птиці, назви небесних об'єктів, рослин, одягу та їжі. Тож відповідно до фразеологічного матеріалу вимальовується архетип українця – це селянин/селянка, зайнятий/зайнята суто сільськогосподарською працею, іноді – торгує, однак це завжди негативний персонаж (перекупка, баба, Мартин, єврей, шинкар).

Кількасторічний період Козаччини вніс у фразеологічну скарбницю української мови чимало сталих висловів-сентенцій щодо любові до рідної землі (*Свій край як рай, а чужа країна як домовина; Кожному мила своя сторона*); інакшості країн (*Кожен край має свій звичай; Який народ, такі й порядки*); кровожерності воєн (*Війна живиться грішми, а звеселяється кров'ю; Війна людей їсть, а кров'ю запиває; Кров не водиця, проливати не годиться*); зрадливості (*Поганому синові батьківщина не в моді; Коли б так воювати, щоб шаблюки не виймати*); звияги війська (*За честь голова гине; За рідний край – хоч помирай!*); застороги ворогам (*У ворогів нема батьківщини; На війну йдучи по чужу голову, і свою неси; Взявши меч, від меча загинеш*).

На жаль, перемігши в багатьох битвах з московитами, Україна програла війни за незалежність – тож понад триста років вороги писали нашу історію, знищували історичну самоідентичність і матеріальні й духовні пам'ятки, вихолощували зміст і суть народних традицій, забороняли українську мову в освітній, науковій і культурній сферах. Цікаво, що фразеологічні збірники совєцького періоду фіксують численні

стали вислови зневажливого змісту щодо татар, поляків (ляхів), шведів, німців, козаків, українських гетьманів і державних діячів (*Як хан долізе до Криму; Мазепа в Полтаві галушкою вдавився; Погорів як швед під Полтавою; На один копил дідько всю шляхту покроїв; Тягає як Петлюра гармошку*), однак відсутні будь-які фразеологічні згадки про діяльність і звірства московитів в Україні – винищення Батурина (1708 р.), бійня в Києві (1918 р.), розстріли в Базарі (1921 р.) і Биківні (1937 – 1941 рр.), репресії щодо населення, численні голодомори (1921 – 1922, 1932 – 1933, 1947 рр.), утрати українського народу у II Світовій війні, Чорнобильська трагедія (1986) тощо. Винятком став римований рядок, записаний у с. Скочище на Житомирщині: *Ні корови, ні свині – тільки сталін на стіні*. Також в усному мовленні окремих реципієнтів трапляється філософська оцінка поведінки московитів: *Як скаже москаль сухо, то буде по вухо; Не вір псові і москальові; Козел не скотина, а москаль не людина* (Доброльожа, 2010).

Сьогодні українська фразеологія демонструє активне залучення нових сталих виразів і переосмислення багатьох наявних фразеологізмів на потребу дня. Реалії нашого життя свідчать, що надзвичайно потужним поштовхом до оновлення й збагачення фразеологічного шару мови стала війна в Україні, розвиток публіцистичного стилю та його підстилів, адже наші співвітчизники – надзвичайно політизована нація, і ми сприймаємо, коментуємо, цитуємо все, що читаємо/бачимо/чуємо на шпальтах газет і сторінках журналів, з екранів телевізорів та радіоматеріалів, з інтернету й соціальних мереж. Українці навчилися миттєво рефлексувати на будь-які значущі події, створюючи численні влучні фотожаби, колажі, меми, мерчі, анекдоти, жартівливі діалоги тощо, тож, як наслідок, змінюється лексичний і фразеологічний склад мови.

Війна за незалежність України триває уже десятий рік (з 2014 р.), і за цей період українська мова накопичила чималий лексичний і фразеологічний матеріал, який було виокремлено з військової та воєнної лексики (фахової, просторічної, жаргонної). Перш за все, зазначимо, що українці (в інтерпретації ворогів – *украї, укropи, хохли, карателі, кіборги*) позбулися страху й плазування перед «старшим братом» і пригадали або створили низку номенів, які емотивно називають ворогів: *кацапи* (з тюрк. *живодер*), *москалі, московити, рюзки, свинособаки, чмоні, чмобіки, м'ясо, орки, мордор, русня, путіноїди, путлери, мокша (моксианці), русо-нацисто, ваньки, хороші рускі*, а також колаборантів: *вата, ватніки, сепари, ждуни, почекуни, консерви, гауляйтери*.

За останні роки сформовано корпус апелятивів, якими звертаються один до одного українські бійці: це позивні (*Да Вінчі, Тавр, Руся*), *хлопець, дівчина, брат, сестра, побратим, посестра, друг (друже), пане офіцер, наші котики, азовці, чорні запорожці* тощо. На жаль, у середовищі т. зв. *рускоговорящих* українців трапляються випадки, коли про українських військовиків кажуть *наши ребята, мальчікі, наши*

пацани – така номінація є абсолютно неприпустимою й аморальною, оскільки відбувається нівелювання між захисниками України та ворогами. До слова, *пацан* – це жаргонізм, який називає хлопця, молодого чоловіка, члена організованого злочинного угруповання «с ярко выраженной сниженной окраской» (І. Добродомов). На увагу заслуговує також етимологія цієї лексеми, оскільки *пацан*, на думку М. Дьячок та І. Добродомова, похідне від *поц* (*статевий член* на ідиш, переносне значення слова ‘дурник’) і жаргонний суфікс *-ан* (Вікіпедія).

Воєнні дії та рефлексія українців неймовірно збагатили українську лексику: до слововжитку залучено переосмислені наявні мовні одиниці (*вата* ‘колаборанти’, «*Верба*» ‘система залпового вогню’, *діскатека* ‘бойові дії’, *аватар* ‘алкоголік’, *бавовна* ‘вибух’, *срач/-і* ‘сварка’); створено лексеми-меми з використанням ворожих символів (*зов кобзона*, *зайди*, *покоління z*, *z-трофеї*); з’явилися нові лексеми, створені за різними словотвірними моделями (*рашизм*, *путін х.йло*, *лугандон*, *ерефія*, *пропандони*, *зукраїнити*, *задвохсотити*, *відбандерити*, *залужити*, *енлоїти*, *чорнобайти*, *наволонтерити*, *срачитися*, *мамкувати*, *ВПО*, *ЗСУіст (-істка)* ‘прихильник ЗСУ’, *Зе*, *Пу*) (Примітка: під час війни змінився правопис, тому з малої букви пишемо *путін*, *москва*, *росія*, *рф*, *білорусь* і под.).

Неолексеми воєнного часу можна об’єднати в тематичні групи:

- ‘одяг’: *пиксель*, *мультик*, *мультикам*, *цифра*, *термуха*;
- ‘взуття’: *берці*, *педалі*;
- ‘амуніція’: *бронік*, *очі*, *бойові пташки*, *дрон «Голуб Гріша»*, *ночніки*;
- ‘зброя’: *залізо*, *шайтан-труба*, *калашимат*, *покемон*, *улітка*, *джавелін*;
- ‘боєприпаси’: *поросята*, *кабачки*, *огірки*, *морква*;
- ‘бойові дії’: *джавелінити*, *байрактарити*, *дзеркальна тиша*, *есемеска*;
- ‘убити’: *присвітити*, *потерьнет*, *могилізація*, *задвохсотити*;
- ‘їжа’: *ніштяки*, *тушняк*, *балабаси*, *мамалига*;
- ‘локація’: *на нулі*, *на передку*, *зеленка*;
- ‘закодована інформація’: *сотий* ‘вантаж із зброєю’, *двохсотий* ‘убитий’, *трьохсотий* ‘поранений’, *чотирьохсотий* ‘контужений’, *п’ятисотий* ‘медикаменти’, *шестисотий* ‘полонений’, *семисотий* ‘алкоголік’, ‘гроші та цінності у вантажі’. До слова, щодо українських військовиків використовують давньогрецький вислів *повернутися на щиті* ‘загинути’ – ми, українці, віддаємо щиру шану Героям, які поклали своє життя за незалежність України, за нашу свободу.

Поряд з неолексикою бурхливі суспільні події та російсько-українська війна спричинили появу багатьох новітніх фразеологізмів, і наша наукова розвідка стосується появи й функціонування неофразеологізмів у сучасному українському культурологічному середовищі. Термін *неофразеологізм* доволі умовний, тому що на сьогодні не напрацьовано єдину термінологічну базу й мовознавці вживають різні терміни: *неологічний фразеологізм*, *неологічна одиниця*,

фразеологічна інновація, фразеологічна неологіка, газетизми, оказіоналізми, неологічні трансформи тощо. Водночас саме термін *неофразеологізм* набув значного поширення серед мовознавців (Н. Скиба, Л. Пашинська, Ю. Цигвинцева, І. Купіна, І. Патен, С. Романюк, Н. Маторіна та ін.) через його зрозумілу семантику й мовну економію; він утворений поєднанням частини складного слова *нео* (з грец. *neos* ‘новий’) та усталеного терміна *фразеологізм*. Дефініцію *неофразеологізм* поки що не закріплено в термінологічних лінгвістичних словниках, хоча потреба в цьому назріла, оскільки з’явився численний фразеологічний матеріал і необхідно його аналізувати, класифікувати й фіксувати.

Отже, неофразеологізмами вважають сталі експресивні вислови, які не закріплені у фразеологічних словниках та які характеризують сучасні політичні, соціальні й культурологічні події в українському соціумі. Ознаками неофразеологізмів є: 1) високий ступінь функціонально-стилістичної і комунікативно прагматичної ефективності; 2) потреба створення негативної або позитивної оцінності описуваного явища, а також стилістичне завдання; 3) тенденція до мовної економії, що виявляється в прагненні мовців до вибору найефективніших комунікативних засобів, фіксації за допомогою відтворюваних і компактних мовних одиниць соціального досвіду носіїв мови; 4) широке використання евфемізмів; 5) значне збільшення термінологічних словосполучень, професіоналізмів, що стають основою для творення неофразем; 6) незафіксованість у попередніх словниках (Пашинська, 2011, с. 7 – 9).

Українська мова останніми роками ввібрала сотні нових фразеологічних виразів різного походження, структури, стилістичної градації, рівня переосмислення. Ґрунтовний аналіз неофразеологізмів воєнного періоду попереду, але вже зараз можна стверджувати, що ми спостерігаємо шлях фразеологізації тих чи тих сталих виразів. Так, відома лайка після спілкування українських прикордонників з крейсером «москва» перетворилася на всесвітньо відому, усіма повторювану фразу-мем: *Рускій воєнний карабль, іді нах.й!* Це побажання-рефлексія на події було повсюдно розтиражоване на біл-бордах, наліпках, торбинах, футболках, кепках, магнітиках, листівках і марках. І сьогодні вже спостережено часткову валентність висловлювання, тобто заміну окремих компонентів неофразеологізму: *Рускій [солдат, самальот, танк, офіцер], іді нах...й!* Саме до «рускава карабля» відсиляли моряків російського флоту грузини-танкерники, саме плакатом *Рускій самальот, іді нах...й!* зустрічали в Тбілісі перший прямий рейс із ерефії в травні 2023 року.

Зафіксовані неофразеологізми різномірні за семантикою й будовою, проте їх можна розподілити за походженням:

- побутове мовлення: *Невдобно вийшло; У [когось] знатно підгоріло; Не дай Боже по копаному!* та ін.;

- цитування політиків, військових, пропагандистів з московії: *Всьо ідьот по плану; Ми єщю нічого не начінали; Нравіцца не нравіцца – терпі моя красавіцца; Потерь нет; Аналогов нет; Кієв за трі дня; Іх там нет; Купіть [зброю] в воєнторге; Негативний рост; Отрицательное наступление; Жест доброй воли; Белгород, спишь?; Не всьо так однозначно; Бойові комарі; Как-то тревожно; Вообще не хочу уежжзать із Крима. Тут всьо так уютно, по-домашньому тощо;*

- цитування українських журналістів: *Українці створили росію, вони її і відспівають; Нема сечі терпіти ці пекельні борошина; Країна на букву ер; Перевзулися в повітрі; На концерт до кобзона та багато ін.*

В українському медійному просторі активно використовують фразеологізми, дотичні до воєнних дій: *м'ясні атаки, м'ясний штурм, гарматне м'ясо, жива сила, білий шум 'відволікання уваги', снарядний голод, тракторні війська 'неочікувана допомога', завести трактор 'нестандартне рішення', тік-ток війська 'кадірівці', диванні війська 'пасивна аудиторія', дзеркальна тиша 'бойові дії', чисте небо 'відбій повітряної тривоги'.*

Пересічні українці та блогери в спілкуванні використовують риторичні питання (*І шо? Шо по русні? Русня, шо з єб.лом?*), сентенції, що не потребують підтвердження (*Доброго вечора, ми з України! Боже, яке кончене! [...] взяли за щоку; Х.р вам, а не Херсон (Україна)! У тебе х.й стояти не буде! путін – х.йло! Ла-ла-ла-ла! русні – п.зда*). До слова, мат став невід'ємною частиною характеристики воєнних дій, вчинків рашистів, наслідків обстрілів і влучань, психологічного й фізичного стану багатьох українців. На думку психолінгвістів, мат і скатологізми допомагають подолати страх в умовах воєнних дій, у бою лихослів'я успішно допомагає заперечити жорстоку й смертельну небезпечну реальність, наче оголошує її неіснуючою. На переконання Л. Ставицької, матірні комунікативні акти вживають для самопідбадьорювання в побутових і професійно-виробничих ситуаціях, пов'язаних з напругою, ризиком, і вони є цілком природними в подібних ситуаціях (Ставицька, 2008, с. 27). Цю особливість обценної лексики добре усвідомлюють українські письменники (О. Ульяненко, С. Жадан, Л. Подерев'янський, Л. Дереш, В. Врублевський, І. Карпа, Л. Денисенко, Ю. Винничук, Ю. Іздрик та ін.) і використовують її у своїх творах з певною метою.

Характерно, що українці не втрачають почуття гумору й намагаються жартувати навіть у найскладніших ситуаціях. Нещодавно на московитському т/б прозвучало звинувачення на адресу українців у *брудній бомбі*; реакція була миттєвою: *Бомба в укрів чиста, доглянута.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож висновуємо, що лексичний і фразеологічний фонд української мови активно поповнюється через події московитсько-української війни; найбільше новотворів (лексичних і фразеологічних) фіксуємо в мові сучасних ЗМІ, які стають індикатором суспільних настроїв і змін. Саме в мас-медійних текстах наявні традиційні фразеологізми з усталеним

тлумаченням, сталі вислови з дещо зміненою семантикою, фразеологізми з варіативним структурним наповненням, а також нові фразеологізми, які є okazіональними, створеними на потребу дня й поки що не зафіксовані у фразеологічних словниках. Перспективу подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному різноаспектному аналізі неофразеологізмів.

Література та джерела

- Доброльожа, Г. М. (2010). *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*. Житомир, 401 с.
- Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П. (2008). Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К., 335 с.
- Мешков, В. (2020). Стабілізовані й неологічні фразеологізми в українській політичній блогосфері. *Ucrainica X. Souasná Ukrajinistika*. S. 146 – 150.
- Пацан. Вікіпедія. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%86%D0%B0%D0%BD>
- Пашинська, Л.М. (2011). *Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова, К., 21 с.
- Романюк, С. (2015). Фразеологізми та неофразеологізми в українському політичному дискурсі. *Studia ukrainica posnaniensia*. № 3. С. 249 – 257.
- Скиба, Н. Г. (2011). Неофразеологізми в українському публіцистичному тексті. URL: <http://www.slavistik.unimuenchen.de/forschung/konferenz/t-inhaltsverzeichnis-2011.pdf>
- Ставицька, Л. О. (2008). *Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників*. К., 454 с.
- Ужченко, В.Д. & Ужченко, Д.В. (2007). Фразеологія сучасної української мови. К., 494 с.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023 р.

Прийнято до друку 24.05.2023 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К.Д.

АКЦЕНТОЛОГІЯ

**СЛОВЕСНИЙ НАГОЛОС
В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ:
МІЖМОВНІ СПІВВІДНОШЕННЯ**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-76-85

Вікторія Загороднова,

*доктор педагогічних наук,
професор кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1418-5400>*

У наш час типологічні дослідження споріднених і неспоріднених мов набувають неабиякого значення. Апелювання до історичних, зіставно-синхронних, контрастивних паралелей кількох мов відкриває можливість висвітлення певних особливостей їхнього історико-культурного розвитку. Наукові дослідження такого плану сприяють з'ясуванню універсальних, спільних і відмінних рис порівнюваних мов, а також обґрунтуванню окремішності кожної мови як національного феномена.

Важливим для контрастивної фонетики є дослідження суперсегментних засобів, зокрема просодичних засобів, тобто наголосу та інтонації. У зіставному мовознавстві для виявлення своєрідності наголосу порівнюваних мов використовують такі критерії: природа наголосу, місце наголосу в слові, якість наголосу, функція наголосу.

Статтю присвячено зіставному вивченню словесного наголосу в українській і німецькій мовах. Об'єктом дослідження є словесний наголос в українській і німецькій мовах, який виокремлює й розрізняє з мовного потоку слово – базову одиницю мовного механізму конкретної мови. Розглянуто засоби виокремлення наголошеного складу, співвідношення довготи й наголошеності голосного звука, місце наголошення в слові, функції словесного наголосу. Проаналізовано основні закономірності акцентної норми частин мови в українській і німецькій мовах.

У процесі дослідження дійшли висновку, що в українській і німецькій мовах наголошеному складу порівняно з ненаголошеним властиві динамічність, тривалість виразністю тембру, тобто для обох мов типовим є динамічний наголос. Обидві мови різняться місцем наголосу в слові. Із певним застереженням можна вважати фіксованим наголосом у німецькій мові, де наголошеним переважно є перший склад (проте рідкісні винятки є, тому не можна назвати це типологічною ознакою). В українській мові наголос є різномісним і рухомим, існують певні закономірності акцентної норми частин мови. Такий вільний

динамічний наголос виконує сигніфікативну функцію, тобто розрізняє граматичні форми лексеми й значення слів. Водночас у німецькій мові в тих випадках, де наголос є вільним, він виконує також сигніфікативну функцію. В обох порівнюваних мовах, окрім основного наголосу, існує побічний. Такий наголос мають складні слова. В українській мові побічний наголос є першим, а основний другим; у німецькій мові – навпаки: основний наголос перший, побічний другий. Спільною для всіх типів і видів наголосу є кульмінативна функція (цільнооформленість слова через виокремлення просодичного його центру). Рухомий наголос виконує сигніфікативну (словорозрізнявальну) функцію.

Ключові слова: контрастивна фонетика, міжмовні співвідношення, наголос, просодичні засоби, суперсегментні засоби.

Nowadays typological studies of related and unrelated languages are becoming of great importance. Appealing to historic, comparatively-synchronous, contrastive parallels of several languages opens up the possibility of highlighting the certain features of their historical and cultural development. Scientific research studies of such kind help to clarify the universal, common and distinctive features of comparative languages, as well as to substantiate the uniqueness of every language as a national phenomenon.

Important for contrastive phonetics is the study of super-segmental means, in particular prosodic means, that is stress and intonation. In comparative linguistics to identify the peculiarities of stress in comparative languages can be used such criteria: nature of stress, the place of stress in a word, quality of stress and function of stress. These criteria were taken in to account in our research because they give quite objective data for achieving the goal.

This article is devoted to the comparative study of verbal stress in the Ukrainian and German languages. The object of our study is verbal stress in the Ukrainian and German languages, which distinguishes and differs a word from the speech flow – the basic unit of the language mechanism of a particular language. There is considered the means of distinguishing the stressed syllable, the ratio of longitude and stress of a vowel sound, the place of stress in a word, functions of word stress. The main regularities of the accent norm of parts of speech in the Ukrainian and German languages.

In the course of study, we came to the conclusion that in the Ukrainian and German languages the stressed syllable is characterized by dynamism, duration and expressiveness of timbre, that is dynamic stress is typical for both languages. Both languages have different place of stress in the word. With some apprehension, it can be considered a fixed accent in the German language, where the first syllable is mainly stressed (there are some rare exception, so it cannot be called a typical feature). In the Ukrainian language the accent is diverse and mobile, there are certain patterns of accent norm of parts of speech. Such free dynamic stress has a significative function, it distinguishes the grammatical forms of lexeme and the meaning of words.

However, In the German language, in cases where the accent is free, the significative function is also used. In both compared languages we can find a side accent in addition to the main accent. Complex words have such accent. In the Ukrainian language the side stress is the first and the main stress is the second; in the German language, the main stress is the first and the side stress is the second. Common for all types of stress is the culminative function (design of word through the allocation of its prosodic center). Mobile stress has a significative (word-distinguishing) function.

Key words: contrastive phonetics, interlingual relation, stress, prosodic means, super segment means.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Таке складне суперсегментне явище, як словесний наголос, тісно пов'язане з усією структурою мови, з її словниковим складом і граматичною будовою. Словесний наголос – це виокремлення в мовленні певного складу на тлі інших ненаголошених складів за допомогою фонетичних засобів (Кочерган, 2006, с. 129). На акустичному рівні наголошений склад може бути виокремлений за різними фонетичними ознаками. Просодичні ознаки словесного наголосу в українській і німецькій мовах – це тривалість, інтенсивність, частота основного тону голосних і якість звуків, складоутворювальні акустичні елементи акцентованого складу. Зазвичай одна з цих просодичних ознак є домінантною.

Учення про наголос має свою історію і в українській мові, і в німецькій. Система наголосу української мови сформувалася внаслідок історичного розвитку праслов'янської акцентуаційної системи. «У праслов'янській мові акцентований голосний характеризувався не тільки голосом, а й певною довготою або короткістю і відповідною інтонацією. На східнослов'янському ґрунті розмежування довготи і короткості, а також інтонацій зникло, і в словах зберігся лише голос» (Винницький, 1984, с. 4). У дослідженні праслов'янського наголосу В. Скляренко виокремлює два етапи – це класична акцентологія (фонетична) і морфологічна акцентологія (Скляренко, 1998, с. 54 – 57). В індоєвропейській мові наголос був тонічним і рухомим. У прагерманській мові (Urgermanisch) він став динамічним і фіксованим, де закріпився на першому складі слова або кореня (Левицький, 2007, с. 21).

Вивчення мовних одиниць і мовних явищ в аспекті зіставлення їхніх структурно-системних і функційних властивостей залишається одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики. Наше дослідження

спрямоване на порівняння словесного наголосу у двох мовних системах і виявлення на цій основі специфічних рис, властивих кожній із них з тим, щоб удосконалювати процес навчання другої мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістичній науці існують об'єктивні підходи, засновані на аналізі накопиченого теоретичного й експериментального матеріалу, що дають підстави розглядати формальні характеристики слів в українській і німецькій мовах. Аналіз фактів мов дозволяє виокремити найхарактерніші особливості на рівні фонемної, складової та акцентно-ритмічної організації слова.

Наголос як складна суперсегментна одиниця, його характеристики доволі детально вивчені і в українській, і в німецькій мовах. Дослідники намагалися сформулювати правила визначення місця наголосу в слові, принципи дослідження словесного наголосу, з'ясувати роль і функції в структурі мови, описати кваліфікації словесного наголосу, проте, попри вагомий досвід, це завдання залишається актуальним і сьогодні.

Класичну (фонетичну) акцентологію розвивали Л. Булаховський, Н. Ван-Вейк, Е. Лер-Сплавінський, І. Огієнко та ін. Основоположниками морфологічного принципу були О. Потебня і Х. Станг. На підставі цього принципу реконструйовано праслов'янські акцентні парадигми, зокрема баритоновану, окситоновану, рухому (Кобирино, 2006, с. 81). У сучасному українському мовознавстві питання акцентології ґрунтовно досліджено в працях В. Винницького (Винницький, 1984; 2002; 2004; 2010), Ю.Шевельова (Шевельов, 2002) та ін. У сучасній німецькій лінгвістиці проблеми фонетики, зокрема й акцентні норми розглядають у своїх працях Х. Крех (Krech, 1996), К. Рамерс (Ramers, 2002), О.Стеріополо (Steriopol, 2018) та ін.

Нашу увагу привертають контрастивні дослідження мовознавців, оскільки вони не лише мають теоретичне значення, а є основою практичного застосування, коли йдеться про навчання української мови як іноземної. Серед таких праць: «Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах» В. Кушнерика (2004), «Основи зіставного мовознавства» М. Кочергана (2006), «Німецько-українські мовні паралелі» за редакцією Ю. Жлуктенка (1977), «Порівняльна типологія німецької і української мов» Г. Артемчука, П. Назарука (1988) та ін. Контрастивні дослідження є цінними для підготовки навчальних матеріалів за віковими групами, для використання регіональних методик викладання української мови як іноземної (у нашому випадку в Німеччині). Методика навчання мови ґрунтується на результатах зіставного аналізу мови, створює переваги для навчання, зокрема забезпечує підвищення ефективності й інтенсифікації навчання, дає можливість швидкого, усвідомленого й глибокого засвоєння, зменшення інтерферентного впливу рідної мови, використання транспозиційного (позитивного) перенесення знань з рідної мови й підвищення рівня культури мовлення.

Методи дослідження. Відповідно до мети дослідження було використано метод зіставлення, тобто прийоми синхронно-порівняльного дослідження й опису суперсегментних засобів, зокрема просодичних, тобто наголосу в українській і німецькій мовах з метою виявлення їхньої специфіки на фоні спільних рис. Зважаючи на окреслену спрямованість зіставного методу, ми застосовуємо односторонній підхід і вихідним пунктом обираємо одну (у нашому випадку – українську) з порівнюваних мов. Міжмовне порівняння здійснюємо в напрямі «вихідна мова – цільова мова», де вихідна мова виконує роль системи співвідносних понять опису цільової мови.

Виклад основного змісту. В українській мові словесний наголос є силовим (динамічним), оскільки він виражений підсиленням голосу на одному із складів слова під час його вимови. Під наголосом голосні звуки чуємо чітко й виразно, але поза наголосом деякі з них змінюють свою кількість і якість. Усі повнозначні слова мають постійне наголошування, наголос є зовнішньою ознакою слова і його форм. В українській мові є слова з дуплетним акцентуванням, у яких один з наголосів є основним, уживанішим, у словниках стоїть на першому місці, а інший є допустимим. Односкладові слова не наголошуються, а передають свій наголос повнозначному слову, наприклад: *сказав би, ідіть же, над нами, під ліпою*.

В українській мові наголос вільний і різномісний, оскільки може падати на будь-яку морфему слова, наприклад: *батьківський, ненавидіти, вимова, розмір, порядковий, кропива, котрій*. Словесний наголос може бути нерухомий (коли в усіх формах слова наголошений той самий склад: *збірник, збірника, збірником, у збірнику*) і рухомий (*сковорода, сковороди, сковорід, сковородам*). Але треба зважати на фонетичний і морфологічний аспекти, які не завжди збігаються. Рухомість і різномісність українського наголосу пов'язані з історичним розвитком української мови, зокрема зі змінами у фонетичному складі слів, наприклад, занепадом зредукованих голосних, розвитком повноголосих форм тощо.

Словесний наголос у німецькій мові, як і в українській, є вільним, може падати на будь-який склад у слові, наприклад: *'richtig* (на перший склад), *ver'stehen* (на другий), *unter'werfen* (на третій), *vergegen'wartigen* (на четвертий). Кореневий склад у німецьких словах часто несе наголос; може бути наголос на окремих префіксах (дієслівних, іменних), суфіксах. Словесний наголос у німецькій мові ніколи не падає на закінчення (на відміну від української мови, де можливий наголос на закінченні: *іду* тощо).

Наголос у кожній мові виконує не одну функцію. В українській мові наголос виконує розрізнявальну функцію, наприклад, коли за допомогою наголошування різняться однакові за фонемним, графемним вираженням слова або їхні форми. Смыслорозрізнявальна функція українського наголосу полягає в тому, що наголос слугує

засобом розмежування лексичного значення графемно тотожних слів: *І в землянку увійде її сивий не від мукі, а від мўки тато* (М. Стельмах). Наголос виконує ще й форморозрізнявальну функцію, яка найчастіше виявляється під час розмежування відмінкових форм іменників – родового відмінка однини та називного і знахідного відмінків множини: *У вас правá, ми ж охоронці прáва* (Л. Костенко). Іноді за допомогою наголосу розрізняємо лексичне і граматичне значення слів, фонемний склад яких збігається: *Яка ж у тім прегіркава, яка ж полинова сила була в тім трунку воєннім, яка тўга – тугá і німа!* (І. Драч). У таких випадках наголос виконує семантико-граматичну функцію. Словесний наголос також може виконувати стилістичну функцію: «**Професóри**», *носителі риз, кволі мозки овечі, Каменюками кинули вниз, На похилі плечі* (Д. Павличко) – поет з іронією уживає іменник **професóри** замість нормативного **професорі** (Винницький, 1984, с. 8 – 9).

Німецька мова є моноакцентною, на відміну від таких германських мов, як шведська, норвезька. Словесний наголос у німецькій мові виконує кульмінативну (kulminative (gipfelbildende)), розрізнявальну (demarkative (abgrenzende)), розмежувальну (distinktive (differenzierende)) функції. Можливість і ступінь прояву цих функцій залежать від типу наголосу.

Зрозуміло, що функція розмежування добре проявляє себе при фіксованому наголосі, а точніше при фіксованому наголосі на першому або останньому (а іноді й на передостанньому) складі. Вільний наголос не виконує делімітативну функцію, проте саме цей наголос створює можливість для протиставлення слів і словоформ і навіть появи того, що за аналогією з мінімальними парами (або квазіомонімами) можна назвати ритмічними або акцентними квазіомонімами, наголос призводить до появи слів чи словоформ, які, збігаючись за складом фонем, відрізняються лише місцем наголосу.

Кульмінативна функція наголосу німецького слова виражена в його централізуючому ефекті. Тільки один склад у слові має головний наголос. У німецькій мові немає слів з двома основними наголосами. Деякі вчені (наприклад, Krech, 1996) припускали, що підсилювальні прикметникові сполуки й копулятивні субстантивні сполуки німецької мови мають однаково сильний (підвішений) наголос на обидва елементи. Однак нові експериментальні дослідження (Ramers, 2002) показали, що в таких словах основний тон також несе основний склад: *eiskalt* [ˈ — — '] *Siid-West* [ˈ — — '].

Другорядні й ненаголошені склади слова підпорядковані стрижневому складу з головним наголосом. Чим сильніше, чіткіше, точніше ми підкреслюємо наголошений стрижневий склад і відповідно його артикулюємо, чим менше уваги приділяємо іншим складам, тим сильніше скорочення в цих складах. Довгі голосні фонемі втрачають тривалість, глухі вибухові втрачають у силі дихання, глухі звуки – шум,

наприклад: *sehen – sehn, wollen – wolln*. Це результат централізуючої дії головного наголосу, кульмінаційної функції наголосу слова.

В українському слові централізуюча сила головного наголосу навіть сильніша, ніж у німецькому, бо тоді як головний наголошений склад у німецькому слові допускає менш наголошені склади поруч із собою, наголошений склад українського слова не передбачає другорядного наголосу. Це можливо лише в довгих сполуках, де між головним і другорядним наголошеними складами має бути кілька ненаголошених складів.

Демаркативна функція наголосу в німецькому слові полягає в тому, що наголошений склад здебільшого знаходиться на початку слова і, отже, представляє межовий сигнал, який указує на початок слова. Або наголошений склад стоїть у кінці слова, а потім вказує на кінець слова як граничний сигнал. Навіть там, де в німецькій мові є внутрішній наголос, можна визначити початок слова, аналізуючи якість ненаголошеного складу, який стоїть перед основним наголошеним складом, тому що тут зазвичай є лише нероздільні префікси. З іншого боку, якщо немає наголошеного складу, скорочені «е-звуки» вказують на кінець слова.

В українській мові демаркативна функція наголосу слова значно менше виявлена, оскільки наголос вільніший. Тому вільний наголос української мови є важливим розрізнявальним засобом мови. Один лише наголос виділяє не тільки велику кількість пар слів в українській мові, але й протиставлення пари граматичних форм. Порівняємо: *зámok – замóк, мукá – му́ка, тугá – тугá*.

Оскільки наголошення в німецькому слові пов'язане з морфемами, воно лише незначною мірою може слугувати розрізнявальним мовним засобом. Водночас існує значна кількість опозиційних пар, у яких слова виділяються різним наголосом і різним значенням. Насамперед до таких належать похідні з префіксами *ilber-, unter-, durch-, um-, wieder-*, які, як відомо, можуть уживатися роздільно і нероздільно й одні можуть бути наголошеними, інші – ненаголошеними: *'übersetzen – uber'setzen, 'wiederholen – wieder'holen, 'durchschauen – durch'schauen*.

Словесний наголос має диференційний ефект у таких словах: *'steinreich – stein'rich, 'bluarm – blut'arm, 'August – Au'gust, 'alle – Al'lee, 'arme – Ar'mee, 'Kaffee – Ca'fe, 'Genus – Ge'nuß, 'Aktiv – ak'tiv, 'Passiv – pas'siv*, тощо. Пари слів, як-от *'daher – da'her, 'damit – da'mit, 'dahin – da'hin, 'darum – da'rum* зазвичай також відрізняються за змістом, наприклад: *Er verstärkte seine Stimme, 'damit gelang es ihm, die Aufmerksamkeit auf sich zu lenken. – Er verstärkte seine Stimme, da'mit man ihn besser höre* (Він підвищив голос, щоб привернути до себе увагу. – Він підсилив голос, щоб його було краще чути).

Точніші спостереження показують, що наголос німецького слова також може мати диференційний ефект і в інших випадках. Словники зазвичай не містять вказівок на те, що варіанти слів можуть виникати внаслідок підсилення або скорочення лексичної основи, варіації

виникають переважно внаслідок різних наголосів. Можна також говорити про мовленнєві варіанти, оскільки вони ситуативні в так званих слабких позиціях, наприклад, слово *uralt* (давній) можна наголосити двояко. Якщо використовувати модель [`— —'] і вимовляти тихо, ми отримуємо значення *sehr alt* (дуже старий). Але якщо ми вимовляємо перший склад високим тоном, значення посилюється, і це вже означає *sehr, sehr alt* (дуже, дуже старий).

Акцентна характеристика німецьких слів зумовлена кількістю складів і місцем наголосу. Оскільки наголос у німецькій мові вільний, то виявити всі правила наголосу в одній статті неможливо. Водночас акцентна характеристика є значущою для опису акцентно-ритмічної організації іншомовного слова, і вона покладена в основу виокремлення основних акцентних типів іншомовних слів:

- акцентний тип I [`—]: один наголос у слові; поширений;
- акцентний тип II [`— `—]: два рівнозначні наголоси; він трапляється значно рідше, характерний для складних структур;
- акцентний тип III [`— `—]: перший другорядний і другий головний наголос; поширений в основному в складних словах французького походження, нестійкий. Зазвичай усі лексичні одиниці з таким наголосом мають паралельні варіанти, що реалізуються на основі моделей з одним або двома рівновеликими наголосами;
- акцентний тип IV [`— `—]: перший головний і другий другорядний наголос; представлений невеликою кількістю складних слів.

Закріплення німецького наголосу з урахуванням слова сприяло неперервному зростанню граматичної релевантності порядку слів. Унаслідок закріпленості німецького наголосу на кореневій морфемі характерним для німецького ритмічного ладу є функціонування, поряд з головним, другорядного наголосу, що формує чітку ієрархію наголосів у межах складних структур. У німецькій мові наголос є ознакою одиниці, яку називають ритмічною групою, наголошеною групою, стопою, тактом та яка складається з наголошеного складу плюс можливі ненаголошені склади. Специфіка німецького наголосу полягає в особливому характері фонетичного слова – ритмічної групи в германських мовах. Ця одиниця може містити у своєму складі частини слів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В українській і німецькій мовах спостережено різний ступінь прояву просодичних параметрів словесного наголосу; різне їхнє співвідношення та взаємокомпенсацію; різне функційне навантаження наголосу щодо його місця в слові. Більшою є різноманітність німецьких акцентологічних моделей, пов'язаних з ритміко-акцентологічними закономірностями мови та характером її граматичної будови. Засвоєння акцентологічних норм української мови та просодичних характеристик голосних, особливо на ритміко-інтонаційному рівні, викликає в німців, які вивчають українську мову, труднощі на різних рівнях мови, зумовлені відмінним функційним навантаженням українського

словесного наголосу. Помилкова постановка наголосу в слові, нерегулярність і менший ступінь скорочення тривалості голосних у ненаголошених позиціях, виокремлення їх більшою інтенсивністю, слабка кількісна та якісна редукція, більш напружена вимова ненаголошених голосних, особливо в складних словах, що створює враження появи другорядного чи другого головного наголосу, – це основні причини порушення акцентно-ритмічного малюнка слова в українській мові німців. Зважаючи на ці труднощі, необхідно ще на ранньому етапі навчання української мови розпочати комплексну постановку артикуляційно-акустичної природи звукових одиниць і словесного наголосу з урахуванням рідної мови.

Отже, вважаємо за потрібне продовжувати порівняльне вивчення словесного наголосу у двох мовних системах і виявлення на цій основі специфічних рис, властивих кожній мовній системі з тим, щоб удосконалювати процес навчання другої мови.

Література та джерела

- Артемчук, Г. І. & Назарук, П. М. (1988). Порівняльна типологія німецької і української мов: практикум із словотворення. К.: Вища шк. 23 с.
- Винницький, В. М. (1984). *Наголос у сучасній українській мові*. К.: Рад. шк., 160 с.
- Винницький, В. М. (2002) *Українська акцентна система: становлення, розвиток*. Л.: Біблос, 578 с.
- Винницький, В. М. (2004). *Акцентуаційні етюди: монографія*. Л.: Жовква: Місіонер, 280 с.
- Винницький, В. М. (2010). *Функційне навантаження українського наголосу*. Л.: ДП «Видавничий дім «Укрпол», 373с.
- Кобиринка, Г. С. (2006). До проблеми дослідження українського словесного наголосу. *Наукові записки. Т. 60. Філологічні науки*. С. 81 – 85.
- Кочерган, М. П. (2006). *Основи зіставного мовознавства*. К.: Академія, 424 с.
- Кушнерик, В. І. (2004). *Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах*. Чернівці, 415 с.
- Левицький, В. В. (2007). *Історія німецької мови*. Вінниця: Нова кн., 216 с.
- Німецько-українські мовні паралелі (Порівняльно-типологічна граматики) / за ред. Ю. О. Жлуктенка. (1977). К.: Вища шк., 384 с.
- Скляренко, В. Г. (1998). *Праслов'янська акцентологія*. К.: Наук. думка, 342 с.
- Шевельов, Ю. (2002). *Історична фонологія української мови*. Х.: Акта, 1054 с.
- Krech, E.-M. (1996). *Phonetische Untersuchungen der Sprechrealität für die Neukodifikation der deutschen Standardaussprache. Festschrift für Premysl Janota. Prague. S. 135 – 147.*

- Ramers, K.-H. (2002). Phonologie. Einführung in die germanistische Linguistik. (S. 70 – 120). Stuttgart: Metzler.
- Steriopolo, O. I. (2018). *Phonetik und Phonologie des Deutschen*. К.: ВЦ КНЛУ. 398 с.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2023 р.

Прийнято до друку 24.04.2023 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К.Д.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

**МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СУЧАСНИХ КОЛИСКОВИХ**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-86-95

Надія Безгодова,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української мови

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5133-8250>

Лариса Колесникова,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7018-7761>

У статті проаналізовано мовностилістичні особливості колискових пісень як складової частини культури, що є однією з ключових умов формування особистості, збереження національної ідентичності, єдності матері й дитини, а також інструментом виховання й формування свідомості. Колискові розглядаємо як специфічний спосіб існування соціуму, знаряддя передачі культури з покоління в покоління, продукт колективної свідомості, результат узаємодії мислення та мови нації, як засіб вияву уявлень про світ, переданих від матері до дитини. Колискові – це своєрідний феномен культури, який фіксує й відображає систему сімейних і загальноприйнятих цінностей, етнічно зумовлені типи поведінки й настрої.

Акцентовано увагу на тому, що колискові пісні досліджують у культурології, літературознавстві, психології, педагогіці та етнографії. Аналіз наукових праць дає підстави для вивчення колискових з позиції наявності в них мотиваційної основи фольклорних демінутивів, регіональних особливостей, морального, психологічного й педагогічного їхнього впливу, тематичної й сюжетної різноманітності й мінливості, а також здатності до комунікативного зв'язку між адресатом і адресантом.

Зазначено, що сучасні колискові, хоча й зберегли давні фольклорні традиції, магічну функцію, своєрідну будову, емоційність, простоту й легкість сприйняття, але по-новому відображають події трагічного сьогодення через репрезентацію в них авторського світогляду. Безперечно, війна змусила переглянути тематику й виражально-експресивні можливості текстів для дітей: інформативність є важливим складником формування внутрішнього змісту сучасних колискових – унікального духовного оберегу для дітей. Однією з характерних рис

колискових є їхня є ритмо-мелодика, що створюється низкою засобів і прийомів, оскільки саме вона впливає на стан і настрої дитини. Для привернення уваги маленьких реципієнтів сучасні автори активно використовують у текстах колискових демінутиви та особливі форми звертання, що сприяє формуванню позитивного настрою, розкриває наміри мовця, демонструє ставлення до дитини, створює довірливу атмосферу розмови, полегшує сприймання життєвих проблем.

Ключові слова: демінутив, експресія, колискова, материнський код, нація.

The article analyzes linguistic stylistic features of lullabies. They are an integral part of culture, a condition for the formation of personality, preservation of national identity, unity of mother and child, as well as a tool for education and formation of consciousness. Lullabies are a specific cultural phenomenon that captures and reflects the system of family and generally accepted values, ethnically determined types of behavior and mood.

The analysis of scientific works provides grounds for studying lullabies from the point of view of folklore, regional features, their moral, psychological and pedagogical influence, thematic and plot diversity, as well as the ability to communicate.

It is noted that modern lullabies have preserved ancient traditions, magical function, emotionality, simplicity and ease of perception, but reflect the events of the tragic present in a new way. Undoubtedly, the war forced to review the subject matter and expressive possibilities of texts for children. Modern authors actively use diminutiveness and special forms of address in the texts of lullabies, which contributes to the formation of a positive mood, creates a trusting atmosphere of conversation and facilitates the perception of life's problems.

Key words: diminutive, expression, lullaby, mother code, nation.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Унаслідок повномасштабного вторгнення ворога в Україну кожен відчуває велику відповідальність перед власним сумлінням, державою та прийдешніми поколіннями, але найбільша відповідальність – за долю маленьких українців, яких позбавили спокою й мирного неба над головою, повноцінного дитинства та часу, проведеного з батьками.

Для дитини, якою б віку вона не була, важливо, щоб поряд були найрідніші. Особливо це відчуття загострюється під час небезпеки, коли діти перебувають у стані перманентного стресу. Вони потребують захисту від зла, від психологічної травми, прояву любові й ніжності.

Часом потрібних для цього слів не вистачає, бо над мисленням і волею українців у такі моменти домінують почуття й емоції, які інколи важко передати словами. Щоб відвертати увагу дітей від потенційно стресових ситуацій і максимально вберегти їх від зовнішніх подразників, батьки найчастіше використовують сучасні «розумні гаджети», які стали невід'ємною частиною життя людини: популярні відео- та аудіоносії, музичні іграшки, смартфони тощо. Але сумні реалії сьогодення не завжди дозволяють скористатися відеосервісами. У такому разі допомагають римовані рядки відомих пісень, скоромовок, приповідок, віршів, які дорослі прочитують або наспівують, щоб утішити, заспокоїти дитину. Ніколи «не зраджує» й не піддається жодній конкуренції століттями апробований універсальний засіб – колискові як оберіг і джерело захисту дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми особливостей українських колискових були об'єктом дослідження різних наукових царин: культурології, літературознавства, психології, педагогіки та етнографії. Практично не розробленим і актуальним у лінгвістиці залишається питання про мовні процеси та явища в тексті колискових, про роль лексико-семантичного значення й експресивну репрезентацію мовних одиниць, що є смисло- та образотвірними в текстах пісенного жанру; також потребують вивчення граматико-парадигматичні та асоціативні відношення.

О. Романенко, яка у своїй дисертації аналізувала колискові пісні з позиції наявності в них мотиваційної основи фольклорних демінутивів, їх морфологічної, граматичної та лексико-семантичної комбінаторики, зазначила, що народно-поетична творчість «зберігає живу народнорозмовну мову, її історичний і культурнонаціональний контекст, мовотворчий досвід кожного етносу» (Романенко, 2022, с. 19). А. Друзюк, спираючись на власні польові записи, дослідила функціонування колискових пісень, охарактеризувала їхні регіональні особливості, акцентувала увагу на моральному й педагогічному їх впливі. У своїй статті ми повністю пристаємо до висновку науковиці: «Коліскові пісні створювалися в межах міфологічного світогляду людства, коли вірили, що слово може матеріалізуватися, дати можливість відчувати реальний світ, керувати ним» (Друзюк, 2013, с. 94).

Коліскова пісня як носій материнського коду, за Д. Лаврик, є необхідною умовою формування україномовної особистості, а також збереження національної ідентичності народу (Лаврик, 2014). Про вплив колискових пісень на підсвідомість дитини йдеться в дослідженні О. Марчун, яка вбачає в них природну єдність матері й дитини. На думку вченої, вони є «не тільки гнучким інструментом виховання, а й основним засобом психічної розрядки жінки» (Марчун, 2017, с. 86).

Для нас видається вагомою стаття С. Єрмоленко «Специфічні форми вокатива в дитячих колискових піснях», де вокатив розглянуто як виразник комунікативного зв'язку між адресатом і адресантом; як

елемент мовного етикету; а також акцентовано увагу на його мінливості, тематичній і сюжетній різноманітності (Єрмоленко, 2020).

Що є визначальним у сучасній колисковій, які мовностилістичні й художньо-поетичні засоби використовують відомі автори й поетипочатківці, щоб «пісня до сну» не тільки не втратила своєї оригінальності, а й набула нового, суголосного сьогоденню звучання?

Відповіді на ці питання і є метою нашого дослідження. Джерельною базою слугували колискові, написані й викладені в соціальні мережі після 24 лютого 2022 року

Методи дослідження. У розвідці використано метод аналізу теоретичних досліджень, метод суцільної вибірки та описовий метод.

Виклад основного змісту. Колискові розглядаємо як складник культури, її необхідну умову та специфічний спосіб існування, зняряддя передачі культури з покоління в покоління й навіть як незалежний феномен. Зрозуміло, що колискові пісні й культура народу перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозумовлюють один одного; вони є продуктом колективної свідомості, результатом узаємодії мислення, дійсності та мови нації як засобу вияву уявлень про світ, передані від матері до дитини.

Коліскові як феномен культури можуть фіксувати й відображати деяким чином систему сімейних цінностей, загальноприйнятих оцінок, а також етнічно зумовлені типи поведінки й настрої, що існують в окремій родині або в конкретному соціокультурному середовищі, та вічні цінності народу, що склалися протягом багатьох століть і зумовлені культурними уявленнями багатьох поколінь.

В українських родинах найчастіше дітям наспівують уже відомі народні колискові, передані з покоління в покоління, які вчать любові до рідних і Батьківщини, сприяють формуванню добра й справедливості: «Ой ходить сон коло вікон», «Котику маленький», «Люлі, люлі, налетіли гулі», «Ой ну, люлі, дитя, спать», «Пішла киця по водицю», «Ой ходила журавочка», «Ой ти, коте, коточок» тощо.

Крім фольклорних, побутує безліч літературних колискових, що вже стали класикою: «Ой люлі-люлі, моя дитино» Тараса Шевченка, «Над колискою» Степана Руданського, «Пісня молодиці над колискою першого сина» Мусія Кононенка, «Спи, засни, моя дитино...» Андрія Малишка, «Над колискою» Олександра Олесья, «Колискова» Лесі Українки, «Баю, бай» Якова Щоголева, колискові Кирила Стеценка, Миколи Вінграновського та ін. Крім того, кінець ХХ – початок ХХІ століття має свій доробок колискових: збірка поезій «Колискова для рим» Ростислава Балєми, «Колискова» (синові) Івана Коваленка, «Колискова вечорова» Марії Делєнко, «Колискова» і «Ходять сни» Галини Мирослави, «Колісанка для Степанка» Володимира Тимчука, колискова для донечки «Лелека» Оксани Аннич, «Татова колискова» Віктора Павліка тощо.

Колискові пісні – жанр народної родинної лірики, специфічний зміст і форма якої функційно зумовлені присиплянням дитини в колисці (Лесин, 1971, с. 352). Сучасні колискові ввібрали найкращі фольклорні традиції, магічну функцію, інтонаційно-ритмічну будову, мелодику, досконалість, емоційність, простоту й легкість сприйняття і дитячу грайливість. А найголовніше – пісні-колискові через репрезентацію авторського світогляду відображають події сьогодення.

Війна змусила переглянути тематику й виражально-експресивні можливості текстів для дітей. «...зараз, коли лягаємо спати, молимося, щоб не летіли бомби і ракети, вцілів будинок, і всі залишилися живими і здоровими. Ось така тепер реальність, яка диктує нові тексти колискових» (Наталка Карпа).

Українські аніматори, щоб підтримати і стабілізувати психологічний стан дитини під час війни, у межах волонтерського проекту «Графічний батальйон» створили анімації «*Коліскова для малят*», «*Коліскова під звуки сирени*», «*Сонячна коліскова*» та ін. Українські символи, кольорова гама, яка заспокійливо впливає на психологічний стан, лагідні рухи супроводжуються ніжною колісковою, що навіть не тільки дітям, але й дорослим, які разом з малечею переглядають відео, приємні спогади про мирне життя, безтурботність, щастя і спокій. Також такі проекти мають і виховний характер: діти ототожнюють себе з персонажами мультфільмів і разом з ними вчаться знаходити вихід зі скрутних ситуацій, що трапляються під час війни.

Коліскова – перша пісня в житті дітей, виконана виключно для них з любов'ю та ніжністю, й оскільки дитина лише починає розуміти окремі слова і сприймати дійсність, то в ній автори здебільшого використовують загальноповсякденну лексику, не переобтяжують тексти складними поетичними прийомами і тропами, що зумовлює якнайшвидше сприйняття дитиною рідної мови на слух. У їхній зміст вплітається мозаїка життєвих роздумів матері над своєю долею і долею дитини, над різними родинними ситуаціями. «Монологи колискових пісень виражаються і відповідними поетичними засобами, синтаксисом: риторичні звертання й питання, часті повтори, переважно анафори, специфічно дитяча лексика, зменшувально-пестливі форми слів, ніжні епітети й порівняння (*хатинька теплесенька, дитинька малесенька, сонько, дрімко, личко, очка, головонька, колісонька, хить-хить, скрип-скрип, медок-солодок, «як вишенька на вишеньці, так дитина в колісоньці», «коби-с ми здоров виріс, як дуб зелененький»*)» (Лесин, 1971, с. 352).

Інформативність, оцінність та емоційна забарвленість є важливими складниками формування внутрішнього змісту сучасних колискових.

Так, Галина Мирослава збірку віршів малятам до сну назвала чарівно – «*Добраніченьки*», бажаючи дитині доброї ночі, а Наталка Весна – «*Місячна колісанка*», натомість Тетяна Строкач, Ксенія Бондаренко

і Наталка Карпа в назвах своїх колискових уживають слово «війна» з характерною для нього негативною семантикою: «*Коліскова під час війни*», «*Коліскова для мамі... коли війна...*», «*Коліскова війни*». Авторки в назви своїх творів уже вклали текстову інформацію, потрібну оцінку, а також висловили своє ставлення до реалій сьогодення.

А. Ткач, досліджуючи роль колискових пісень, наголошує на їхній збережувальній функції: «Коліскова пісня в українській традиційній культурі повинна бути джерелом захисту дитини. У ній представлений ряд символів, що дозволяють казати про присутність у тексті колискової своєрідних оберегів, які дають уяву про сам процес заколисування» (Ткач, 2020, с. 183 – 184).

Ніжність співу, тепло слів, образи казкових створінь, що «живуть» у колискових: *коточки, зайчики, півники, гулі, горлички, сонечка* й ін. персонажі, покликані дарувати солодкий сон немовляті: «*Зайчику маленький, / Ти посидь тихенько, / Не лякайся, будь ласка, / Краще слухай казку...*» (Тетяна Строкач «Спи, моя дитино»); «*Спи, мій котику маленький, / Спи, мій зайчику сіренький, / Через зіроньку ясну / Я бажаю тобі сну*» (Едуард Драч «Батьківська колискова»); «*Булики та горлиці / Заклекочуть знову...*» («Коліскова Мелодія України»); «*Закотилось сонечко / І лягло в колиску, / Заспівала горличка / Надвечірню пісню...*» (Ксенія Бондаренко «Коліскова для мамі... коли війна...»); «*Ніч гойдає в небі зорі / Спить кораблик в синім морі / Явір обійма калину / На добраніч, Україно*» («Коліскова війни» Наталка Карпа). У текстах також фігурують персоніфіковані образи міфічних істот – Сон і Дрімота, яких авторка, Тетяна Строкач, називає лагідно: «*Сонько-Дрімко: / Я тобі, моє малятко, / Заспіваю колискову... Про коточка й Сонька-Дрімка, / І про гулів, й про Дрімоту...*» («На добраніч»), а також персонаж української казки Івасик-Телесик: «*Цить, мій малесенький, ніч за вікном / Править Івасик-Телесик човном / Тихо хлюпоче срібляста ріка, / Човник причалює до бережка*» (Мар'яна Савка «Коліскова річкова»).

З-поміж назв свійських тварин, згадуваних у колісанках, найбільш уживаною є лексема *кіт* (*котик, котичок, коточок*). За космогонічними й народними уявленнями, це дуалістичний образ, що межує між реальним і потойбічним світом. Попри це, за стародавніми українськими традиціями, «перед тим, як покласти новонародженого в колиску, баба-повитуха клала туди kota, щоб дитя спало, як кіт» (Жайворонок, 2006, с. 281). Саме цим у колискових піснях і зумовлені згадки про тварину.

Визначальним у колисковій є не стільки смисловий, як звуковий (ритмо-мелодійний) компонент, оскільки має на меті вплинути на стан і настрої дитини. Мелодія колискової відрізняється від інших пісень одноманітністю й монотонністю, що досягається низкою засобів і прийомів. Найпоширеніші – фонетичні ефекти – заколисувальні вигуки, що найчастіше складаються з повторення слів, надають мові мелодійності й ритмізації та закладають підґрунтя майбутніх перших звуків, вимовлених малюком. Недарма колискові ще називають

колисанками, або ж поезіями жанру «Люлі-люлі, баю-бай»: «**Люлі, люлі, моя нене, / Спи, матусенько, дрімай...**» (Ксенія Бондаренко «Колискова для мами... коли війна...»); «**Хай усі-усі малята Живуть в радості, в любові. / Люлі -люлі, треба спати. / Зачекались сни казкові...**» (Тетяна Строкач «На добраніч»); «**Люлечки-люлі, спіть, мої гулі, / Завтра раненько сонце тихенько / Промінчиком ніжно буде лоскотати**» (Наталка Весна «Спіть, мої гулі»); «**Люлі-люлі, сину мій / Звірі йдуть у лютий бій / Нічка буде та й мине / Татко звірів прожене**» (Марина Круть «Колискова»); «**Баю-бай, малятка, любі хлопчики й дівчатка, / Спіть спокійно, без тривоги, / Наближаймо перемогу!**» (Наталка Весна «Колискова»); «**Люлі, люліньки, люляй, / Потихеньку засинай**» (Галина Мирослава «Колискова»).

Апозитивні відношення в конструкціях, що складаються з двох слів-іменників, увиразнюють значення, надаючи текстам колискових емоційно-експресивного забарвлення: «**Пташечка гніздечко / Звила недалечко, / Дітям-пташеняткам / Пестила крильцята**» (Ксенія Бондаренко «Колискова для мами... коли війна...»); «**Хмароньки-крилатки заступили сонечко, / Тихий шепіт вечора постукав у віконечко**» (Наталка Весна «Нічка хмарки відкриває»); «**На добраніч! Тиха нічка / Сон несе тобі, дитино. / Місяць пропливе по річці, / Сяють зорі-намистини**» (Тетяна Строкач «На добраніч»).

Для того, щоб привернути увагу маленького реципієнта, досягти милозвучності мови, автори активно використовують демінутиви: *матінка, матусенька, татусь, дитинко, малятко, горличка, нічка, звірятка, пташечка* тощо. Такий лексичний прийом демонструє ніжне, пестливе ставлення до дитини, створює емотивний зв'язок й довірливу атмосферу розмови з нею, що відповідає звичному для дитини, повсякденному досвіду спілкування, «пом'якшує» опис життєвих проблем: «**Ночі спокійної, люба дитино, / Без завивання сигналів тривоги. / Хай твоя **матінка** поруч спочине, / Мужній **татусь** захистить вас обох...**» (Тетяна Строкач «Колискова»); «**Сплять малесенькі **звірятка**, / Вже їм сняться сни чудові... / Я тобі, моє **малятко**, / Заспіваю колискову...**» (Тетяна Строкач «На добраніч»); «**Зайчику маленький, / Ти посидь тихенько, / Не лякайся, будь ласка, / Краще слухай казку...**» (Тетяна Строкач «Спи, моя дитино»); «**Прилетіла **ніченька** на крилах, / Сіла на **хмариньку**, спочила, / Пригадала пісню колискову, / Щоб малятам заспівати знову...**» (Тетяна Строкач «Прилетіла ніченька...»); «**Люлі-люлі, моя нене, / Спи, **матусенько**, дрімай. / **Нічка** вже минула темна, / Ти ж не спала, спочивай; **Закотилось сонечко** / І лягло в колиску, / **Заспівала горличка** / Надвечірню пісню, / **Пташечка** гніздечко / Звила недалечко, / Дітям-пташеняткам / Пестила **крильцята****» (Ксенія Бондаренко «Колискова для мами... коли війна...»); «**Моя золота **донечко**, / Дай мені свої, **долонечки** / Тихо заспіваю...**» («Колискова Мелодія України»); «**Деся за морем, синім морем / Мій **синочок** засина...**» (Едуард Драч «Батьківська колискова»).

Ужиті в сучасних текстах колискових зменшувальні форми слів посилюють експресію, допомагають продемонструвати суб'єктивне ставлення до адресата, дати йому певну характеристику, а також надають поезії інтимізації, ніжності, що може досягатися й уживанням присвійного займенника «*моя*»/«*мій*»: «*Я тобі, моє малятко, / Заспіваю колискову...*» (Тетяна Строкач «На добраніч»); «*Люлі-люлі, моя нене, / Спи, матусенько, дрімай*» (Ксенія Бондаренко «Коліскова для мами... коли війна...»); «*Десь за морем, синім морем / Мій синочок засина; Спи, мій котуку маленький, / Спи, мій зайчику сіренький...*» (Едуард Драч «Батьківська колискова»); «*Прокидайся, донечко, / Ясне моє сонечко...*» («Коліскова Мелодія України»); «*Спи, моя ластівко, скоро весна, / Майже весна... І вона неминуча ...*» (Мар'яна Савка «Спи, моя ластівко»); «*Спи моє дитя / В стінах укриття...*» (TANKATAKA).

У колискових піснях на особливу увагу заслуговують форми звертання, суть яких полягає не лише в називанні адресата, але й у передаванні емоцій, намірів мовця, що й формує процес комунікації. Аналізуючи прагматичні функції номінацій адресата мовлення, М. Скаб доводить, що «вибір лексико-семантичного наповнення та структури певної номінації адресата мовлення зумовлений низкою позамовних (прагматичних) чинників, серед яких вирізняють комунікативний намір мовця, комунікативну функцію висловлення, до складу якого входить аналізована номінація, особливості конкретної комунікативної ситуації, зокрема так звані пресупозиції, усталені в суспільстві в певний період його життя правила чи традиції (звички) називання, норми, рекомендації мовленнєвого етикету, індивідуальні мовні уподобання автора тощо» (як цитується у Єрмоленко, 2020, с. 49).

З-поміж художньо-поетичних засобів у текстах колискових найчастіше трапляються епітети – прикметники, які підсилюють емоційний вплив, виразність, образність мови твору, допомагають сприйняти і зрозуміти авторське ставлення до навколишнього світу: «*На добраніч! Тиха нічка; Сплять малесенькі звірятка, / Вже їм сняться сни чудові...*» (Тетяна Строкач «На добраніч»); «*Нічка вже минула темна, / Ти ж не спала, спочивай*» (Ксенія Бондаренко «Коліскова для мами... коли війна...»); «*Світять зорі неозорі, / А над ними глибина, / Десь за морем, синім морем / Мій синочок засина*» (Едуард Драч «Батьківська колискова»); «*А наш місяць вайлуватий / Зорі в ріжки йде збирати...*» (Галина Мирослава «Ходять сни»).

Традиційно так склалося, що колискові малятам найчастіше наспівують або читають речитативом мами, бабусі, сестрички. Однак по-особливому ніжно, зворушливо і з усвідомленням повноти батьківства звучать дитячі пісні в чоловічому виконанні. Мережу розчулило відео, де військовий ЗСУ Олег-Фродо Берестовий співає новорічну колискову своєму синочку-первістку Теодору, який мирно спить на деку татової гітари: «*Ці дні каламутні, але, по суті, злітають у небо дрони могутні.*

Не можуть спокійно жити земляни, бо в Україну лізуть росіяни. Спи, котику милий, – працюють Збройні Сили».

Не менш хвилюючим і чуттєвим є виконання Аркадієм Войтюком ліричної композиції «Батьківська колискова», слова якої написав боєць тероборони ЗСУ, бард Едуард Драч: *«Світять зорі неозорі, / А над ними глибина, / Десь за морем, синім морем / Мій синочок засина. Мати його колисає, / Ніжки ковдрою вкрива, / Біля ліжечка сідає, / Тихо пісеньку співа. Спи, мій котику маленький, / Спи, мій зайчику сіренький, / Через зіроньку ясну / Я бажаю тобі сну».*

У квітні 2022 року в соціальних мережах з'явилася нова робота Олі Полякової «*Коліскова Мелодія України*». Слова пісні написали Олександр та Ірина Вратарьови на музику легендарного українського композитора Мирослава Скорика. Співачка цією композицією відтворює настрої, внутрішній біль і сподівання всієї держави. Ритміка та змістові компоненти колискової мають надзвичайно сильний психологічний вплив на слухачів. Перша частина колискової пронизана болем і смутком, який спіткав усю Україну через війну: *«Прокидайся, донечко, / Ясне моє сонечко, / Чуєш? Грім буркоче. / З неба не гроза, громовиця, / Люта і страшна розбійниця / Впала серед ночі... / Моя золота донечко, / Дай мені свої долонечки, / Тихо заспіваю – / І сновида зла, / Страшна примара / У п'яті тебе не налякає...».*

«Навіть у найтяжчі миті ми, українці, не втрачаємо надію знову бачити мирне небо, віру в нашу перемогу. Перемога обов'язково буде за нами – немає жодних сумнівів», – про це друга частина пісні. На думку Олі Полякової, «колискова повинна бути про хороше, спокійне»: *«Коліскова берегиня / Намалює сни – сни спокійні!.. / Ти цвіти, цвіти, країно, / Ненько-Україно! / Добрий ранок сонячний, / Буслики та горлиці / Заклеочуть знову!.. / Вишня вітамі гоїдає, / Мирний ранок нас вітає / Край рідного дому!..».*

Нікого не залишають байдужими слова, сказані співачкою: «Горніть до себе дітей, якщо маєте таку можливість, обов'язково говоріть із ними про те, що зараз відбувається, знаходьте слова. Співайте їм колискові...». Як заклик і настанова лунають такі слова: *«Співайте колискові дітям, / З пісень приходять світ життя. / Там котик ходить, місяць світить / І стежка в'ється в майбуття»* (Елла та Анна Верещаги).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні колискові пісні являють собою багатопланове, цілісне мовне утворення, що містить різноманітні смислові відносини та оцінки, пов'язані з функціонуванням етнокультурних кодів у мові, із зовнішніми чинниками, здатними впливати на вибір теми колісанок. Для текстів колискових пісень ХХІ століття характерною є демонстрація високого рівня тривоги, стурбованості та психологічної напруги. Попри це, вони зберегли емоційну забарвленість, тягіння до сімейних цінностей і фольклорних традицій, продовжуючи виконувати функцію духовних оберегів під час

війни. Аналіз наукової літератури засвідчив, що тема колискових пісень вивчена недостатньо, тому перспективним убачаємо дослідити мовні особливості текстів колискових у лексико-семантичному, порівняльному аспектах та з урахуванням принципів етнопедагогіки.

Література та джерела

- Друзюк, А. (2013). Колискові пісні Східної Волині (за матеріалами експедиційних записів). *Студії мистецтвознавчі*. Ч. 3 – 4. С. 91 – 101.
- Єрмоленко, С. І. (2020). Специфічні форми вокатива в дитячих колискових піснях. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 13. Т. 1. С. 48 – 52.
- Жайворонюк, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури*: словник-довідник. К., 703 с.
- Лаврик, Д. С. (2014). Вплив материнського коду на формування україномовної особистості в сучасній родині. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*: матеріали Всеукр. наук. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (21 – 22 квіт. 2014 р. м. Суми). Суми: СумДУ. С. 188 – 190.
- Лесин, В. М. & Пулинець О. С. (1971). *Словник літературознавчих термінів*. К., 486 с.
- Марчун, О. (2017). Вплив колискової пісні на свідомість і підсвідомість дитини. Онірична та апотропеїчна функції. *SWorldJournal. Issue 17. Part 2*. Р. 74 – 88.
- Романенко, О. П. (2022). *Комбінаторна семантика демінутивів у новогрецькій, сербській та українській мовах (на матеріалі колискових пісень)*: дис. ... д-ра філософії: спец. 035 – філологія. К., 180 с.
- Ткач, А. (2020). Колискові пісні та їх роль у контексті традиційної культури. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Сер.: Музичне мистецтво*. Т. 3. № 2. С. 181 – 188.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2023 р.

Прийнято до друку 06.05.2023 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К.Д.

**МЕТАФОРА ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ
ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА**

(на прикладі англомовних рекламних текстів)

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-96-107

Валентина Воскобойник,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської та німецької філології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3990-3082>*

Наталія Сухачова,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української, іноземних мов та перекладу
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5618-4433>*

У статті розглянуто функції метафори як стилістичного засобу впливу на адресата на прикладі англомовних рекламних текстів. Об'єктом дослідження слугували англомовні рекламні тексти, відібрані з інтернет-джерел, преси й телебачення.

Рекламний текст – це вербальний і фіксований у формі знака відбиток мовленнєво-мисленнєвої діяльності, який об'єднаний тематично, структурно й комунікативно. Важливим елементом рекламного тексту є слоган. Основна відмінність рекламного тексту від інших видів тексту полягає в його спрямованості на досягнення комерційних цілей завдяки прямому комунікативному впливу на цільову аудиторію. Потужним інструментом впливу на адресата є використання метафори, завдяки якій рекламні повідомлення стають більш виразними, тим самим привертаючи увагу адресата. До того ж, використання метафори забезпечує принцип мовної економії.

Метафори, які використовують в англомовних рекламних текстах, можна класифікувати за значенням і функціями. За значенням виявлено такі лексико-семантичні групи метафор: метафори зі значенням природних явищ, назв дорогоцінних металів, початку й кінця діяльності, боротьби, транспорту, організму, а також «сімейні», «будівельні», «королівські», «сенсорні», «магічні» та абстрактні метафори. За функціями метафори поділяємо на ті, що викликають у споживача довіру, щось обіцяють або змушують спробувати. В англомовних рекламних текстах метафору часто використовують у поєднанні з іншими стилістичними засобами: фонетичними, лексичними й синтаксичними. Вона також може співвідноситися з якимось концептом, утворюючи концептуальну метафору.

Специфіка метафори полягає в тому, що вона викликає в адресата певний образ товару, надаючи характеристику продукту шляхом прихованого порівняння та додаючи переконливості й виразності рекламному тексту. Завдяки образності метафори на перший план виходять найбільш позитивні характеристики товарів, що перешкоджає об'єктивному оцінюванню їх споживачем.

У рекламних текстах метафора одночасно виконує дві різні функції: слугує експресивним засобом виразності та дозволяє коротко сформулювати кращі характеристики товару, що його рекламують.

Ключові слова: метафора, образність, рекламний текст, слоган, стилістичний засіб.

The article considers the functions of metaphor as a stylistic device for influencing the addressee of English advertising texts. The object of the research is English advertising texts.

An advertising text is a verbal imprint of speech and thought activity fixed in the form of a sign, which is united thematically, structurally and communicatively. An advertising text focuses on achieving commercial goals through direct communicative influence on the target audience. Metaphor is a powerful tool of influencing the addressee.

Metaphors used in English advertising texts can be classified according to their meaning and functions. By meaning, the following lexico-semantic groups of metaphors have been identified: metaphors with the meaning of natural phenomena, names of precious metals, the beginning and end of activity, struggle, transport, organism, as well as "family", "building", "royal", "sensory", "magic" and abstract metaphors. According to their functions, metaphors have been divided into those that inspire trust of the consumers, promise something or force them to try it. In English advertising texts, metaphor is often used in combination with other stylistic devices: phonetic, lexical and syntactic ones.

Metaphors can create a certain image of the product for the addressee.

Key words: advertising text, imagery, metaphor, slogan, stylistic device.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Сьогодні реклама оточує нас практично скрізь. Основна відмінність рекламного тексту від інших видів текстів полягає в його спрямованості на досягнення комерційних цілей завдяки своєму прямому комунікативному впливу на цільову аудиторію. Широке використання реклами в житті людей зумовлює інтерес мовознавців до вивчення лінгвістичних засобів рекламних текстів, їхньої специфіки та видів,

оскільки саме завдяки їх вдало дібраній комбінації реклама може формувати масову й індивідуальну свідомість споживачів товарів і послуг. Виявлення особливостей стилістичних засобів рекламних текстів має важливе значення і для лінгвістів та перекладачів, і для рекламодавців та споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів англомовних рекламних текстів присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: В. Альшиної, К. Бове, Ч. Едвардса, І. Городецької, Т. Вестергарда, Ф. Джефкінса, Х. Кафтанджисєва, Т. Кравець, С. Кудиби, Т. Крутько, Г. Ліча, А. Мартинюк, Д. Огілві, О. Селіванової, А. Солошенко, В. Флетчера та інших. Особливу увагу приділено вивченню специфіки перекладу англомовних рекламних текстів українською мовою (Д. Добровольська, У. Кирмач, А. Малишенко, Ю. Фірсова). Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених вивченню сучасних англомовних рекламних текстів, особливості метафори як стилістичного засобу впливу на споживача залишаються малодослідженими в сучасній лінгвістичній науці.

Мета статті – визначення ролі й специфіки використання метафори як стилістичного засобу впливу на адресата англомовних рекламних текстів. Для досягнення заявленої мети було поставлено такі завдання: дібрати англомовні рекламні тексти, що містять метафори й метафоричні вислови; з'ясувати особливості й значення виявлених метафор в англомовних рекламних текстах; класифікувати метафори, використані в англомовних рекламних текстах.

Методи дослідження. Для проведення дослідження були використані загальнонаукові методи (гіпотетико-дедуктивний і інтроспективний, описовий) та власне лінгвістичні методи: аналіз словникових дефініцій (розкриття змісту словникових одиниць), дистрибутивний аналіз (визначення сполучуваності лексичного елемента стосовно інших елементів цього самого рівня); валентний аналіз (дослідження властивості слів може реалізуватися в реченні та вступати в певні комбінації з іншими словами).

Під час дослідження було проаналізовано 198 сучасних англомовних рекламних текстів, дібраних з телебачення, мережі Інтернет та преси, які належать переважно до соціально-побутової сфери й галузі харчової промисловості.

Виклад основного змісту. У лінгвістичних розвідках рекламу часто розглядають як рекламний текст (Городецька, 2015; Кирмач, 2011; Фірсова, 2004; Фурдуй 2008). Рекламний текст визначають як такий, що зазвичай несе в собі інформацію про основні характеристики об'єкта та закликає скористатися послугами чи купити певний товар (Іванова, 2013, с. 105). «Рекламний текст є продуктом розгортання дискурсу, його матеріальною реалізацією і характеризується статичністю, структурністю, віртуальністю – на відміну від дискурсу, який мислиться

як динамічний, актуальний (живий) процес» (Безугла, 2017, с. 35). У нашому дослідженні рекламний текст розглянуто як вербальний і фіксований у формі знака відбиток мовленнєво-мисленнєвої діяльності, об'єднаний тематично, структурно та комунікативно. Як особливий різновид імперативного тексту, він займає проміжне місце між аргументативним (переконуючим) і пропагандистським (маніпулятивним) текстами. З одного боку, рекламодавець не має можливості наказувати, він може тільки переконувати, умовляти, що характерно й для аргументативного тексту. З іншого, реклама подає як аргумент тільки переваги товару, реальні або сконструйовані, впливаючи на масову свідомість з метою внесення змін до когнітивної бази адресата. Метою текстів реклами є психологічний вплив, зброєю якого є маніпулювання.

Рекламний текст має полікодовий характер, тобто він часто містить, крім вербальних, візуальні й/або аудіальні знаки. Рекламний текст, що містить знаки різних семіотичних систем, називають креолізованим. Креолізований текст «можна визначити як особливий лінгвовізуальний феномен, текст, у якому вербальний та зображувальний компоненти утворюють одне візуальне, структурне, смислове й функціональне ціле, забезпечуючи його комплексний прагматичний вплив на адресата» (Пешкова, 2016, с. 252). Центральною властивістю рекламного тексту є спрямованість усіх його компонентів на просування свого об'єкта, привертання до нього уваги, повне залучення адресата до сфери рекламної комунікації.

Важливим елементом рекламного тексту є слоган. Це лаконічне змістовне речення, яке передає характер об'єкта реклами та містить його характеристику. На думку Є. Коваленко, рекламний слоган – це завершальна частина реклами, що зазвичай підкреслює переваги рекламованого товару чи послуги й надає їй закінченого вигляду (Коваленко, 2009).

Під час реалізації завдань дослідження було з'ясовано, що одним з найхарактерніших стилістичних засобів англomовних рекламних текстів є метафора, яка робить їх більш живими й виразними, тим самим привертаючи увагу адресата. Метафора виконує когнітивно-прагматичну функцію і є потужним інструментом впливу на свідомість людей. Завдяки метафорі досягається принцип мовної економії: у лаконічному вислові полягає інформативний зміст. У науковій літературі метафори в рекламному слогані зазвичай подають у вигляді конструкції «А» is «В» (Селіванова, 2008), наприклад: *My life – my card* (American Express), де *life* (A) is *card* (B). American Express – американська фінансова компанія, відомими продуктами якої є кредитні та платіжні карти. У рекламному слогані «*My life – my card*» продукт компанії (кредитна/платіжна карта) демонструє важливість кредитної картки в житті людини.

На основі вивчення рекламних текстів ми класифікували метафори за лексико-семантичними групами.

1. Метафори «організму», зазвичай створені на основі слів *life, health, pulse, head, heart, brain* тощо. У мові слова слугують для того, щоб висловлювати думки, а думки, своєю чергою, мають вплив на наше тіло, імунну систему й загальний стан здоров'я. За допомогою фраз, які використовує людина, можна визначити її внутрішній стан. Мова тіла також відіграє важливу роль у спілкуванні, тому метафори, пов'язані з людським організмом, діють на підсвідомість глядача і їх легко запам'ятовують. Ці метафори особливо часто з'являються в рекламі косметики, продуктів харчування, парфюмерії, ліків. Так, функція слогана компанії Nestle «*Pure life*» полягає в тому, щоб переконати споживача купити продукцію цієї компанії, отже, забезпечити себе корисним (чистим) продуктом. Nestle порівнює свій продукт з «чистим життям», даючи людям зрозуміти, що їхня продукція ніяк не зможе нашкодити здоров'ю, оскільки не містить консервантів.

2. «Будівельні» метафори, які мають у складі слова *home, window, construction, door, base* та ін. Шляхом осмислення процесу будівництва й ремонту свого житла людина звертає увагу на виконані дії та деталі. Сам процес будівництва будинку є одним з найважливіших у житті людей, тому найменування всіх компонентів мають здатність усвідомлюватися через метафору, тим самим утворюючи якусь загальну метафору життя. Так, фастфуд-ресторан Burger King створив рекламу «*Home of the whopper*» («Будинок, де живе воппер»), у якій спостерігаємо перенесення за подібністю розмірів продуктів ресторану; у рекламі супів швидкого приготування компанії Maggi «*With a soup, you are always at home*» («З супом ви завжди вдома») використано метафору на основі перенесення за подібністю відчуттів.

3. «Транспортні» метафори пов'язані зі словами *way, step, move, journey, travel*. Метафора в рекламі компанії United Airlines «*Life is a journey, travel it well*» («Життя – це подорож») передає можливість наповнити життя подорожами, користуючись саме її послугами.

4. Метафори початку та кінця (*start, finish, source, key, top, peak, champion*), які створюють відповідні асоціації. Сприймаючи навколишній світ, кожна людина прагне впорядкувати свої знань. Кожен об'єкт дійсності має просторові межі. Тимчасові інтервали мають обмеження часом. Події, які відбуваються в певний момент, також мають просторові рамки. Ураховуючи той факт, що «початок» і «кінець» – це основні ідентифікатори граничності, лінгвістичний аналіз метафор, що містять ці поняття, сприяє глибшому розумінню національної картини світу. Прикладом таких метафор є реклама мюслі Wheaties «*Breakfast of champions*» («Сніданок чемпіонів»), де спостерігаємо перенесення за подібністю з отриманим результатом.

5. «Сенсорні» метафори, що містять у своєму складі такі слова, як *flavor, touch, taste, smell, feeling* тощо, наприклад, у рекламі компанії Bounty «*A taste of paradise*» лексема *paradise* позначає «*a place or condition of great happiness where everything is exactly as you would like it to*

be» (Cambridge Dictionary). Метафора «*A taste of paradise*» виражає позитивну конотацію, указуючи на блаженство смаку й насолоди. «Сенсорні» метафори часто використовують у слоганах для реклами продуктів харчування: кава Tchibo German Instant Coffee «*Awaken the senses*» («Будить почуття») – перенесення за подібністю дії; кава Gasienda Instant Coffee «*The flavor of memories*» («Аромат спогадів») – перенесення за подібністю з конкретними фізіологічними відчуттями стану; жувальні цукерки Skittles закликають: «*Taste the rainbow*» («Спробуй веселку») – перенесення за подібністю за зовнішніми ознаками; суп Progresso Soup Brand «*A taste of the good life*» («Смак гарного життя») – перенесення з конкретного на абстрактне.

6. «Магічні» метафори, які мають у своєму складі слова *magic, fairy tale*, створюючи відповідну казкову атмосферу навколо певного товару чи послуги. Такі метафори часто поширені в рекламних проспектах напередодні свят, закликаючи потенційних споживачів до певних дій. Так, слоган «*Bulgaria – magic lives here*» («Болгарія – магія живе тут») метафорично розкриває чарівні природні й культурні багатства країни, тим самим запрошуючи гостей їх побачити й дослідити.

7. Метафори «боротьби», функція яких – переконати споживача в наявності швидкого й рішучого способу подолання проблеми, просто не може не привернути увагу покупця, наприклад: «*You cannot hit pain much harder*» (Paramol), «*Power to hit pain where it hurts*» (Solpadeine). У наведених слоганах лексема *hit* в поєднанні з лексемою *pain* підкреслює основну дію медичного препарату – швидке й ефективне вирішення проблеми болю.

8. Абстрактні метафори, які містять яскраві інтернаціональні слова *revolution, harmony, symphony* тощо. Поняття «абстракція» є одним із найскладніших для пояснення. Проблема визначення абстрактного бере свій початок з відповіді на питання, чи існує взагалі межа між реальністю й абстрактністю. Прикладами рекламного тексту з абстрактною метафорою може бути реклама газованого напою Coca-cola «*Real*» («Справжній») або цукерок Mentos «*The fresh maker!*» («Свіже рішення!»), які мають переважно м'ятний смак. В останньому прикладі м'ята означає «свіжість», тому, спробувавши одну пастилку, люди приймають «свіже рішення».

9. «Королівські» метафори (*king, queen, prince, throne*) також створюють відповідні асоціації. Концепти «королева» та «король» мають велике лексико-фразеологічне поле, що характеризує наявність комунікативної релевантності для британської мовної свідомості. Ці концепти мають дифузне сприйняття носіями мови, наприклад: мінеральна вода Kogunni Mineral Water рекламується як «*The queen of mineral waters*» («Королева всіх мінеральних вод») – перенесення функції істоти на предмет; фастфуд-ресторан Burger King називається «*Chicken Royale*» («Королівська курка») – метафоричне перенесення за подібністю відчуття; піцерія Pizza Hut у рекламному слогані отримує

назву «*Chicken Supreme*» («Курячий головнокомандувач») – перенесення за подібністю функцій; маргарин Imperial Margarine «*Fit for a king!*» («Підходить королю!») – метафора на основі перенесення за подібністю емоційних асоціацій.

10. «Сімейні» метафори (*mother, father, kid* тощо) доволі поширені в англomовних рекламних текстах. Концепт «сім'я» є одним з основних у мовній картині світу. Його значущість зумовлена тим, що відповідні йому явища мають значення за його межами, тобто в реальному світі. В англійській мові спостерігаємо різноманітну репрезентацію сімейної лексики в рекламних повідомленнях: у рекламі фастфуд-ресторану KFC «*The Big Daddy*» («Великий татко») відзначаємо перенесення за подібністю ознаки; ресторани Chuck E. Cheese's «*Where a kid can be a kid*» («Де дитина може бути дитиною») та McDonalds «*A new member of the family*» («Новий член родини») використовують у слоганах метафору на основі перенесення за подібністю відчуття.

11. Метафори на основі слів, що позначають природні тіла та явища, доволі часто використовують у рекламних текстах про продукти харчування, наприклад: морозиво Blue Bell Ice Cream Brand проголошується як «*The best ice cream in the country. A taste of heaven on earth*» («Краще морозиво в країні. Небесний смак на землі») – перенесення за подібністю відчуття; картопляні чіпси Laura Scudder Potato Chips рекламують як «*The noisiest chips in the world*» («Найбільш гучні чіпси у світі») – перенесення за подібністю відчуття дії; фруктовий нектар Tropicana називається «*Your daily ray of sunshine*» («Твій щоденний промінь сонячного світла») – перенесення за подібністю з результатом наданого впливу.

12. Метафори, які асоціюються з «дорогоцінними металами», можуть охоплювати дві сфери. На побутовому рівні вони вказують на певну програму життя людини, тоді як на рівні оцінки дають визначення цінностей людини або предмета в громадському колективі, наприклад, рекламний текст картоплі швидкого приготування Sketch «*Golden mashed potatoes*» («Золоте пюре») ґрунтується на перенесенні за подібністю кольору.

Метафори також можна класифікувати відповідно до функції, яку вони виконують, оскільки їхній вплив на адресата можна розглядати з різних аспектів.

1. Метафори, що змушують відчувати довіру. Зазвичай такі метафори використовують, щоб переконати споживачів у тому, що компанія розробила найкращий і найкорисніший продукт, вона не просто обіцяє, а виконує всі свої обіцянки. Так, метафора «*Real honest food*» (Ginsters) обіцяє, що продукти компанії Ginsters вирізняються натуральністю та якістю, на відміну від інших ненатуральних («нечесних») продуктів. Слоган американської страхової компанії Allstate «*You're in good hands*» («Ви в гарних руках») переконує споживача в дбайливому й уважному

ставленні до нього з боку компанії, яка займається страхуванням приватного й колективного бізнесу.

2. Метафори, що дають обіцянку. У слогані «*Life is a journey and Nissan will bring you to a better future*» компанія Nissan обіцяє, що користування її послугами змінить наше життя на краще, оскільки, подібно до подорожі, життя має наповнюватися яскравими враженнями й подіями, запам'ятовуватися.

3. Метафори, що пропонують можливості. У слогані Levi's Jeans «*Live unbuttoned*» («Живи вільно» – «із розстебнутими гудзиками/невимушено») метафора є закликом до свободи й неформальності. Вона передбачає відсутність обмежень, що добре поєднується з рекламованою продукцією – речами, які дійсно можна розстібнути й тим самим не сковувати рухів, почуватися вільно й невимушено. Лексема *unbuttoned* означає 'informal', 'relaxed' (Cambridge Dictionary). Сенс іншої метафори «*Connecting People*» (Nokia) не тільки в тому, що мобільні телефони Nokia дозволяють говорити з людиною за тисячі кілометрів, але ще й дають можливість устанавлювати близький емоційний зв'язок за допомогою телефону.

Метафора в рекламі – це ефективний прийом для створення образу. Так, у рекламному слогані компанії Miller «*The Champagne of beers*» («Шампанське серед пива») виробники створюють образ пива, яке має великі переваги якості й смаку, порівняно з іншими його сортами. Щоб стимулювати людей спробувати новий газований напій Irn-Bru, винайшли рекламний слоган «*Scotland's other national drink*» («Інший національний напій Шотландії»). Створення образу ще одного національного напою зумовлено тим, що Шотландія славиться національним напоєм – віскі, про високу якість якого люди давно знають, отже, обов'язково купуватимуть подібний напій. Образ «Центрального опалення для дітей» («*Central heating for kids*») асоціюється з вівсяною кашою, яка є головною стравою для малечі, що сприяє їхньому здоровому розвитку. Називаючи свою кашу «центральним опаленням», виробники підкреслюють необхідність її споживання для дітей. З образом «раю» пов'язаний рекламний слоган шоколадного батончика «Баунті» «*A taste of paradise*» («Смак раю»). Це поєднання молочного шоколаду й кокосової стружки, де кокос асоціюється з пальмами на лазурному березі океану, а подібний пейзаж – з раєм. Відомий у всьому світі ресторан «McDonalds» порівнює картоплю-фрі з красивою жінкою, тим самим наголошуючи на тому, що їхня головна страва має характеристики, притаманні чарівній дівчині бондів «*Tall, blonde and gorgeous*» («Висока чудова блондинка»). У рекламі виробника кукурудзяних виробів Ginester використовують метафору «*Real honest food*» («По-справжньому чесна їжа»), оскільки вона не містить у складі шкідливих компонентів. Так створюють чесний образ компанії, яка не обдурює своїх покупців, на відміну від конкурентів. Назва бургера «*Tower burger*» («бургер-вежа») у відомому ресторані KFC підкреслює

той факт, що цей бутерброд буде нагадувати за своїми розмірами вежу та складатися з великої кількості інгредієнтів. Метафоричний образ вежі викликає в споживача думку про те, що такий бургер з легкістю втамує почуття голоду.

Створюючи в адресата певний образ продукту, метафора використовує приховане порівняння й додає переконливості й виразності рекламному тексту. Образні метафори відіграють особливо важливу роль у рекламі продуктів харчування та напоїв, оскільки вони впливають на почуття й підсвідомість адресата, спонукаючи його спробувати продукт. Завдяки метафорі на перший план виходять найбільш позитивні характеристики товарів і послуг, що перешкоджає їх об'єктивному оцінюванню споживачем. Завдяки створенню метафоричних образів вимальовується імідж товару, потрібний виробникам, а цінні властивості товару стають аргументами, які важко спростувати.

Одна з головних переваг метафори полягає в тому, що вона одночасно виконує дві функції: 1) привертає увагу споживача в привабливій формі, створюючи позитивний образ завдяки своїй експресивності; 2) дозволяє коротко сформулювати кращі характеристики рекламованого товару.

Широке використання метафори в рекламних текстах зумовлено тим, що вона породжує зорові образи, які в процесі подальшого осмислення викликають більш тонкі асоціації в мисленні адресата, призводячи до формування абстрактних понять. Оскільки ми обмежені нашим словниковим запасом, граматичними особливостями мови, усією системою мови взагалі, для того щоб реклама була зрозумілою, необхідно дотримуватися лексико-граматичних норм мови. Безумовно, у будь-якій мові існує багато полісемантичних слів, які в поєднанні з іншими словами набувають метафоричного значення, формуючи абсолютно новий зміст.

У сучасних рекламних дискурсах зберігається значення слів, яке пов'язане з існуванням тих чи тих метафор. Коли, наприклад, уживають слово *pocket* («кишеня»), мають на увазі не тільки «контейнер, де можна зберігати що-небудь», але й додають фігуральне осмислення – накопичення, гроші, багатство. Якщо звернутися до словника, який подає приклади вживання лексичної одиниці *кишеня* в рекламному дискурсі в значенні 'money' (Cambridge Dictionary), можна констатувати концептуальну метафору «MONEY is POCKET» (ГРОШІ є КИШЕНЯ) у рекламному тексті «*We have holidays to suit every pocket*» («У нас свята для будь-якої кишені»). У цьому прикладі продемонстровано матеріальну доступність запропонованих видів відпочинку, а гроші метафорично розуміються через концепт КИШЕНЯ як такий собі місткий «контейнер» для матеріальних благ. Використовуючи метафоричний потенціал лексичної одиниці *pocket* як контейнера, розробили рекламний слоган для реклами телефону iPhone: «*Your life in your pocket*» («Твоє життя – у твоїй кишені»). Цей слоган можна трактувати як

концептуальну метафору «iPhone is LIFE», яка свідчить про життєво важливий статус цього гаджета, акцентуючи те, що iPhone є не тільки ознакою заможності та достатку, але й ставиться на один рівень з життям, усе різноманіття якого легко поміщається за допомогою цього дивайсу в кишеню.

В англomовних рекламних текстах разом з метафорою часто використовують й інші стилістичні засоби. Проаналізуємо деякі з них. У слогані продукції компанії Energizer «*Nothing outlasts the Energizer. It keeps going and going and going*» («Ніщо не тримається довше, ніж Energizer. Вони [батареї] продовжують працювати, працювати і працювати») ужито морфологічну редуплікацію – повторення слова. Повтор підкреслює більш тривалий процес роботи, ніж одинична констатація виконуваної дії *keeps going*. Крім цього, тут спостережено стилістичний прийом персоніфікації, коли предмет представлений через аналогію з істотою, яка здатна до роботи. Ще одним прикладом метафоричної персоніфікації є реклама смартфона Huawei «*The world's fastest smartphone. It flies*» («Найшвидший смартфон у світі. Він літає»), де використано гіперболу, що акцентує увагу споживача на унікальності товару, навмисно перебільшуючи його швидкість до найвищої у світі. Часто метафора поєднується з порівнянням, наприклад, у рекламі американської страхової компанії State Farm «*Like a good neighbor, State Farm is there*» лексична одиниця *neighbor* підкреслює значення близькості й доступності страхового полісу. Порівняння State Farm з гарним сусідом не випадкове. Можна було б використати слово *friend*, але наші друзі знаходяться не завжди поряд з нами. Саме значення слова *susid* – ‘людина, яка живе поблизу, поруч з кимось’ (Cambridge Dictionary) – підводить користувача до розуміння легкості отримання фінансової або страхової допомоги.

Доволі часто спостерігаємо поєднання метафори з фонетичними стилістичними засобами. Так, у рекламі марки R8 німецької компанії з виробництва автомобілів Audi «*Joouu – finally has meaning*» подовження голосної використано для того, щоб переконати споживача, що саме їхній продукт дозволить йому відчути величезну й тривалу радість, захоплення, задоволення. Водночас редуплікація голосного [o] символізує чотири переплетені кільця, що є логотипом цієї компанії. У рекламному ролику компанії Colgate «*New superior Colgate plax, effectively kills germs. Giving you 12-hour protection for fresher breath. New Colgate plax. Superior protection for fresher breath*», крім лексичних повторів, у фразі «*Superior protection for fresher*» використано алітерацію – повторення звуків [p], [t], [f]. Завдяки цьому створено додатковий музично-мелодійний ефект, що сприяє більш приємному сприйняттю реклами на слух. Алітерацію (часте повторення звуків [l] і [k]) також використано в рекламному ролику сайту Hotels.com «*Well, Hello, Welcome to hotels.com! Family holiday? Yes. Hotels.com. You always find*

a perfect hotel because we have a lot of hotels, like a country side retreat, a family friendly hotel, luxury resort...».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, для того, щоб закріпити себе в пам'яті потенційних покупців, компанії створюють рекламні тексти, де ключові елементи бренду підкреслено через виразність, образність, символіку. Саме широке використання метафор забезпечує такі ефекти. При цьому використовують різні види метафор, які можна класифікувати за значенням і функціями. Дослідження засвідчило, що в рекламних текстах використовують метафори, які належать до таких лексико-семантичних груп: назви природних явищ, назви дорогоцінних металів, початку та кінця діяльності, боротьби, транспорту, організму, а також «сімейні», «королівські», «сенсорні», «магічні», «будівельні» й абстрактні метафори. Функції метафори в рекламі полягають у тому, щоб викликати в споживача довіру, пообіцяти щось або змусити спробувати. У рекламних текстах метафору часто використовують у поєднанні з іншими стилістичними засобами: фонетичними, лексичними й синтаксичними.

Перспективами подальших досліджень може бути вивчення особливостей використання інших стилістичних засобів у рекламних текстах, дослідження концептуальних метафор.

Література та джерела

- Безугла, Т. А. (2017). *Англо- і німецькомовний рекламний дискурс: полікодовий лінгвопрагматичний підхід*: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Х., 304 с.
- Городецька, І. В. (2015). *Англійськомовний рекламний текст косметичних засобів: структура, семантика, прагматика*: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Чернівці, 203 с.
- Іванова, І. Б. (2013). Ефективність рекламного тексту: наука, мистецтво або виробнича технологія. *Science and Education a New Dimension: Philology*. I(2). Issue 11. С. 105 – 107.
- Коваленко, Є. (2009). Рекламний дискурс: лінгвістичні аспекти вивчення *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. Донецьк: Дон. нац. ун-т. С. 314 – 319.
- Кирмач, У. К. & Літвінова, М. М. (2011). Особливості національних, культурних, ментальних та гендерних характеристик при перекладі іншомовних рекламних текстів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 9. С. 161 – 165.
- Пешкова, Т. (2016). Комунікативні особливості креалізованого тексту (на матеріалі німецькомовних музичних кліпів). *Філологічний дискурс*. Вип. 4. С. 250 – 256.
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля, 712 с.
- Фірсова, Ю. А. (2004). Рекламний текст як проблема перекладу. *Вісник*

*Житомирського державного університету ім. І. Франка. № 17.
С. 250 – 251.*

Фурдуй, М. (2008). Мовні засоби увиразнення рекламних текстів. *Стиль і текст: наук. зб. Вип. 2. К. С. 112 – 117.*

Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/paradise>

Стаття надійшла до редакції 22.04.2023 р.

Прийнято до друку 27.04.2023 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Волошинова М. О.

**ПИТАННЯ МОВНОГО КРИТЕРІЮ В НАРАТИВАХ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПЕРЕСІЧНИХ УКРАЇНЦІВ**
doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-108-120

Катерина Глуховцева,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5581-2204>

Ірина Глуховцева,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології та журналістики

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3265-4733>

У статті проаналізовано питання мовного критерію та мовного вибору в практиці написання художніх творів і повсякденному житті, актуалізовані в наративах українських письменників і пересічних жителів Луганщини (переважно здобувачів вищої освіти). Для цього використано метод опису наративів, звернуто увагу на тему нарації й спосіб викладу думок. До аналізу залучені переважно публіцистичні чи, зрідка, художні, роздуми письменників, студентів.

Наративи про «мовний критерій» у виборі мови спілкування й написанні художніх творів мають зазвичай усі ознаки публіцистичного стилю. І хоч у них відсутня гостра сюжетна лінія, як в оповіданнях, ланцюг подій у наративах складають докази, які автор добирає для обґрунтування своєї думки. І письменницькі, і студентські наративи мають багато спільного. Зокрема, це утвердження положення про те, що мова – це душа нації, засіб ідентифікації народу, засіб комунікації й оволодіння знаннями. Мотиви, у яких ідеться про рідну мову, часто пов'язані з материним чи батьковим словом, рідним краєм. Вибір мови має бути свідомим, тоді мовець відчуває її красу, неповторність, зв'язок з культурою, історією. Серед мотивів вибору мови спілкування студенти називають її красу, милозвучність; неповторність рідного краю, у якому говорять українською мовою. Важливим для здобувачів освіти є також те, що мова є засобом і джерелом розвитку особистості, засобом самоідентифікації.

Сучасні письменники розглядають мову як засіб досягнення спільної мети – об'єднання нації в єдине ціле, зміцнення нашої держави. Українська виходить на новий рівень, підноситься, що можемо побачити в соціальних мережах, де створено групи «Лінгвістичні смаколики», «Філологічні цікавинки», «Українська філологічна тріада», «Українська мова для всіх», «Природна мова», «Оновлення мови», «Про Мову», адже

все більша частина громадян переходить на українську, пропагуючи україномовність.

Для визначення приналежності творів письменника до певної культури, на думку митців, наративи яких проаналізовано, треба керуватися такими принципами: одна мова – одна література; українська література має бути українською мовою; художній твір – це моделювання української мови, розвиток її словникового запасу, морфологічних і синтаксичних одиниць; приналежність до певної національної літератури – це причетність до певних традицій, української спільноти.

Ключові слова: мовець, мовний вибір, мовний критерій, наратив, наратор.

The issue of language criteria and language choice is becoming increasingly important, although it arose long ago and worried many people. Nowadays, the choice of language is not only the choice of national identifier, but also the presentation of cultural and educational environment, evidence of respect for the language and culture of the indigenous people of Ukraine, belonging to an ethnic group that defends its independence in battle.

The article analyzes the issues of language criteria and language choice in the practice of writing works of art and everyday life, actualized in the narratives of Ukrainian writers, ordinary residents of Luhansk region (mostly graduates). To do this, we use the method of describing narratives, paying attention to the theme of the narrative and the way of expressing opinions. The analysis involves mainly journalistic or, occasionally, artistic, thoughts of writers and students.

Narratives about the «language criterion» in choosing the language of communication and writing works of art usually have all the marks of a journalistic style. And although they do not have a sharp plot line, as in the stories, the chain of events in the narratives are the evidence that the author selects to substantiate his opinion. Both literary and student narratives have much in common. In particular, it is the assertion of the position that language is the soul of the nation, it is a means of identifying the people, a means of communication and mastery of knowledge. Motives that refer to the native language are often related to the mother's or father's word, the native land. The choice of language must be conscious, then speaker feels its beauty, uniqueness, connection with culture, history. Among the motives for choosing the language of communication, students call beauty, its melodiousness; the uniqueness of the native land where the Ukrainian language is spoken. It is also important for students that language is a means and source of personal development, a means of self-identification.

Key words: language choice, language criterion, narrative, narrator, speaker.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Питання мовного критерію та мовного вибору стає все більш актуальним, хоч постало воно давно й хвилювало багатьох. Наразі вибір мови – це не лише вибір національного ідентифікатора, а й презентація культурного та освітнього середовища, свідчення пошани до мови й культури корінного народу України, приналежності до етносу, що відстоює свою незалежність у бою. У наш час багато питань (політичних, історичних, філософських, соціологічних, лінгвістичних) вивчають завдяки правдивому опису складної картини реальності через наратив, під яким розуміємо «повідомлюваний мовцем слухачам або читачам текст» – оповідь про події (Загнітко, 2012, с. 282).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Теорія наративу як наукового напрямку з'явилася в царині літературознавства і спочатку використовувалася для аналізу художніх творів» (Стебліна, 2019). Популярним цей напрям став з другої половини ХХ ст., таким він лишається й сьогодні. За часів цифрової культури його продовжують розглядати як найбільш характерну для історико-гуманітарних дисциплін стратегію викладу матеріалу (Мішалова, 2011, с. 186).

У працях сучасних дослідників подано характеристику основних ознак наративів. Передусім наратив є формою осмислення реальності, що може здійснюватися і в щоденному житті, зокрема й під час вивчення політичних процесів, і в результаті складеної в суспільстві думки. Тому виокремлюють домінуючі (офіційні) й альтернативні наративи (Mumbly, 1987, с. 114; Стебліна, 2019, с. 96).

Важливою ознакою наративів є здатність презентувати певні думки, вірування й бажання, які можуть бути особистими й колективними. Політичні і світоглядні наративи базуються на фактах і відбивають реальність, тоді як художні наративи передусім акцентують увагу на бажаному, пояснюючи дії та практики (Bevir, 2003).

У полі зору вчених також лінійність і передбачуваність наративу. Оскільки наратив часто містить сюжет, він допомагає впорядкувати події та явища в часову послідовність: «Сюжети зазвичай вимагають послідовне, лінійне розгортання» (McComas, 1999, с. 37).

Формальними показниками наративу є сюжет, драматичні прийоми та особливий тип закінчення – моральна кульмінація. Важливі також інтерпретаційні моделі, символи, архетипи, а також моральні: норми і вірування. Водночас наратив може порівнюватися зі «сценарієм» і містити моделі поведінки чи розуміння явищ або подій. Тоді наратив забезпечує передбачувану реакцію на них, а інколи навіть призводить до породження упереджень (Jones, 2010; Стебліна, 2019, с. 97; Fisher,

1985). Сценарій має суворішу форму. Він формує ставлення людей до реальності, у якій вони живуть.

Такі ознаки наративу, як обмеженість інтерпретацій значення, драматична природа і можливість залучення значної аудиторії, свідчать про відносну його некритичність. Це своєю чергою надає йому переконувальної здатності.

Головна функція наративу – організувати людський досвід у складений зі знаків текст – усний, письмовий чи утворений іншими знаками. Тоді наратив протиставляється уявленню: якщо перший виражається в мові, то уявлення відбувається подумки й недоступне іншим людям. Наративом може бути і художній чи публіцистичний, і науковий або інший словесний текст, і система знань – міфологія, релігійна чи наукова теорія.

Мету цього дослідження вбачаємо в тому, щоб актуалізувати питання про мовний критерій і мовний вибір у практиці написання художніх творів та повсякденному житті, висловлені в наративах українських письменників, пересічних жителів Луганщини (переважно здобувачів вищої освіти). Для цього використано метод опису наративів, звернуто увагу на тему нарації та спосіб викладу думок. До аналізу залучені переважно публіцистичні чи, зрідка, художні роздуми письменників, студентів.

Виклад основного змісту. У публіцистичних роздумах про мову сучасні письменники нерідко порушують питання мовного вибору при написанні художніх творів та усному спілкуванні. Уже тільки той факт, що ця проблема є однією з найбільш обговорюваних у наш час, свідчить про її важливість і суперечливість, що й підкреслюють автори: *«Погоджуюся з тим, що мовний критерій справді є важливим, і так само погоджуюсь, що він є одним із найсуперечливіших»* (Письменники, Жадан). На думку Василя Голобородька, найважливішим є свідомий самостійний вибір мови, незважаючи на всі обставини, як-от: громадська думка, домінування якоїсь мови в регіоні, збіг обставин тощо: *«Я народився і прожив майже все життя в тому краю України, де панувала можливість вибору: говорити українською або російською. Обставини підштовхували до переходу до домінуючої тоді російської, що й зробило багато моїх односельців та знайомих. Я ж залишився вірним українській мові, якою говорили мої батьки та дідусь і бабуся. Потім виявилось, що то був не лише вибір мови спілкування, але й вибір своєї подальшої долі. Багато зазнав прикроців та випробувань через той мій свідомий вибір, але ні хвилини не сумнівався в правильності свого вибору. На тому й стою...»* (В. Голобородько, уривок з інтерв'ю).

Мовні наративи (і публіцистичні, і художні) зазвичай побудовані так, що в них чітко висловлені причини вибору: мова батьків, дідуся й бабусі; усвідомлення того, що однією з ознак нації є мова: *«О мово рідна! / Їй гаряче віддав я серце не дарма! / Без мови рідної, юначе, / й народу рідного нема»* (В. Сосюра). Микола Руденко підкреслює, що

світоглядні позиції, висловлені вербально, складають сутність людини, є головними рисами свідомого громадянина своєї країни: *«Чи знає той, хто кидає за ґрати: / Солома – тіло, а зерно – слова»* (М. Руденко). У слові – безсмертя нації, бо слово – це Бог: *«Безсмертя нації – у слові, / А слово – Бог земних віків»* (М. Руденко).

Василь Старун доводить, що поштовхом до вибору мови спілкування і художньої творчості може бути сама велична історія мови, усвідомлення самотності й оригінальності української мови, віра в її давність і неповторність: *«Сам себе (для себе) запитав: Що для мене є Мова?»*

„Бог і Природа: Природа і Бог”. Мова – річ нематеріальної цивілізації, котра сьогодні існує зашорено в занадто матеріальному Світі. Мова – душа кожної (різномірно) Людини та має геномне (нетілесне) походження.

Що для мене Українська Мова?

„Начало начал”. Ще до появи першої держави на Землі – Арійської – пра (прото) Українська Мова квітла і розбудовувала власний словник. Сьогодні – Всі – „цивілізовані” мови походять від Неї. Ніякого дива немає в тому, що за багато століть „бездержавності” Українська Мова не зникла, як латинська, а виросла Словником до приблизно трьох мільйонів слів. „Українська Мова – Українська держава”» (В. Старун, «Слобожанський Словник Української Мови Арія», рукопис).

У наративі Євгенії Сенік доказом вибору мови спілкування є любов до кожного слова, глибинність українського слова, у якому закарбовано досвід багатьох поколінь: *«Слова треба любити, їх не варто боятися. Бо кожне слово несе на собі чийсь життя і долі, досвід кожної людини, яка хоч раз те слово промовила. Адже кожне слово має свій колір, запах і смак, до того ж для кожної людини вони не завжди є ідентичними. Слова хочуть, щоб їх відчували, вони прагнуть бути зрозумілими для всіх верств населення»* (Є. Сенік, уривок з інтерв'ю).

Для Оксани Забужко українська мова рідна, тому вона відчуває її силу: *«Я говорю українською тому, що я українка, і це моя рідна мова. Мова є одним із дуже важливих маркерів ідентичності. Мова живе доти і остільки, доки і оскільки нею говорять. Якщо мовою не говорять, вона завмирає. Я говорю українською для того, щоб моя мова жила, розвивалася, ширилася і мала майбутнє»*.

Українська дуже сильна мова. Той факт, що я в ній народилася, для мене особисто велика творча удача і, можна сказати, привілей.

Українська – на відміну від англійської, російської чи польської – мова, яка в модерний період за останні 200 років практично не мала, навіть на відстані одного покоління, постійного політичного даху. Це мова, якої не прикривали армії і флоти, а навпаки – це мова, за яку розстрілювали, як у Києві 1918 так і в Донецьку 2014 року. І те, що в цих умовах найменшого сприяння – ця мова не просто вижила і збереглася, а створила прекрасну літературу, спадкоємницею якої маю честь себе

почувати – це показник того, що це надзвичайно сильна й потужна мова. Мова, за якою, що б там не було – майбутнє» (Забужко).

У наративах студентів про українську мову помітні домінантні докази, що демонструють світоглядні позиції мовців. Вибір цієї мови пов'язаний з тим, що вона є рідною для респондента, цією мовою говорять батьки; вона красива й милозвучна, є засобом засвоєння знань: «Дякую тобі, мово, за коліскові, які співала мама, за ті добрі слова, що навчав мене тато, за дар благословенний, за милозвучність, за те, що ти живеш у моєму серці» (О. Дашковський, спец. «ТМДЛ»); «Рідна мова моя, ти красива, як зірки в нічному небі. Ти ведеш мене дорогою безкрайніх знань, вказуєш шлях у майбутнє» (Я. Луганський, спец. «Агрономія»).

Декому з нараторів рідна мова уявляється чорнобровою дівчиною в білій сорочці-вишиванці, з карими очима й косою до пояса, що має чарівний голос, сповнений солов'їним співом, лагідною материнською колісковою, мужніми козацькими піснями, тихим плескотом Дніпра й Дінця, невмирущим словом Шевченка і Лесі, Коцюбинського і Франка: «Українське рідне слово, / Ти лети над світом. / Ми пишаємось тобою, / „Енеїдою” і „Заповітом”. / Бережи наш край луганський / (хто ж народ врятує!?) / Прийде скоро мир і спокій, / Чуєш, мово, чуєш...» (Н. Сорока, спец. «Українська мова і література. Мова і література (англійська)»). Звичайно, провідними мотивами вибору мови, згідно з наративами студентів, є любов до неї: «Тебе люблю я дуже-дуже ніжно, / Ти всім даруєш світлі почуття. / І кожне твоє слово – особливе, / І кожне твоє слово – це моє життя» (В. Карпенкова, спец. «Біологія»); «Говорити, що ти звичайна – це не говорити нічого. Ти – унікальна, неповторна, ти – єдина! Я дуже тебе люблю» (О. Норова, спец. «Географія»). Рідна мова – засіб і джерело розвитку особистості: «Доки мова рідна лунає в кожному домі, / Скривдити нас не дамо нікому» (Р. Ульянов, спец. «Агрономія»); «Рідна мова моя, без тебе не став би людиною я» (В. Крицький, спец. «Лісове господарство»).

Наратори нерідко розуміють, що повсюдне спілкування українською мовою на крайньому сході України – це позиція, свідомий вибір: «Для мене українська мова – це про свободу. Саме коли говоримо своєю мовою, ми маємо змогу на повні груди дихати своїми словами, своєю історією, що писалася кров'ю людей, які просто хотіли говорити українською. На жаль, у моїй сім'ї не говорять чистою мовою предків, але я хочу зробити все, щоб говорити мовою своїх дітей» (П. Чала, спец. «Українська мова і література»).

Наративи здобувачів вищої освіти насичені суспільними настановами, отже, нерідко набувають інтертекстуального характеру. Моральні кульмінації таких наративів мають загальноновживані символи: «Оскільки всі народи різні, то перше, що вирізняє українців з-поміж інших – мова, яка виступає ідентифікатором нації. Сила нашого народу в єдності, де головне – це рідна мова, яка і є ланкою, що об'єднує

українців не лише в межах країни, а й за її кордонами. Для мене мова – жива душа нашого народу, яка збагачується, квітне, бореться разом з нами і радіє нашим перемогам. Вона поруч, коли трапляються невдачі і вона розрада, коли охопив смуток» (С. Видиш, спец. «Українська мова і література»). Але й у таких оповідях-роздумах проглядається раціональне зерно: *«Мова – це культурне надбання людини та спосіб комунікації. Дивлячись, як людина оперує мовою, можна скласти певне враження про неї: з якої вона сім'ї, регіону проживання. Також мова здатна популяризувати країну та її добробут, до якої належить мовець, своїм колоритом та багатогранністю»* (А. Титович, спец. «Українська мова і література»).

Струнка побудова публіцистичного роздуму про мову, яку умовно можна назвати сюжетністю, створюється доказами, якими письменники чи пересічні громадяни обґрунтовують їхній вибір мови, якою вони продукують художні твори. Для Сергія Жадана це певний *«кордон, подолати який неможливо», «бар'єр»,* адже *«література, писана в Україні російською мовою, автоматично зараховується до культурного надбання російської літератури»*. І хоч наратор зовсім не поділяє позицій, за якими *«„мовний критерій” у наших реаліях є дійсно визначальним»*, адже це, на думку письменника, суперечить логіці, бо автори художніх творів, писаних різними мовами, є носіями однієї культури, перебувають в одній реальності. Письменник аналізує «швейцарський варіант» вирішення цього питання, який у нас, на жаль, не приживається, адже на заваді стає *«надмірна заполітизованість мовного питання»*.

Вибір мови спілкування і мови художніх творів в Україні сприймається як позиція, бо ти *«обираєш не просто мову комунікування, а приймаєш певний „набір цінностей”, що включає в себе й політичну складову, й культурну, й історичну, й церковну»*. Це призводить до того, що *«мова й надалі залишається ключовим моментом твоєї самоідентифікації. І що найпечальніше – саме це і є достатньою підставою для безкінечних мовних воєн»* (Письменники, Жадан).

Щоб обґрунтувати тезу про те, що «мовний критерій» не може бути головним при ідентифікації творчості письменника, попри те, що мова є одним зі знарядь духовного перетворення (хай це буде латинська чи українська, російська чи польська, англійська чи французька), Маріанна Кіяновська переповідає історію становлення Хільдегарди Бінгенської, духовниці, релігійної поетеси, авторки 29 секвенцій і гімнів, яка, за висловом Сергія Аверінцева, *«навчила жінок говорити»*, хоча писала свої твори нерідною для неї мовою. Саме завдяки цій оповіді наратив Маріанни Кіяновської сприймаємо як сюжетний твір, у якому доведено, що постать Хільдегарди Бінгенської є живим доказ того, що *«це мова вибирає нас, а не ми вибираємо мову. Є багато авторів, які, на перший погляд, мали чи мають вибір. Які могли писати двома чи навіть трьома мовами. І які насправді „у побуті” так і писали. Російськомовний*

Шевченко має мало спільного з поезією „Кобзаря”. З іншого боку, російськомовний „український” Гоголь „Вечорів...” має мало спільного із „російським” Гоголем „Мертвих душ”: та ж мова, але інша душа... Робити мовний критерій визначальним при окресленні культурної належності – це як переконувати, ніби все, що пірнає, – риба». Отже, наратив Маріанни Кіяновської має ознаки альтернативного, бо в ньому обґрунтовано власне авторську позицію: зараховувати художній твір до культурного надбання того народу, культуру якого там відтворено, «бути людиною і говорити з людиною для мене важливіше, ніж говорити українською мовою. Бог є Слово. Бог є Любов. Бог є. А все інше – тече, міняється і минає. І мови теж» (Письменники, Кіяновська).

Дискусія навколо питання мовного вибору в літературі дуже тісно переплетена з проблемою визначення приналежності художнього твору залежно від мови, якою цей твір написаний. Для Тараса Прохаська, скажімо, «принцип: одна мова – одна література є визначальним» (Письменники, Прохасько). Свої докази письменник будує на тому, що «мова є чинником екологічним ..., зміна мови чи відхід від своєї мови, воно є, як, скажімо, перенесення якогось пустельного варана в наші добрі гарні соки»; «український письменник – це є письменник, який працює у цій мові»; «українська література – це є українська мова, це розвиток, розробка, праця, моделювання саме можливостей української мови». Отже, робить висновок наратор, провідним має залишатися принцип «одна література – одна мова».

Розуміючи всю суперечливість питання про «мовний критерій» у літературі, Остап Сливинський використовує такі докази: «національна література» – це інститут чи навіть інституція, яка будується у світі ідей, тобто високо понад головами самих людей, насамперед понад головами письменників, які, фактично, цю літературу творять. Це механізм, який не сконструюється так, щоб уміти впоратися зі складними ідентичностями, які, за іронією, дають якраз найкращу літературу»; «у Центральній Америці, де національні літератури, повноцінні, зі своїми сильними традиціями, успішно існують поза категорією мови, всі пишуть іспанською. Критерії приналежності до певної національної літератури – місце народження або проживання, але насамперед – ідентифікація, відчуття глибокої причетності до певного місця, традиції й спільноти. Мені здається, є чого повчитися» (Письменники, Сливинський).

Андрій Содомора, прагнучи довести наявність певної традиції у визначенні приналежності твору до тієї чи тієї національної літератури, у свій наратив уводить розповідь про Опанаса Лобисевича, уродженця Чернігівщини, який ще до Івана Котляревського, збираючись перекладати Вергілієві «Буколіки» українською мовою, мотивував свій вибір тим, що «запах думок», висловлених рідною мовою, «єсть найсладчайший». Отож, робить висновок письменник, «рідна мова, мова свого роду, свого народу... Вона, ця мова, як і писана нею література,

в Україні повинна домінувати, бути ядром української літератури, її обличчям» (Письменники, Содомора). *«Важливо, вважає письменник, – зробити вибір, і тим вибором – визначити свою позицію: ставлення до народу, серед якого живеш, до його історії, його мови. Що ж до себе особисто, то не мислю свого життя поза українським словом, яке в’яже мене з піснею, історією, долею України, врешті – з дитинством, до якого повертаємося, щоб не знеособитись, не втратити себе»* (Письменники, Содомора).

Україномовність української літератури обстоює також Тетяна Малярчук, яка використання рідної мови пов’язує із самосвідомістю: *«Мова плюс спільна самосвідомість дорівнює за дуже небагатьма винятками поняттю «національний». Добре воно чи погано, я не знаю і знати не хочу. Я народилася українкою, мій внутрішній світ – україномовний, і я нікуди від нього не втечу з банального інстинкту самозбереження. Я не можу прийти з клунками під двері іншої культури і сказати: привіт, я тепер буду вашою»* (Письменники, Малярчук).

Обговорюючи питання про сутність мови, Петро Панч визнає, що *«для нас, письменників, мова – це могутнє і єдине знаряддя створення художньо-естетичних цінностей. Той, хто дивиться на мову тільки як на засіб спілкування, позбавляє себе найдорожчого в житті – голосу природи. Коли слабує цим письменник, він засуджує до цієї кари ще й своїх читачів»* (Панч).

У наративах письменників і рідних Григора Тютюнника обговорювали питання про те, як відомий український новеліст зробив свій вибір на користь української мови. Це сталося, зокрема, і завдяки впливу брата, адже Григорія Тютюнника дуже турбувала доля меншого брата. Про це він розповідає Олександру Сизоненку: *«... У мене он брата ніби в ясир взяли: на Тихоокеанському флоті три роки послужив і зрікся рідної мови. Листи звідти писав тільки російською, а зараз вступив на російську філологію Харківського університету і кпинить мене за те, що пишу українською мовою: „Тебя будут читать только по хуторам и селам. А городу не понадобится твой роман, хоть пиши его золотым пером и золотыми буквами”. А я йому відповідаю: „Щоб мене читала моя мати та дід Чобіт, готовий працювати до загиби”»* (Сизоненко, 2003, с. 325). У 50-х роках ХХ століття Григорій Тютюнник уже писав роман «Вир», а Григір у 60-х роках лише почав самовизначатися. Григорій у листі до брата делікатно радив повернутися до рідної мови: *«От ти пишеш по-російськи... Ну що ж, як воно так сталося, пиши. Тільки знай, братику, мова – душа народу. Як же ти писатимеш про українців не їхньою мовою, як виразиш їхню душу не через їхню мову? Ти обов’язково зайдеш у цей тупик і потупцюєш назад, шкодуючи, що змарнував стільки часу. Тоді згадаєш мене!..»* (Такий, 2021, с. 262).

Дмитро Павличко в спогадах про Григора Тютюнника переказує історію, як брати на одному із виїзних засідань Спілки письменників України у Львові вправлялися в доборі синонімів до слова *ходити*,

причому Григорій укладав синонімічну групу українською мовою, а Григір – російською. *«У час перерви ми знову зійшлися у вестибюлі. Понад чотириста слів, які можна вжити в художньому тексті у значенні «ходити», «іти», «рухатись», написав старший брат. Молодший написав – шістдесят. Він знав наперед, що програє змагання, але його цікавили слова, які напише брат. Він узяв братів блокнот, почав читати і засвітився добротою. Мабуть, при кожному слові згадувались йому шилівські дядьки, які котяться, кульгають, лазять, шурують, пішакують і т. ін., тільки не ходять»* (Такий, 2021, с. 265). *«Не скаже ніхто, – продовжує свою розповідь Дмитро Павличко, – що саме остаточно повернуло його до рідної мови. Смерть брата? Українська пісня? Вдивляння в історію своєї родини і своєї землі? Любов до шилівських дядьків? Та що б то не було, його творчість – не просто нещадна правда про тих його рідних і нерідних односельців. То – так само явина сили й незнищенності української мови. Вона все ж не відпустила його від себе. Він пізнав її, повернувся, і кожне слово, у неї взяте, наповнив голосом правди»* (Такий, 2021, с. 266).

Пізніше в листі до колишнього однокурсника Григір Тютюнник пише: *«Я, здається, остаточно вирішив: звернусь, мабуть, до рідної мови, бо не можна про Батьківщину говорити не батьківською мовою, та й життя російського я не знаю, бо в донецькому краї живуть не нація, а якісь перевертні, і звичаї тут одноманітні до скреготу зубовного: пить і лаятися, робить і матюкатися»* (Шугай, 2006, с. 35). Григорій уважно читав оповідання брата, але з порадами не поспішав: *«Сам, сам докопуйся до свого джерела. Творчість – діло таке: тут ніхто нікого не навчить»* (Мороз, 1984, с. 9).

Отже, наративи про вибір мови художньої творчості Григором Тютюнником складають цілий сценарій, центром якого є питання «мовного критерію».

У наративах письменників, які створюють художні твори рідною мовою, це мовлення ще називають природним. Зокрема, у романі «Диво» Павло Загребельний вустах попа говорить про виняткову особливість рідної мови, яку ми пізнаємо змалечку й вивчаємо протягом усього життя: *«Не грек ти і не варяг. Говори, користуйся своєю природною мовою. Не ти її вознесеш – вона тебе»* (Загребельний, 2007, с. 618).

Тоді словосполучення *рідне слово, своє слово* стає в опозицію до вислову *чужа мова*: *«Спробував я серед чужих, знаю, що то, коли тобі своє слово забивають назад у горло. То – смерть людини. Та й навчитися чужої мови до пуття хіба можна? Лиш од своєї матері візьмеш всю глибину і сутність, а чужого – самі вершки. Про хліб та воду ще спитати можна, а до душі ж – не сягнеш, не доберешся»* (Загребельний, 2007, с. 620). Мовною домінантою таких наративів є: для справжнього патріота рідне слово завжди посідає перше місце. Неможливо піддатися натиску іншої мови, інакше це означатиме неминучу смерть нації.

Отже, сучасні письменники розглядають мову як засіб досягнення спільної мети – об'єднання нації в єдине ціле, зміцнення нашої держави. Українська виходить на новий рівень, підноситься, що можемо побачити в соціальних мережах, де створено групи «Лінгвістичні смаколики», «Філологічні цікавинки», «Українська філологічна тріада», «Українська мова для всіх», «Природна мова», «Оновлення мови», «Про Мову», адже все більша частина громадян переходить на українську, пропагуючи україномовність.

Наративи, у яких обґрунтовано причини вибору української мови як мови спілкування й написання художніх творів, мають різні інтерпретаційні моделі, створені добром доказів. Найчастіше в роздумах письменників і пересічних мешканців України наведено такі докази: українська мова – це мова пращурів (батьків і дідів), вона є рідною мовою для носія, однією з ознак нації, маркером ідентичності. Респонденти нерідко підкреслюють, що вибір мови спілкування – це вибір світоглядної позиції, це основна риса свідомого громадянина. Давня історія рідної мови, самобутність і оригінальність української мови, тривалі традиції спілкування, глибинність внутрішньої форми слова й тексту викликають захоплення користувачів. Любов до рідної мови – одна з основних причин мовного вибору.

До альтернативних доказів, наведених в аналізованих наративах, відносимо такі: мова обирає користувача, а не користувач мову; твори російською й українською мовами одного письменника нерідко не мають нічого спільного, тобто відрізняються; мова – це Бог.

Для визначення приналежності творів письменника до певної культури, на думку митців, наративи яких проаналізовано, треба керуватися такими принципами: одна мова – одна література; українська література має писатися українською мовою; художній твір – це моделювання української мови; розвиток її словникового запасу, морфологічних та синтаксичних одиниць; приналежність до певної національної літератури – це причетність до певних традицій, української спільноти.

Висновки. Мова завжди посідала й посідає важливе місце в житті кожного українця. Вона є одним з найважливіших елементів культурної свідомості. Вона містить у собі пам'ять предків, їхні традиції та світогляд. Мова творить людину, культуру, націю.

Наративи про «мовний критерій» у виборі мови спілкування та написанні художніх творів мають зазвичай усі ознаки публіцистичного стилю. І хоч у них відсутня гостра сюжетна лінія, як в оповіданнях, сюжет наративів складають докази, які автор добирає для обґрунтування своєї думки. І письменницькі, і студентські наративи мають багато спільного. Зокрема, це утвердження положення про те, що мова – це душа нації, засіб ідентифікації народу, засіб комунікації й оволодіння знаннями. Мотиви, у яких ідеться про рідну мову, часто пов'язані з материним чи батьковим словом, рідним краєм. Вибір мови має бути

свідомим, тоді мовець відчуває її красу, неповторність, зв'язок із культурою, історією. Серед мотивів вибору мови спілкування студенти називають красу мови, її милозвучність; красу рідного краю, у якому говорять українською мовою. Важливим для здобувачів освіти є також те, що мова є засобом і джерелом розвитку особистості, засобом самоідентифікації.

Література

- Забужко, О. *Українська мова, за яку розстрілювали*. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2016/11/09/oksana-zabuzhko-ukrayinska-mova-za-yaku-rozstrilyuvali>.
- Загнітко, А. П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни* (Т. 1 – 4). Донецьк: ДонНУ.
- Загребельний, П. (2007). *Диво*: роман. Х.: Фоліо, 638 с.
- Мишалова, О. В. (2011). *Історичний нарратив як форма організації та репрезентації історичного знання*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268530688.pdf>
- Мороз, І. (1984). *З любові й доброти (Григор Тютюнник)*: літературно-критичний нарис. К.: Рад. письменник, 181 с.
- Панч, П. *Мова рідна, слово рідне*. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-1.pdf>
- Письменники про мову: Маріанна Кіяновська і Тарас Прохасько*. URL: <http://litakcent.com/2013/02/21/pysmennyku-pro-movu-marianna-kijanovska-i-taras-prohasko/>
- Письменники про мову: Остап Сливинський і Андрій Содомора*. URL: <http://litakcent.com/2013/02/25/pysmennyku-pro-movu-ostap-slyvynskyj-i-andrij-sodomora/>
- Письменники про мову: Сергій Жадан і Таня Малярчук*. URL: <http://litakcent.com/2013/02/27/pysmennyku-pro-movu-serhij-zhadan-i-tanja-maljarchuk/>
- Сизоненко, О. (2003). *Не вбиваймо своїх пророків!* К.: Дніпро, 894 с.
- Стебліна, Н. О. (2019). Наратив у царині політичної комунікації: підходи до вивчення у найбільш цитованих статтях у базах даних Web of Science. *Політичне життя*. № 3, ДонНУ імені Василя Стуса. С. 95–100. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7373>
- Такий він у нашій пам'ять. Спогади про Григора Тютюнника* / упоряд. М. Ф. Слабошпицький (2021). К.: Знання, 415 с.
- Шугай, О. (2006). *Усе живе – тепле. Нове про Григора Тютюнника*. К.: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 236 с.
- Bevir, M., Rhodes, R. A., Weller, P. (2003). Traditions of governance: Interpreting the changing role of the public sector. *Public Administration*. № 81. P. 1 – 17.
- Fisher, W. R. (1985). Homo Narrans the Narrative Paradigm: In the Beginning. *Journal of Communication*. № 35. P. 74 – 89.

- Jones, M. W., Mcbeth, M. K. (2010). A Narrative Policy Framework: Clear Enough to Be Wrong? *Policy Studie Journal*. № 38. P. 329 – 353.
- McComas, K. & Shanahan, J. (1999). Telling stories about global climate change – Measuring the impact of narratives on issue cycles. *Communicative Research*. № 26. P. 30 – 57.
- Mumby, D. (1987). The Political Function of Narrative in Organizations. *Communication Monographs*. № 54. P. 113 – 127.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2023 р.

Прийнято до друку 28.04.2023 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Ніколаєнко І. О.

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ**

(на матеріалі роману Джона Грішема «Фірма»)

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-121-132

Валентина Іщенко,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри ділової іноземної мови
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4812-0859>*

Соф'я Горбуньова,

*асистент кафедри ділової іноземної мови
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8023-5851>*

Володимир Стеценко,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри
української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6758-3616>*

У пропонованій статті обґрунтовано важливість проблеми адекватної передачі англійських економічних термінів українською мовою, оскільки вони несуть у художніх творах смислове навантаження. Джерелом фактичного матеріалу є роман Джона Грішема «Фірма». Мета роботи – показати на матеріалі художнього твору використання професійно-термінологічної лексики як одного із засобів художньої образотворчості, проаналізувати структурно-семантичні характеристики термінів та особливості їхнього перекладу українською мовою.

Загальний обсяг вибірки становить 786 термінів, з яких 458 є англійськими економічними термінологічними словосполученнями.

На підставі аналізу було встановлено, що економічні терміни, які функціують у романі, сприяють тематизації тексту, встановленню його загальної смислової спрямованості. Терміни, виявлені в тексті твору, поділяємо на дві основні групи: 1) терміни-слова, 2) терміни-словосполучення. Англійські економічні термінологічні словосполучення утворюються за дво- та трикомпонентними моделями, яким властива різна частота вживання в мові. Найпродуктивнішою моделлю синтаксичного способу термінотворення є прикметник + іменник.

Серед трансформацій, використаних під час перекладу термінів у романі, зафіксовано такі: вибір варіативного відповідника,

контекстуальна заміна, калькування, транскрибування та переклад безеквівалентної лексики.

Зазначено, що загалом економічні терміни мають такі самі шляхи передачі з англійської мови на українську, як і всі інші терміни. Основною проблемою перекладу англійських економічних термінологічних словосполучень є їхня багатозначність не тільки серед різних галузей науки, але й усередині самої економічної галузі.

Особливу увагу звернено на те, що основними прийомами, які використовують при перекладі економічної безеквівалентної термінології з англійської мови на українську, є калькування й описовий переклад, рідше – прийом транскрипції або транслітерації.

Результати проведеного аналізу свідчать, що мові твору властива простота, але, з іншого боку, вона конкретна, виразна й насичена термінами, без яких не можна адекватно зрозуміти його сюжет. Терміни, які вживає автор у романі, допомагають читачеві уявити те, що відбувається в офісах великих корпорацій, роблять текст автентичним і достовірним.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, модель, переклад, перекладацькі трансформації, структурно-семантичні особливості.

The article substantiates the importance of the problem of adequate translation of English economic terms into the Ukrainian language, as they carry a serious semantic load in artistic works. The source of the factual material was John Grisham's novel «The Firm». The purpose of the work is to show on the material of an artistic work how professional and terminological vocabulary is used as one of the means of artistic imagery and to conduct an analysis of the structural and semantic characteristics of the terminology and the peculiarities of its translation into the Ukrainian language.

The total volume of the sample is 786 terms, of which 458 are English economic terminological combinations.

As a result of the analysis, it was established that English economic terminological phrases are formed according to two- and three-component models, characterized by different degrees of usage in the language. The most productive model of the syntactic method of term formation is adjective + noun.

It is noted that, in general, economic terms have the same ways of translation from English into Ukrainian as all other terms. The main problem of translation of English economic terminological combinations is their ambiguity not only among different branches of science, but also within the economic field itself.

Particular attention is paid to the fact that the main techniques used in the translation of non-equivalent economic terminology from English to Ukrainian are calque or word-for-word translation and descriptive translation, transcription or transliteration is less often used.

Key words: model, non-equivalent vocabulary, structural and semantic features, translation, translation transformations.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Терміни, терміносистеми та термінологія як лексичний пласт є предметом аналізу багатьох лінгвістичних робіт і теоретичного, і практичного спрямування. З часом інтерес до різних проблем термінології незмінно зростає, що пов'язано зі швидким розвитком технологій і наукових досліджень, що зумовлює появу нових термінів і терміносистем, необхідність переосмислення й модифікації. Крім того, на сучасному етапі надзвичайно зростає значимість термінології в загальнолітературній мові, у мові художньої літератури, що є прямим відображенням особливої ролі науки в суспільстві.

Термінологічна лексика в художніх творах не є випадковим явищем, адже вона має смислове навантаження, відображає важливі аспекти теми, збагачує емоційність та інформаційність тексту. Автор, використовуючи терміни з його професійної сфери, може передати ідеї й думки більш точно, ніж за допомогою загальноповсякденних слів. На прикладі одного будь-якого шару лексики (зокрема термінологічної) можна показати систему вживання конкретних лексичних засобів, їхню функційну, семантичну, стилістичну та експресивну підпорядкованість вирішенню основних ідейних завдань художнього твору.

У статті зроблено спробу комплексного аналізу термінів у художньому тексті шляхом виявлення їхніх структурних, семантико-функційних особливостей та способів їхньої передачі українською мовою. Об'єкт дослідження – спеціальна лексика, використана Джоном Грішемом у творі «Фірма».

Мета роботи – описати структурно-семантичні характеристики термінів, показати на матеріалі художнього твору використання професійно-термінологічної лексики як одного із засобів художньої образотворчості та проаналізувати особливості її перекладу українською мовою.

Матеріалом дослідження є 786 термінів, з яких 458 представлені англійськими економічними термінологічними словосполученнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей структури, семантики, функціонування термінів і пов'язаних з цим проблем перекладу представлено в працях вітчизняних (Герасімова, 2016; Іщенко, 2017; Іщенко, 2020; Кисилиця, 2020; Костенко, 2019) і зарубіжних (Faber, 2012; Felber, 2002; Gotti, 2003) дослідників.

Виразальні можливості термінів, їхнє значення в системі мовних засобів художніх творів ще мало вивчені. Поглиблення змісту, розширення значень лексичних одиниць є результатом взаємовпливу слів у контексті твору. Повне розуміння художнього тексту неможливе без урахування цих чинників, тому вивчення взаємодії термінів з елементами інших функціональних стилів у текстах творів конкретного автора (зокрема у творі Дж. Грішема) і виразних ефектів, що виникають при цьому, становить певний інтерес. Окрім того, професійно-термінологічна лексика має свої особливості перекладу українською мовою. Це пов'язано з тим, що багато термінів мають унікальне значення в контексті певної галузі знань або професії і перекладач має знати ці особливості, щоб точно відтворити їхній смисл у перекладі. Отже, аналіз структурно-семантичних характеристик термінів та їхній переклад українською мовою є важливим елементом дослідження термінологічної лексики в художніх творах. Цим зумовлено теоретичну значущість запропонованої наукової розвідки.

Методи дослідження. У роботі використано такі методи й прийоми дослідження: словотвірний аналіз – для з'ясування структури компонентів англійських економічних термінологічних словосполучень (АЕТС), зовнішньовалентний аналіз – для визначення комбінаторного потенціалу компонентів у процесі утворення АЕТС, моделювання – для наочного зображення структури відібраних термінів, перекладознавчо-зіставний – для аналізу оригіналів і перекладів; елементи кількісного аналізу – для встановлення співвідношення між різними досліджуваними фактами.

Виклад основного змісту. Питання природи наукового терміна в зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці висвітлені доволі ґрунтовно, однак на сьогодні немає універсального визначення терміна. Відсутність такого єдиного визначення зумовлена відмінністю підходів до вивчення терміна та термінології. Ми визначаємо термін як одиницю найменування певної сфери науки та техніки, створену штучно чи взяту з природної мови, якій приписують певне поняття і яка співвідноситься з іншими найменуваннями в цій галузі й утворює разом з ними термінологічну систему.

Термін має ознаки, які відрізняють його від слів загальнолітературної мови, основними з яких вважаємо такі: специфічність, дефінітивність, системність, однозначність, синонімія та омонімія, стилістична нейтральність, точність, стислість термінів, інтернаціональний характер терміна, зручність і легкість творення похідних термінів.

Основними шляхами поповнення сучасної англійської економічної терміносистеми є: 1) запозичення інтернаціональних термінів та їх адаптація до закономірностей англійської мови; 2) переклад точно встановлених професійних термінів іншомовного походження з використанням словотворчих елементів англійської мови;

3) використання для позначення наукових понять загальнозживаних слів, унаслідок чого вони термінологізуються й переходять до розряду лексики обмеженого використання (семантичний словотвір); 4) утворення термінів шляхом морфологічного або морфолого-синтаксичного словотворення; 5) утворення словосполучень з термінологічним значенням.

Використання професійно-термінологічної лексики в художніх творах може бути надзвичайно важливими для розуміння сюжету, образів і розкриття теми. Такі слова можуть передати атмосферу певної епохи або культури, допомогти у створенні характеру героя або навіть виконувати функцію символу. Термінологічна лексика в художніх творах може бути використана як засіб трансформування звичайних ідей і концепцій у щось унікальне й неповторне. Правильне розуміння термінів, використаних у творі, допоможе читачеві отримати глибше розуміння того, що автор намагається передати через свій твір. Мові Дж. Грішема властива простота, але, з іншого боку, вона конкретна, виразна й насичена термінами, без яких не можна визначити ідіостиль автора й сюжет його твору. Сюжет романів Дж. Грішема зазвичай присвячений одній галузі економіки – торгівлі й фінансам. Роман «Фірма», уперше опублікований у 1991 році й перекладений українською у 2017 році, пов'язаний з цариною оподаткування та податкового права, а також діяльністю банківської системи й апарату управління. Терміни, які вживає автор, допомагають читачеві уявити, що відбувається в офісах великих корпорацій.

Неможливо заперечувати когнітивну функцію терміна, що несе спеціальне знання, але разом з нею і комунікативну функцію (передача знань). У художньому творі «Фірма» молодий адвокат влаштувався в компанію, усі співробітники якої поводяться як члени однієї сім'ї або клану. Вони передають знання від покоління до покоління, піклуються про молодших співробітників. Проте, незважаючи на таку дружню атмосферу серед колег, їхні вимоги один до одного суворі, відхилення від них не прощаються нікому. У романі є чимало прикладів передачі знання за допомогою термінів:

«Have they mentioned the low-interest loan?» she asked.

«Yes, at the first interview».

«They'll want you to buy a house when you move here. Most people can't afford a house when they leave law school, so the firm loans you the money at a lower rate and holds the mortgage».

«How low?»

«I don't know. It's been seven years since we moved here, and we've bought another house since then. It'll be a bargain, believe me. The firm will see to it that you own a home. It's sort of an unwritten rule» (Grisham, 33).

(– Вони вам казали про позику на житло?)

– Так, ще на першій співбесіді.

– Вони захочуть, щоб одразу після переїзду ви придбали будинок.

Більшість випускників не можуть дозволити собі придбання житла. А тому фірма надає іпотечний кредит під дуже низькі відсотки.

– І наскільки низькі?

– Напевне, не знаю. Ми поселилися сім років тому, мали діло, один будинок, та вже переїхали до кращого. Вигідне, я тебе запевняю. І фірма слідкуватиме за тим, щоб у вас був будинок, це тут ніби неписане правило (Грішем, 30)).

Цей фрагмент тексту містить пояснення терміна *low-interest loan*. Оскільки розмовляють дві жінки, які не є професійними юристками, деякі пояснення виглядають органічними (іпотечний кредит – кредит на житло). В іншому прикладі:

«Such as?»

«*Tax fraud*. They do all the tax work for the Morolto bunch. They le nice, neat, proper-looking *tax returns* each year and report a fraction of the income. They launder money like crazy. They set up legitimate businesses with dirty money. That bank in St. Louis, big client, what is it?»

«Commercial Guaranty» (Grisham, 210).

(– Наприклад?)

– Шахрайство з податками. Вони займаються справами оподаткування для всього клану Моролто. Щороку дбайливо готують гарні, акуратні, правильні податкові декларації, де вказана лише незначна частина справжніх прибутків. Вони, мов навіжені, відмивають гроші. На свої брудні гроші ведуть легальний бізнес. Який то в них крупний клієнт, банк у Сент-Луїсі?

– «Комершіел Геренті» (Грішем, 249)).

Терміни в цьому уривку використані в мові персонажів, розмова відбувається між людьми, яким відомі деталі роботи фірми. Уведення будь-яких пояснень могло би порушити достовірність розповіді.

Професійно-термінологічна лексика, яку Дж. Грішем використовує в романі, зображує реалії конкретної професії (юрист, який спеціалізується на податковій сфері). Використання термінів дозволяє авторові детально передати особливості цієї роботи, зробити текст більш автентичним і достовірним. Застосування професійної лексики в художніх творах створює особливу атмосферу й ефект реалізму, що робить читання цікавим і пізнавальним.

Економічні терміни, що функціують у романі Джона Грішема «Фірма», сприяють тематизації тексту, встановленню його загальної смислової спрямованості. Терміни, виявлені в тексті твору, ми розподілили на дві основні групи: 1) терміни-слова, 2) терміни-словосполучення. Терміни-слова (приклади з аналізованого роману Дж. Грішема) представлені такими словотвірними моделями:

1. Непохідні: (SN) *bill, case, crime, fraud, guilt*.
2. Похідні: (SV + suf) *manufacturer, arrangement*.
3. Складні: (SV + SAdj) *duty-free*.
4. Аббревіатури: (SAdj + SN + SN) *FBI, Ltd, IRS*.

Терміни-словосполучення скласифіковано так:

1) двокомпонентні ад'єктивні економічні термінологічні сполучення (далі ДАЕТС) *international taxation*;

2) трикомпонентні ад'єктивні економічні термінологічні сполучення (далі ТАЕТС) *international commercial activity*.

Аналіз структури досліджуваних ДАЕТС показав, що їх утворено за моделлю SA + SN, наприклад:

I know, of course, that they are a major manufacturer of electrical equipment and, hence, a potential competitor to Lackawanna (Grisham, 31).

ДАЕТС зазначеного типу становлять переважну більшість (414 ДАЕТС, або 90,4 %).

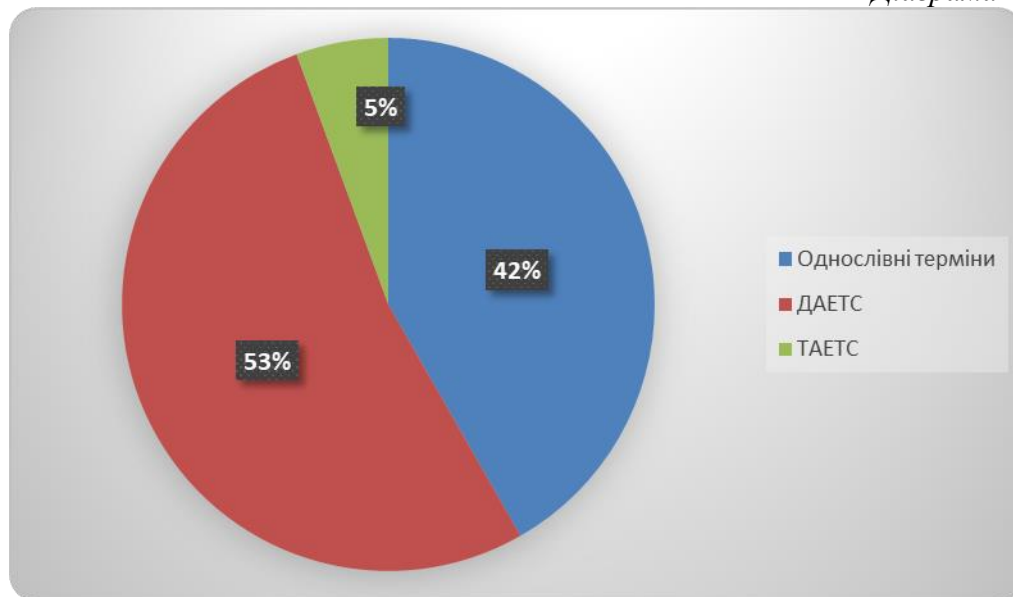
Зафіксовано також 44 випадки вживання ТАЕТС, утворених за моделями SA + SA + SN та SAdv + SA + SN, наприклад:

MITI regulates business practices, enforces industrial coordination, and guarantees that domestic and international commercial activity conform to its national goals (Grisham, 25).

He has probably convinced half the nation that he is suggesting a national and a mutually profitable arrangement (Grisham, 24).

Результати проведеного кількісного аналізу наведено в діаграмі 1.

Діаграма 1

Відібрані ад'єктивні економічні термінологічні сполучення (далі АЕТС) ми дослідили з погляду їх перекладу українською мовою. Переклад галузевої термінології, зокрема й економічної, здійснено різними способами, серед яких такі перекладацькі трансформації: лексичні (заміна слова еквівалентом у цільовій мові), лексико-семантичні (зміна значення слова в цільовій мові залежно від контексту) і лексико-граматичні (зміна граматичної форми слова). Основне завдання

перекладача – обрати той прийом у процесі перекладу, за допомогою якого можна якнайточніше передати значення кожного терміна.

Серед трансформацій, використаних під час перекладу термінів у романі Дж. Грішема «Фірма», зафіксовано калькування, транскрибування, вибір варіативного відповідника, контекстуальну заміну. Окремо виділяємо переклад безеквівалентної лексики.

Калькування (спосіб передачі денотативного значення лексичної одиниці мови оригіналу без збереження звукової або орфографічної форми, але з відтворенням її структурної моделі) використано, коли в українській мові немає закріпленого відповідника. Такий переклад відтворює англійську лексичну одиницю дослівно. Приклади калькування при перекладі АЕТС: *temporary difference* – тимчасова різниця; *unpermitted earnings* – неоплачений прибуток; *unrealized gain* – нереалізований прибуток.

Оскільки в юридичних звітах і договорах уживають назви різноманітних закладів фірм, то при перекладі термінів у юридичному контексті часто використовують такий прийом перекладу, як транскрибування (передача літерами української мови звучання англійського слова): *leasing company* – лізингова компанія; «Commercial Guaranty» (назва компанії у всесвіті роману) – «Комершіел Геренті».

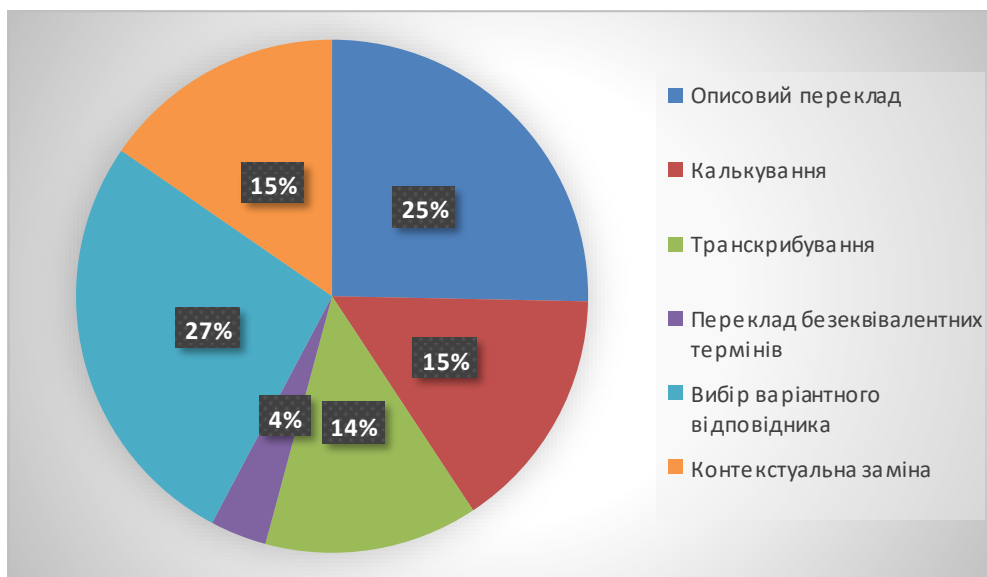
Одним зі способів перекладу термінів у романі є описовий переклад, який передбачає передачу значення лексичної одиниці у формі словосполучення або речення, якщо в мові перекладу немає її лексичного відповідника. Цей прийом вживають і в разі відсутності відповідного значення слова в рідній мові, і для його пояснення в словнику. Прикладами перекладу термінів за допомогою цього прийому в досліджуваному творі є такі: *holding gain* – дохід від збільшення вартості активів; *listed company* – компанія, акції якої продаються на фондовій біржі; *purchase commitments* – зобов'язання щодо оплати розміщених замовлень; *stock option plan* – програма пільгового придбання персоналом акцій компанії.

Найскладніше перекладати терміни, які мають різне значення не тільки в різних галузях науки й техніки, але навіть у межах однієї галузі. Так, прикметник *commercial* в економічній галузі може мати значення: 1) торговельний, 2) комерційний, 3) промисловий. Для кожного з цих значень властивий різний ступінь активності в утворенні АЕТС. *Commercial* у значенні 'торговельний' утворює такі АЕТС: *commercial bill* (торговельний вексель), *commercial cargo* (торговельний вантаж), *commercial payments* (торговельні платежі), *commercial port* (торговельний порт), *commercial law* (торговельне право), *commercial profit* (торговельний прибуток), *commercial centre* (торговельний центр). Прикметник *commercial* у значенні 'комерційний' є компонентом таких АЕТС: *commercial year* (фінансовий/комерційний рік), *commercial discount* (комерційна знижка), *commercial house* (комерційний дім), *commercial use* (комерційне використання), *commercial marketing*

(комерційний маркетинг), *commercial operations* (комерційні операції), *commercial structures* (комерційні структури), *commercial offer* (комерційна пропозиція), *commercial enterprise* (комерційне підприємство), *commercial advertisement* (комерційна реклама), *commercial risk* (комерційний ризик), *commercial draft* (комерційне використання), *commercial objective* (комерційна мета). Значення ‘промисловий’ прикметника *commercial* реалізовано в таких АЕТС: *commercial yield* (промисловий вихід), *commercial tests* (промислові випробування), *commercial production* (промислове виробництво).

У тексті роману «Фірма» слово *commercial* трапляється вісім разів, у значенні ‘комерційний’ у перекладі (*Commercial Code* (комерційний кодекс), *commercial transactions* (комерційні угоди), *to fly commercial* (летіти комерційним рейсом)).

Отже, економічні терміни загалом мають такі самі шляхи передачі з англійської мови на українську, як і всі інші терміни. Основною проблемою перекладу економічної термінології є багатозначність термінів, яка існує не тільки серед різних галузей науки, але й усередині самої економічної галузі. Точне значення АЕТС у такому разі можна виявити лише за допомогою контексту й інших термінів, що пов’язані між собою в терміні-словосполученні. Результати кількісного аналізу способів перекладу англійських економічних термінів, що функціують у романі, представлено в діаграмі 2.

Діаграма 2

За даними дослідників, приблизно 9,4% термінів фінансової й бухгалтерської звітності англійською мовою вважають безеквівалентними, вони вимагають ретельного аналізу при перекладі

українською мовою (Циткіна, 2003). Існує дві групи безеквівалентних англійських економічних термінів:

1. Терміни, які позначають предмети та явища, тимчасово відсутні в системі економічних понять української мови, наприклад: *valuation allowance* (вартісна поправка, оціночне коригування), *custodian* (фінансовий інститут або банк, що керує чужими капіталами).

2. Терміни, що позначають предмети та явища, які нещодавно ввійшли в українську економічну дійсність. У цьому разі причиною безеквівалентності може стати те, що такі терміни ще не сформували певну категорію в понятійно-термінологічній системі мови перекладу, наприклад: *parent holding* (акції, що перебувають у власності материнської компанії), *mortgage backed liability* (зобов'язання, забезпечені заставою нерухомості/з іпотечним покриттям), *termination income benefit* (грошова допомога, яку виплачують після закінчення терміну дії договору), *group voting* (голосуючі акції компаній).

Безеквівалентні однослівні терміни представлені в нашій вибірці поодинокими прикладами (10 термінів). Для їх перекладу використано такі прийоми:

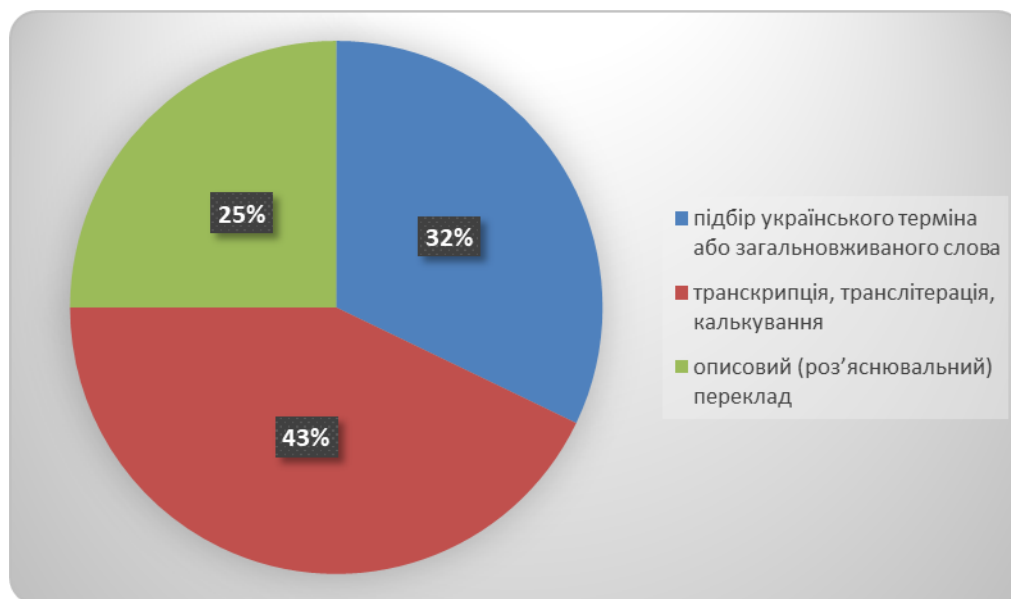
1) добір українського терміна або загальноживаного слова (рідше – словосполучення) з близьким значенням: *fringes* – пілги, *bonus* – премія, *raise* – надбавка;

2) транскрипція, транслітерація, калькування: при зіставленні семантичного наповнення економічних термінів можливі деякі смислові доповнення, наприклад, в одному з епізодів роману було виявлено термін: «*duty-free*», що був перекладений як «безмитний», «без податкового податку». Це правильний переклад, але сьогодні також використовують варіант запозичення цього терміна з англійської мови «дьюті-фрі» (метод транскрибування);

3) описовий (роз'яснювальний) переклад: *tax firm* – фірма, пов'язана з податками; *swapping assets* – обгородка з обміном нерухомості; *head of tax* – начальник податкового відділу. Описовий переклад дозволяє передати значення терміна доволі точно, але багатокomпонентне АЕТС ускладнює синтаксичну структуру відповідних речень тексту.

Результати кількісного аналізу способів перекладу безеквівалентних термінів вибірки представлено в діаграмі 3.

Діаграма 3

У більшості випадків при перекладі безеквівалентних термінів використовують калькування, що полягає в збереженні незмінної внутрішньої форми слова та передбачає наявність двосторонніх міжмовних відповідностей між лексичними одиницями, які й використовують як «будівельний матеріал» для відтворення внутрішньої форми запозиченого або перекладного терміна. Так, термін *benchmark* означає «вихідні дані, на які керівництво компанії звертає пильну увагу під час формування будь-якої стратегії (фінансової, виробничої, маркетингової)». Терміном *benchmarking* зазвичай позначають «процес виявлення основних стратегічних показників і визначення цільових значень цих показників на основі стратегічних завдань». Це поняття вже закріпилося в економічній терміносистемі української мови. За допомогою калькування також можна перекласти такі терміни: *discontinuity* – припинення діяльності, *provision* – резерв, *temporary difference* – тимчасові різниці, *identifiable assets* – ідентифіковані активи та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень Отже, на підставі проведеного аналізу терміни, виявлені в тексті твору Джона Грішема «Фірма», поділяємо на дві основні групи: терміни-слова і терміни-словосполучення. Економічні терміни мають такі самі шляхи передачі з англійської мови на українську, як і всі інші терміни. Основною проблемою перекладу АЕТС є їхня багатозначність не тільки серед різних галузей науки, але й усередині самої економічної галузі. Проведений аналіз засвідчив, що основними прийомами, які використовують при перекладі економічної безеквівалентної термінології з англійської мови на українську, є калькування й описовий переклад, рідше – прийом транскрипції або транслітерації.

Результати проведеного аналізу структурно-семантичних характеристик термінів та особливостей їх перекладу українською мовою можуть стати основою для проведення подальших наукових розвідок інших творів автора та їх перекладів.

Література та джерела

- Герасімова, О. М. (2016). Особливості перекладу термінів (на прикладі прикордонного дискурсу). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. № 22. С. 180 – 182.
- Грішем, Дж. (2017). *Фірма*. Роман; пер. з англ. Анжела Асман. К.: Видавнича група «КМ-Букс», 528 с.
- Іщенко, В. Л. (2017). Особливості функціонування економічних термінів у текстах різних стилів. *Мова і міжкультурна комунікація*. Вип. 1. Полтава: ПУЕТ. С. 49 – 56.
- Іщенко, В. Л. & Горбуньова, С. О. (2020) Особливості полікомпонентних економічних термінів у структурному, семантичному і перекладацькому аспектах. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* № 1. С. 114 – 124.
- Кисилиця, Ю. І. & Бялик, В. Д. (2020). Структурні та семантичні особливості англomовних термінів галузі туризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. № 44. С. 111 – 114.
- Костенко, В. Г., Беляєва, О. М., Сологор, І. М. (2019). Жанрові параметри англomовного документа інформованої згоди на виконання стоматологічного втручання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». Вип. 6. С. 69 – 73.
- Циткіна, Ф. О. (2003). *Термінологія й переклад*. Л.: ВЛІ, 187 с.
- Faber, P. (2012). *Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language*. Berlin; Boston: De Gruyter, 307 p.
- Felber, H. (2002). *Terminology Manual*. Paris: UNESCO, Infoterm, 457 p.
- Gotti, M. (2003). *Specialized Discourse. Linguistic Features and Changing Conventions*. Bern: Peter Lang, 351 p.
- Grisham, J. (2003). *The Firm*. New-York: A Dell Book, 487 p.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023 р.

Прийнято до друку 24.05.2023 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Волошинова М. О.

**ПЕРИФРАЗИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ В. ЯВОРІВСЬКОГО
НОВІТНЬОГО ПЕРІОДУ ТВОРЧОСТІ**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-133-151

Лідія Хавалджи,

аспірантка кафедри української мови

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5492-8547>

У статті з'ясовано семантико-синтаксичні, функційно-стилістичні, когнітивно-ономасіологічні, лінгвокультурологічні та комунікативно-прагматичні особливості перифраз у художній публіцистиці В. Яворівського новітнього періоду творчості. Джерелом дослідження стали чотири збірки публіцистичних творів В. Яворівського «Що ж ми за народ такий?..».

Доведено, що предметом образного осмислення дійсності письменник передусім обирає власні назви, серед яких особливе місце посідають назви осіб, географічні найменування тощо. Найбільш навантаженою перифразовими назвами є лексема *Україна*. У цих вторинних номенах наша держава тлумачиться через слова *Європа*, *суперімперія* чи *територія*, або назви більших чи менших територіальних одиниць, зокрема країн. Серед загальних найменувань значна перифрастична навантаженість властива назвам *українець*, *українці*, *український народ*, *народ*, *ми*, *влада*, *біда* та ін.

У публіцистичному дискурсі В. Яворівського перифрази можуть бути виражені словом, словосполученням і, зрідка, реченням. Одним словом перифрази репрезентовані тоді, коли вони мають експресивне забарвлення чи вжиті з переносним значенням, що підсилює оцінний компонент номена. Перифрази як складні номінативні одиниці найчастіше виражені словосполученням, що репрезентує незвичайну сполучуваність слів, на відміну від вільних словосполучень, у яких фіксують механічне сумування лексем.

Моделювання перифразових найменувань зумовлене низкою прагматичних чинників, найважливішими з яких є схильність В. Яворівського як автора художньої публіцистики до метафоричного відтворення дійсності, прагнення висловити суспільну думку і власне ставлення до описуваних подій. Оскільки в аналізованих публіцистичних збірках нерідко автор дискутує з конкретними опонентами, то він намагається врахувати особливості учасників комунікації (їхній соціальний статус, вподобання, настанови, культурну й політичну належність тощо). Тому перифразові номінації публіциста, з одного боку, розглядаємо як засіб реалізації інтенцій автора, а з іншого – як носії інформації про нього самого.

Ключові слова: вторинна номінація, гетеронімінативність перифрази, пейоративна конотація, перифразові найменування.

The article clarifies the semantic-syntactic, functional-stylistic, cognitive-onomasiological, linguistic-cultural and communicative-pragmatic features of paraphrases in the literary journalism of V. Yavorivskiy of the latest period of creativity. The source of the research is four collections of journalistic works by V. Yavorivskiy «What kind of people are we?..».

It has been proven that the writer primarily chooses his own names as the subject of figurative understanding of reality, among which the names of persons, geographical names. The most loaded with paraphrased names is the lexeme Ukraine.

In the journalistic discourse of V. Yavorivskiy, periphrasis can be expressed by a word, phrase and, occasionally, a sentence. Periphrases are represented when they have an expressive colour or are used with a figurative meaning that strengthens the evaluative component of the nomen.

The modelling of periphrastic names is determined by a number of pragmatic factors, the most important of which are the tendency of V. Yavorivskiy as an author of artistic journalism to metaphorically reproduce reality, the desire to express public opinion and his own attitude to the events being described.

Key words: heteronominativeness of periphrasis, pejorative connotation, periphrasis names, secondary nomination.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Перифрази можуть бути вживані в будь-якому функційному стилі української мови, але «найповніше вони реалізують себе в мові художньої літератури та публіцистики завдяки властивій їм виразності, яскравості та новизні» (Макарець, 2012, с. 69). Саме тому дослідженню функційно-стильових властивостей перифраз публіцистики наразі присвячено низку праць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відомо, що перифрази як засіб «конденсації думки та вираження безпосереднього ставлення автора до змісту висловлювання вивчалися в різних аспектах» (Онищенко, 2006, с. 181). Це передусім визначення лінгвістичного статусу перифраз у системі номінативних і стилістичних засобів мови, їх інтерпретація як номінативної і стилістичної одиниці: І. Кобилянський (Кобилянський, 1986), О. Юрченко (Юрченко, 1983), Ю. Макарець (Макарець, 2012)). Перифрази нерідко визначають як стилістичні одиниці різних мовних рівнів. Зокрема, М. Коломієць (Коломієць, 1987) і Є. Регушевський (Регушевський, 2007) кваліфікують перифразу як мовний засіб у лексикології. Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько розглядають перифразу як один із засобів гетеронімінативності

(Стилістика, 2003, с. 281), що також передбачає розгляд цього феномена як такого, що належить до лексикології. О. Юрченко відносить перифрази до засобів фразеології, І. Кобилянський – до синтаксису. «Щодо потрактування перифрази в сучасних мовознавчих студіях виокремлюють два основні підходи: ономасіологічний та стилістичний. Їхнє виділення є умовним, адже вони є невіддільними аспектами функціонування перифрази, як і будь-якої іншої одиниці мови» (Приблуда, 2019, с. 204).

Ще в другій половині ХХ століття О. Юрченко говорив про багатозначність терміна *перифраза*: «Терміном перифраза називають три принципово відмінні речі: прийом описового називання (іменуючи цей прийом або тропом, або фігурою), засіб, за допомогою якого здійснюється цей процес, наслідок називання – складену мовну одиницю, що має лексичне значення» (Юрченко, 1983, с. 22). На думку Г. Євсєєвої, уведення перифрази в коло одиниць різноманітних мовних рівнів (слово, словосполучення, фразеологізм, речення, складне синтаксичне ціле тощо) поступово призвело до того, що перифраза фактично втратила свої межі. «Унаслідок цього відбулися суттєві зміни і в критеріях її вивчення, і в аспектах дослідження, а також у поглядах на закономірності її лексично-семантичної і структурної організації, специфіки функціонування» (Євсєєва, 2002, с. 2). Наразі терміном перифраза оперують зазвичай тоді, коли називають засіб номінації денотата і наслідок номінування.

Привертають увагу вчених також особливості функціонування перифразових номінацій у текстах певного функційного призначення (Г. Євсєєва (Євсєєва, 2002), Л. Приблуда (Приблуда, 2019), І. Онищенко (Онищенко, 2006), А. Сорочан (Сорочан, 2023)). Вивчення функцій перифраз свідчить, що вони «виконують у тексті номінативну, стилістичну й прагматичну функції. При цьому суттєвою рисою перифразових одиниць є комплексна реалізація названого функційного спектра. Стилістична та прагматична функції перифраз набувають конкретнішої реалізації в кожному окремому контексті» (Макарець, 2012, с. 68).

Останні дослідження П. Підкамінної (Підкамінна, 2014), Г. Євсєєвої (Євсєєва, 2002), Ю. Макарець (Макарець, 20012), Л. Приблуди (Приблуда, 2019) привертають увагу дослідників описом особливостей функціонування перифраз у публіцистичному стилі. Вони актуалізували структурно-семантичні та функційно-стилістичні особливості перифраз у сучасному публіцистичному дискурсі, виявили їхні естетико-образні характеристики й механізми творення, виокремили основні тематичні групи, у межах яких відбувається перефразування.

Викристалізувалося й робоче визначення перифрази: «перифраз – це засіб вторинної описової номінації, який є контекстуальним синонімом до первинної назви денотата й містить обов'язковий оцінний компонент» (Макарець, 2012, с. 19); «перифраза є вторинною описовою

номінатомою, скомбінованою мовцем для повторного називання денотата, який уже має первинну назву та містить оцінний компонент» (Приблуда, 2019, с. 206 – 207). Отже, до основних ознак перифрази, що актуалізовані в цих визначеннях, відносять описовість при найменуванні денотата і вторинність номінативи. Перифраза найчастіше створена автором, мовцем, публіцистом, що продукує текст. Вторинний номен, тобто перифраза, є контекстуальним синонімом до традиційної назви денотата. Перифраза зазвичай містить оцінний компонент.

Мета дослідження: з'ясувати семантико-синтаксичні, функційно-стилістичні, когнітивно-ономасіологічні, лінгвокультурологічні та комунікативно-прагматичні особливості перифраз у художній публіцистиці В. Яворівського новітнього періоду творчості. Джерелом дослідження є чотири збірки публіцистичних творів В. Яворівського «Що ж ми за народ такий?..».

Методи дослідження. Для реалізації мети використовуємо описовий метод дослідження та елементи лексико-семантичного аналізу вторинних номенів у структурі художньої публіцистики.

Виклад основного змісту. В. Яворівський у публіцистиці зрілого періоду творчості, до якого відносимо збірки творів кінця ХХ – початку ХХІ ст., тобто публіцистику новітнього часу, осмислює питання, що постали перед українським народом після проголошення незалежності. Тут охарактеризовано пройдений українським народом шлях за всю історію становлення цього етносу, пристрасно обстоюються сьогоденні завоювання й здобутки, накреслено шляхи до майбутнього.

Предметом вторинної номінації чи образного осмислення В. Яворівський нерідко обирає власні назви, серед яких особливе місце посідають назви осіб, зокрема прізвища класиків української літератури. Письменник вміло добирає метафори, щоб передати внесок майстра слова в історію української літератури й мови. Зокрема, оцінюючи непересічне значення творчості Тараса Шевченка для збереження українського народу, його державності й мови, публіцист називає Великого Кобзаря *єдиним постом світу, який зберіг від забуття весь багатостолітній морально-епічний досвід своєї нації (Шевченко – чи не єдиний пост світу, який зберіг від забуття весь багатостолітній морально-епічний досвід своєї нації, акумулював його, геніально переплавив у зрозумілі для кожного українця духовні знаки, сигнали у свідомість (Народ-III, 2007, с. 6); зеленою, молодою кроною, що рветься до сонця (Тарас – його зелена, молода крона, що рветься до сонця (Народ III, 2007, с. 4)); великим поетом, могутньою духовною державою на ім'я Україна (А Тарас Шевченко – не лише великий поет, це – могутня духовна держава на ім'я Україна (Народ-III, 2007, с. 6)). Шевченкові очі, Шевченків погляд публіцист називає рентгеном, що просвічує кожного з нас (Шевченкові очі, Шевченків погляд, як рентген, просвічують кожного з нас, нині суціль, – від Президента, від Павла Загребельного, від Ліни Костенко до згорбленої пенсіонерки, яка нічого в*

житті не бачила, крім ферми по коліна в гною та вічно п'яного бригадира. Вона нічим не відрізняється від СВОЄЇ посестри – Тарасової Катерини (Народ III, с. 6 – 7).

Постать Олеся Гончара В. Яворівський уявляє, беручи до уваги його вміння завжди знаходити теми, актуальні для українців, тому Гончар – це як *незаплямована совість нашої нації (Справді, я був у Компаніївці з Олесем Гончарем – незаплямована совість нашої нації (Народ-II, 2002, с. 170)).*

Гідний пошанування також академік Андрій Сахаров – *найсвітліший і найдраматичніший ум двадцятого століття (І Горбачов наказує ввімкнути телефон у Горькому на квартирі-тюрмі одного із найсвітліших і найдраматичніших умів двадцятого століття академіка Андрія Сахарова (Народ II, 2002, с. 82)).*

Коли ж письменник вдається до вторинного номінування очільників влади середини й кінця ХХ століття, то знаходить експресиви неохвальної пейоративної семантики, наприклад, Михайло Горбачов і його соратники – *бомзи* (одна з форм іменника *бомза* 'чванливий цинічний чиновник високого рангу, той, хто вдає з себе важливого посадовця': *Нашу маленьку групу очолював Сахаров, з якого неприховано знущалися Горбачов, його приватний Рафік Нішанов, Лігачов та інші кремлівські бомзи (Народ-II, 2002, с. 89)),* або іронічні номени, надані залежно від внеску цього посадовця в історію країни: *Микита Хрущов – знаменитий «кукурудзяник» (Якби встав сьогодні знаменитий «кукурудзяник» Микита – він би Яковичину свою Золоту Зірку перечепив на лацкан (Народ-II, 2002, с. 225)).*

Пейоративну конотацію мають також перифрази, надані суб'єктові за особливостями зовнішності – *лисий вождь (Однаке всі ці обставини зовсім не означають, що українські комуністи (ще раз нагадаю: маю на увазі не сотні тисяч рядових українців, яким заради «росту рядів» вибірково роздавали книжечки з лисим вождем, а посвячену у хитру грабінницьку механіку номенклатурну верхівку) не мають стосунку до раптового збідніння цілого народу на початку дев'яностих (Народ-II, 2002, с. 116)).*

Залежно від змісту публіцистичної статті та своїх прагматичних намірів і мотивів розкриття внутрішньої форми перейменування, В. Яворівський іменує завод «Арсенал» то як *маленьку самостійну державу, коли йдеться про колишні часи (Це був, власне, не завод, а маленька самостійна держава із безліччю легальних і таємних цехів, що дорівнювали окремим заводам, та підрозділів, що могли б стати самостійними фабриками ... (Народ-II, 2002, с. 228));* то як *колгоспну комору (Народ-II, 2002, с. 227);* то як *зловіщу, темну таємницю (Зловіщюю, темною таємницею, прикритою спецслужбами, розписками про «нерозголошення», невізніми співробітниками... (Народ-II, 2002, с. 227)).* А от завод «Криворіжсталь» письменник іменує загальноновживаною перифразою – *металургійний гігант (Життєздатний*

навіть в умовах «перезрілого кучмізму» металургійний гігант «Криворіжсталь» (Народ-III, 2007, с. 23)).

Щоб показати сутність історичного минулого Донбасу, В. Яворівський уводить у текст відразу дві перифрази *Дике поле*, підкреслюючи, що так вигідно представляти Донецьку й Луганську області російським пропагандистам, які вважають цю територію частиною Росії, і *залізний тік козацтва*, маючи на увазі первісне заселення краю запорізькими козаками (*Залізний тік козацтва. На політичний розвиток Донбасу вплинуло його географічне розміщення в Дикому полі, принаймні в уяві Москви. Цей вплив був помітний у трьох аспектах. По-перше, ще живі були бойові традиції козаків. По-друге, Донбас (і степ загалом) був притулком для багатьох утікачів від політичних і економічних утисків. По-третє, у багатонаціональному степу були неминучими міжетнічні конфлікти* (Народ-IV, 2010, с. 217)). Згадує автор і розмовне «бандитський край», хоча й не погоджується з цим найменуванням: *Не можу погодитися, що Донеччина – «бандитський край»* (Народ-III, 2007, с. 84)); а також *денаціоналізований край (Примітивна більшовицька пропаганда завжди намагалася пролетарський, виснажений важкою працею в темних підземеллях Донбас використати як свій форпост, начеб денаціоналізований край у протистоянні з Україною* (Народ-IV, 2010, с. 326)). Сіверський Донець автор уявляє як *щось хрестоматійно українське, невід'ємне від образу нашої спільної матері України (Меланхолійність Дінця з його левадами, вербами і скелястими берегами – це також щось хрестоматійно українське, рідне, невід'ємне від образу нашої спільної матері України* (Народ-III, 2007, с. 74)).

Історичні свідчення про звитягу запорозьких козаків В. Яворівський втілює у метафорі *Запорозька Січ – гніздо козацької вольниці (Із наших рук вибито козацьку шаблю, розтрощено гніздо козацької вольниці – Запорозьку Січ* (Народ-III, 2007, с. 3)).

З болем у серці публіцист згадує про Чорнобиль, який для нього є *неоголошеною ядерною війною власному народові (Чорнобиль – це неоголошена ядерна війна власному народові* (Народ-I, 2001, с. 159)); *страшним хрестом (А особливо вдячна Вам за Україну і її страшний хрест «Чорнобиль»* (Народ-I, 2001, с. 242)); а ЧАЕС – *ядерним монстром (Ядерний монстр СРСР ще грав мілітарними м'язами, але вже стояв на колінах* (Народ-II, 2002, с. 83)).

Чотири публіцистичних збірки «Що ж ми за народ такий?» пронизані роздумами автора про долю України – її минуле й сьогодення, омріяне майбутнє й прозаїчні історичні будні. Тому не випадково, що лексема *Україна* має в них найбільшу кількість вторинних номенів – перифраз, з допомогою яких автор і читач сприймають, акумулюють й продукують інформацію.

Використовуючи класифікацію перифраз Ю. Макарець за ознакою зв'язку вторинного номена з денотатом, поділяємо перифрази

В. Яворівського на три основні групи: 1) перифрази, які називають родово щодо денотата поняття та його ознаку; 2) вторинні найменування, у яких прямо названа ознака денотата або означення перебуває в епідегматичних (дериваційних) відношеннях з первинною назвою; 3) перифрази, усі компоненти яких перебувають із денотатом винятково в асоціативному або аналогічному зв'язку (Макарець 2014, с. 33).

Першу групу образних найменувань України репрезентують словосполучення, у яких нашу державу потлумачено через слова *Європа*, *суперімперія* чи *територія* або назви більших чи менших територіальних одиниць, зокрема країн: *«пуп» Європи, друга центральнослов'янська суперімперія (Маючи молоду і буйну силу, сильні амбіції, романтичну харизму, унікальне геополітичне місце, відчуваючи себе «пупом» Європи – ми могли легко «призбирувати» сусідські землі і творити, після Риму, другу центральнослов'янську суперімперію (Народ-ІІ, 2002, с. 8)); територія із мовчазними «совками» (Я не хочу узагальнювати, але для багатьох із них Україна – це лише територія із мовчазними «совками», де легко наварити мільйони, а наша стражденна історія – це якісь дядьки, намальовані на гривнях (Народ-І, 2001, с. 276)); не символ, а реальна земля, родина, сусіди (Побудемо на самоті із своїми, звичайними, українськими людьми. Їхні голоси не мають політичного форсажу, вони говорять рівно і спокійно, для них Україна – не символ, а реальна земля, яку вони люблять і обробляють, родина, сусіди (Народ-І, 2001, с. 110)); хлібна аграрна країна (Вкотре всім і собі повторюю: ми хлібна, перш за все аграрна країна (Народ-ІІ, 2002, с. 197)); півтори Польщі майже три Угорщини, чотири Греції, п'ять Болгарій, Швеції, шість Чехій, вісім Австрій, дев'ять Фінляндій, Даній, Словаччин (Але водночас не забуваймо й іншого: Україна – це півтори Польщі, майже три Угорщини, чотири Греції, п'ять Болгарій, Швеції, шість Чехій, вісім Австрій, дев'ять Фінляндій, Даній, Словаччин (Народ-І, 2002, с. 110)); нова Еллада (Україна стане колись новою Елладою, її вплив пошириться на весь світ. Я вірю в цей прогноз і впевнений, що так і буде, на зло всім мерзотникам, брехунам, волоцюгам, людоненависникам (Народ-І, 2001, с. 120)); шматок степової Еллади (І не вина місцевого трудящого люду в тому, що саме цей шматок степової Еллади (так називали нашу батьківщину древні) було вибрано для сталінських та орловських експериментів над ламанням нормальної людської психіки, витворення з природного людського ества прісного, ширвжиткового, конвеєрного відбитка «гомосовєтікуса», здатного лише повторювати: «Мой адрес не дом і не уліца...» (Народ-ІІІ, 2007, с. 74)).*

При цьому письменник, розширюючи номінативні й інформативні можливості номінатем, наочно демонструє місце України на карті Європи та в слов'янському світі, репрезентує її як велику за територією країну землеробів, які, хоч нерідко бувають мовчазними і терплячими, та все ж наполегливі в досягненні своєї мети. Ураховуючи науковий, культурний та економічний потенціал України, В. Яворівський бачить її

новою Елладою, яка в період найвищого розвитку була процвітаючою країною. Письменник, імовірно, переосмислює образ Степової Еллади, поданий у вірші класика української літератури («...Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу Проклятий край, Елладо Степова?!» (Є. Маланюк, «Варязька балада» (Проклятий)), і підкреслює значну роль степу у формуванні української ментальності. *Звідси образ степової Еллади*. Письменник не хоче вірити, що майбутнє нашої країни – це *занедбане ранчо (Підхопили чорну справу компартійних мародерів і перетворюють Україну на власне велетенське і занедбане ранчо з мільйонами рабів* (Народ-ІІ, 2002, с. 128)).

До другої групи перифраз входять ті, у яких явно підкреслено якусь ознаку денотата. Зокрема, для виділення семи 'рідна' публіцист обирає мотивуючі слова *дім, мати*, надаючи нашій державі вторинну назву: *наш дім, наша матір (Це – наш дім, наша Україна. Вона – наша матір, а ми – її діти* (Народ-І, 2001, с. 299)). Він також наголошує, що ця країна має багаті земельні ресурси й корисні копалини, і для цього вводить у метафоричний вираз назву річки Клондайк, навколо якої розміщений район золотоносних розсипищ на північному заході Канади. Україна постає як *золото Клондайка (Попали на Україну, як на золото Клондайка* (Народ-І, 2001, с. 279)).

До третьої групи перифраз до лексеми *Україна*, уживаних у творах В. Яворівського, належать ті, у яких усі компоненти перебувають з денотатом винятково в асоціативному або аналогічному зв'язку. Вони є засобом естетизації тексту. Україна постає в цих перифразах як *виснажена полонянка (Я розумію, що любити багату, облаштовану, демократичну Америку, чи Німеччину, чи Італію, чи Францію куди простіше, ніж Україну – виснажену полонянку, яка щойно вийшла на свободу, Україну, обікрадену своїми ж безродними злодіями, Україну, у якій і досі творять національну політику представники колишньої радянської, а іноді – відверто колоніальної влади* (Народ-І, 2001, с. 118)); *конаючий динозавр (Одначе не поховалися по глухих норах, не пішли зі сцени, а кинулися добивати країну, як конаючого динозавра* (Народ-ІІ, 2001, с. 83)); *дволикий Янус (Цього цілком досить, щоб підтвердити – сучасна Україна, як дволикий Янус, одним обличчям дивиться у майбутнє, іншим – у дрімуче минуле* (Народ-ІІ, 2002, с. 190)). Для зображення всуціль залежної в недавньому минулому країни, що намагається вибороти свою окремішність, автор уживає антропоморфні метафори й вимальовує образи *полонянки, дволикого Януса* (лицемірної лукавої людини), а також *конаючого динозавра*, з яким успішно борються українофоби й вороги українського народу. Серед загальних найменувань особлива перифрастична завантаженість властива назвам *українець, українці, український народ, народ, ми, влада, біда* та ін.

Узагальнений образ українців постає внаслідок використання вторинних номенів, якими є перифрази до лексем *українець, українці, український народ, народ, ми*. Експресивність перейменувань забезпечена

завичай субстантивними словосполученнями з атрибутивними відношеннями між частинами, переважна більшість яких має іменник і залежні від нього прикметники, що нерідко є осердям основного семантичного навантаження. Рідше – це сполучення двох чи кількох іменників. Вислови мають пейоративну і мейоративну семантику, хоча помітне намагання автора значення уживаних пейоративів пом'якшити поясненням історичних обставин, у яких опинився український народ.

В. Яворівський бачить українців як велику людську родину (*Це тисячоліття – таки наше, бо в ньому ми народилися як етнічна спільнота, як велика людська родина, яку охрестив наш князь Володимир* (Народ-ІІ, 2002, с. 9)), підкреслюючи цим дружність і миролюбність нації. Серед рис характеру українців автор виділяє правдолюбність (*Українці – архівеличезні правдолюби!* (Народ-ІІІ, 2007, с. 295)), чесність (*Але, чесно кажучи, сумнів бере за долю нашої України, істинний український народ – це чесний, порядний і працьовитий народ* (Народ-І, 2001, с. 121)). Для владних структур народ має бути найвищою цінністю і святинею (*За справді нову, незакорумповану законотворчу владу, для якої Україна і український народ – не територія і не електорат для виборів, а найвища цінність і святиня* (Народ-І, 2001, с. 289)).

Письменник підкреслює, що ми *стожильні, живучі і незнищенні як нація* (*І не для того, щоб черговий раз стиснути кулаки, втерти сльозу чи скрушно зітхнути, а щоби повторити собі: ми – стожильні, живучі і незнищенні як нація, як великий народ, що живе на перехресті світу* (Народ-І, 2001, с. 15)).

З історичних причин, що склалися століттями, український народ не міг себе повністю реалізувати. Тому автор порівнює його з *озиминою під снігом* (*Кілька століть ми існували, як озимина під снігом* (Народ-ІІ, 2002, с. 12)). Як загальвідомий частовживаний вислів, стереотипний образ українця в очах прихильників «руського мира» постає перифраза *люди второго сорта, робоча сила* (*Тому в нас українці – люди второго сорта, робоча сила, яка як стояла на колінах, так і не піднялась* (Народ-ІІ, 2002, с. 228)), хоча гірка правда полягає в тому, що значна частина українців *зіпсована більшовицьким режимом* (*Ми – не гірші від них, лише у кількох поколіннях ми зіпсовані більшовицьким режимом* (Народ-І, 2001, с. 153)); *зросійщена біомаса* (*Викосивши голодомором вісім мільйонів селян, розстрілявши чи кинувши до концтаборів смерті весь цвіт нації, її першу національну еліту, сформовану в коротку мить спроби відродження, депортувавши третину Західної України до Сибіру, довівши тих, хто залишився живим, до тваринного страху, перетворивши український народ на зросійщену біомасу – вони все одно програли війну з українцями* (Народ-І, 2001, с. 19)).

В. Яворівський зіставляє образ українського народу, яким він постає в очах владних структур і простого громадянина держави. Так створено контекстуальне протиставлення *терплячий народ і самопринижена істота українця* (*Анатолій Дмитрук із Хмельницького:*

«Дуже прикро усвідомлювати, що на владному рівні бачать «терплячий народ», а на обивательському маємо самопринижену істоту українця (Народ-I, 2001, с. 129)), для якого все ж притаманний дрімучий романтизм у надто озлобленому і втомленому чеканням кращого життя суспільстві (Об'єднати сьогодні, на десятому році незалежності, УВЕСЬ народ – дрімучий романтизм у надто озлобленому і втомленому чеканням кращого життя суспільстві (Народ- II, 2002, с. 29)).

У публіцистиці В. Яворівського українець початку ХХІ століття – це *особливий генотип (Українець у цьому відношенні — особливий генотип (Народ-I, 2001, с. 146)), який у кінці ХХ століття був у позиції «Дозвольте випростатись?» (Українець наприкінці двадцятого століття: «Дозвольте випростатись?» (Народ-I, 2001, с. 160)), адже увесь попередній час мав тавро неблагонадійності (Бути українцем вважалося не лише неперестиглим, а й небезпечним, вже при народженні це накладало на тебе тавро неблагонадійності – мазепинства, петлюрівщини чи ось недалеко навіть невинної радянської «шелестщини» (Народ-III, 2007, с. 238)).*

З прикметником *український* автор поєднує іменники *мова, політика, село, капіталісти*. Перифразами до поданих словосполучень є здебільшого стандартизовані вислови, поширені в засобах масової інформації чи усному мовленні. Тому українська мова – *«бандеровська» (Дай Бог дожити, щоб ті підполковники міліції з Донецька, що називають нашу мову «бандеровской», заговорили гарною українською мовою!» (Народ-III, 2007, с. 127)); українська політика – не результат діяльності політичних партій, а результат їх бездіяльності (Сьогоднішня українська політика – це не результат діяльності суцільних в Україні політичних партій. Ні. Це швидше результат їх бездіяльності, яким користується влада (Народ-I, 2001, с. 218)).*

Щоб показати потужний потенціал українського села, письменник в одному висловлюванні подає прямо протилежні його характеристики *українське село – годувальник і неперспективний жебрак (Тільки на дев'ятому році існування Української держави влада приступила до радикальної зміни ситуації в українському селі, яке замість годувальника перетворилося в неперспективного жебрака (Народ-I, 2001, с. 196)). Публіцист відверто демонструє, що ситуація має докорінно змінитися, адже українське село – оберіг, душа і вартівий України (Українське село впродовж багатьох століть було оберегом, душею і вартівим України (Народ-I, с. 196)).*

Нищівній критиці публіцист піддає новий клас багатіїв, що з'явилися в Україні. Для В. Яворівського це *псевдоеліта з низькою моральною планкою (Найстрашніше, що українські капіталісти – це, м'яко кажучи, псевдоеліта з низькою моральною планкою, з дуже посереднім інтелектуальним потенціалом, який надзвичайно любила і всіляко плекала комуністична номенклатура (Народ-I, 2001, с. 51)). Він*

покладає надії на «нових українців» – реальну суспільну силу в Україні (Адже вони – вже не фантом, не міфічний «будівник комунізму», а реальна суспільна сила в Україні, сила, яка підгорнула під себе не лише величезні капітали, але й пригнула гілки влади, щоб зривати з них найкращі плоди (Народ-І, 2001, с. 33)).

Перифразовими найменуваннями нерідко наділені абстрактні поняття. До їхнього складу В. Яворівський уводить лексеми: *біда – хабарництво* (Стара, як наш многогрішний світ, *біда – хабарництво чиновників* (Народ-І, 2001, с. 64)); *біда – ганьба України* (Ваша біда – це ганьба України (Народ-І, 2001, с. 151)); *бідність – часточка вини нас самих* (Бідність – то лише маленька часточка вини нас самих (Народ-І, 2001, с. 334)); *віра – річ набагато коштовніша за ситуаційний «патріотизм»* (Але я хочу жорстко заявити: моя віра – річ набагато коштовніша, за ситуаційний «патріотизм» жириючого чиновника чи самовпевненого бізнесмена-білогвардійця, що зраджують Україну і ділами, і думками своїми (Народ-І, 2001, с. 129)). Ці іменники, наділені емоційно-експресивним відтінками значень, зазнають ще більшої експресивізації при перифразуванні. Інша група абстрактних назв стають експресивно навантаженими саме завдяки перифразам: *проблемні питання – «вузькі місця»* (Мені доручали проблемні питання, так звані «вузькі місця», і я їх вирішував (Народ-І, 2001, с. 98)); *думка – початок дії* (Думка, то більше – викладена на папері, – то вже початок дії (Народ-І, 2001, с. 98)); *життя – зебра* (Кажуть, життя – зебра, але в моєму житті чорна смуга дуже широка, а біла вузенька і майже непомітна (Народ-І, 2001, с. 106)).

Серед перифрастично навантажених є й політичні терміни, перифрази при яких ужито з метою посилення іронічності тексту чи створення ефекту сарказму. Це передусім: *влада – пень посеред лісу* (Складалось враження, що це – пень посеред лісу (Народ-І, 2001, с. 179)); *влада – не жінка* (Влада – не жінка, яку треба любити (Народ-ІІ, 2002, с. 47)); *влада – ганьба України* (Замість накопичення національної слави – незмірно множиться ганьба України як держави зі злочинською, бездарною, квазікомуністичною владою (Народ-ІІІ, 2007, с. 20)). *Уряд – антиукраїнська бригада* (А все це небезпечно саме зараз, бо на такий реальний шанс для реваншу оця антиукраїнська бригада кравчукістів-комуністів-янучкістів і прогресивно-агресивних екстремістів раніше навіть і не сподівалася! (Народ-ІІІ, 2007, с. 328)). Натомість державницьку опозицію публіцист образно називає *контролером і санітаром* (...а це краще – цивілізована, але державницька опозиція. Вона – найкращий контролер і санітар (Народ І, 2001, с. 90)).

Посилює експресивність назв, підданих вторинній номінації, твірний компонент *псевдо-*: *псевдоземляцький наркотик – президент* (Майже кожного донеччанина зомбували таким собі псевдоземляцьким наркотиком: якщо наш, донецький, стане Президентом, кожен донеччанин відразу буде щасливим, а Ющенко – твій персональний ворог,

– фашист, нелюд (Народ-III, 2007, с. 175)); псевдоінтелігенція – «грошові лантухи» (Тому замість справжньої інтелігенції, як еліти своєї нації, її роль сьогодні виконують «грошові лантухи», політичні «тіньовики», які педантично вичікували результатів боротьби інтелігенції за незалежність і демократію (Народ-I, 2001, с. 136)); «псевдополітичний «секонхенд» – вибори (I цього разу – політичний, а подекуди – примітивний розпродаж псевдополітичного «секонхенду» чи й просто ідеологічною неліквіду. Завершилася велика масована гонитва і справжніх, яскравих національних лідерів, і хрестоматійних (Народ-III, 2007, с. 274]).

«Використання культурних сем, концептів, культурного фону в комбінуванні перифразових найменувань дає змогу посилити їхній прагматичний потенціал впливу на свідомість реципієнтів завдяки уведенню імпліцитної інформації та активізації автоматизованих емоційно-оцінних реакцій, закладених у світогляді мовців як представників певного етносу тощо. У зв'язку з цим автори моделюють перифразові одиниці на основі прецедентних імен та алюзій на прецедентні тексти, уводять міфологеми, символи та культурні метафори, апелюють до стереотипів та вдаються до трансформації фразеологічних одиниць» (Макарець 2012, с. 170), як-от: псевдофілософія – «моя хата скраю» (Такий бунтарський вчинок українців, яким давно приписано псевдофілософію «моєї хати скраю», ледачої обережності, переконання, що «першими летять високо підняті голови, а нахилені виживають» (Народ-III, 2007, с. 33)); Києво-Могилянська академія – свіча в наших руках (Закрито Києво-Могилянську академію – себто погашено свічу в наших руках (Народ-III, 2007, с. 3)); інтелігенція – еліта своєї нації (Народ-I, 2001, с. 136); казаччина – сторінка української душі й українського вільного духу (Найяскравіша сторінка української душі й українського вільного духу – козаччина – майже не зафіксована очевидцями учасниками (Народ-IV, 2010, с. 75)); передвиборча допомога – «передвиборча кістка» (Пенсіонер набагато вільніший за працюючого вчителя, якого вважають настільки слухняним і «затурканим», що не варто витратитися і на передвиборчу «кістку» для нього, й так проголосує, як скажуть (Народ- III, 2007, с. 183)).

Перифрази в публіцистичних творах В. Яворівського можуть виконувати функцію будь-якого члена речення. Якщо вони вжиті як підмет, то зазвичай у такому реченні відсутнє пряме найменування денотата або він дистанційований від перифрази, як-от: депутати – «псевдонові псевдоукраїнці» (Цього листа варто зачитувати щодня на сесіях Верховної Ради, де сидять «псевдонові псевдоукраїнці», які виблискують краватками, купленими за двісті доларів, які любіють інтереси або свого клану, або ж своєї власної фірми і ходять навіть до туалету в оточенні взводу мордатих охоронців (Народ-II, 2002, с. 129)); уряд – «верхи» (Соромно признатися: вибрали п'ятого

Президента, у якого немає кримінального минулого, та Уряд – нібито порядні люди, а в державі страшно жити, і виникає бажання заплющити очі, заткнути вуха і кудись засвіт подітися, щоб не чути і не бачити, що витворюють «верхи» (Народ-III, 2007, с. 142)).

Частіше пряме найменування денотата в реченні виконує роль підмета, а вторинне – присудка: *енергетика – наркоман (Наша енергетика – наркоман, що й години не проживе без російської нафтогазової «голки» (Народ-II, 2002, с. 32)); банки – реальна влада (А от банки – це реальна влада в умовах ринку (Народ-II, 2002, с. 119)); бідний українець – це гріх влади (Можливо, навіть національним гаслом на наступне десятиліття повинна стати радикальна ідея: «Кожен бідний українець – це гріх влади» (Народ-I, 2001, с. 88)).* Такою є синтаксична функція перифрази, якщо автор запроваджує метафоричне визначення первинної назви. Тоді експресивність висловлення збільшується й увага реципієнта спрямована саме на предикат: *бути українцем – радість і гордість (Ви повинні втовкмачити нації, що бути українцем – це велика радість і гордість (Народ-I, 2001, с. 200)).*

Рідше перифраза виконує функцію додатка, тоді пряме найменування денотата є зазвичай відокремленою прикладкою до вторинного найменування: *анонімні листи із звинуваченням – «нова технологія» (Місцева влада у боротьбі проти мене навіть застосувала «нову технологію» – виготовлені в державних друкарнях величезними тиражами анонімки із клінічними звинуваченнями типу «Небезпека!» (Народ-II, 2002, с. 17)).*

Найбільш типовою функцією перифрази є прикладка, що зазвичай ужита до загальної чи власної назви особи: *батьки – колгоспні раби (Не страх стримує мене – елементарна етика, якої навчили мене мої батьки – прості колгоспні раби (Народ-I, 2001, с. 144)); Верка Сердючка – малороска-двоязычниця (А нам, для домашнього вжитку, залишається примітивна малороска-двоязычниця Верка Сердючка, яка, крім алергії і гіркоти, не викликає жодного життєдайного почуття (Народ-I, 2001, с. 149)); заходяни – етнічний анклав Австро-Угорщини (У двадцяте століття ми, східняки, ввійшли у статусі Малоросії, колоніальної провінції, хлібної плантації Росії, а заходяни – як етнічний анклав Австро-Угорщини (Народ-I, 2001, с. 15)).*

Логічні перифрази у функції прикладки зазвичай покликані ввести в речення додаткову інформацію про денотат з метою пояснити читачеві про кого (або про що) буде йтися. Головною функцією в цьому випадку є інформативна: *гетьманська столиця – Батури (Потоплено в українській крові і спалено дотла гетьманську столицю Батури, кранкає вороння у Чигирині (Народ-III, 2007, с. 3)).* Метафоричні перифрази виконують інформативну функцію й подають образну характеристику предмета: *три «В» – валіза, вокзал і від'їзд (А тому, хто хоче найняти на Вас кілера, я йому пораджу три «В» – валіза, вокзал і від'їзд, якщо так ненавидить нашу Україну (Народ-I, 2001, с. 89)).*

Нерідко перифрази нашаровуються одна на одну, викликаючи комплекс асоціацій: *Донбас – одна з найзагадковіших українських земель, детонатор у старій та новій історії (Великий розділ цієї книги, як раніше й цілу серію радіопередач, я присвячу (і роблю це зі складним почуттям радості й сумної тривоги) Донбасу – одній із найзагадковіших українських земель, котра була і залишається детонатором у старій та новітній історії відродження України (Народ-IV, 2010, с. 215))*.

Зрідка перифрази можуть виконувати функцію обставини: *комунізм – «красная чума» (Недарма Європа і Америка називали комунізм «красной чумой» і не дозволили йому розповсюдитися на своїй території (Народ-I, 2001, с. 243))*.

У публіцистичному дискурсі В. Яворівського перифрази можуть бути виражені словом, словосполученням і, зрідка, реченням. Одним словом перифрази репрезентовані тоді, коли вони мають експресивне забарвлення чи вжиті з переносним значенням, що підсилює оцінний компонент номена: *людина – це очі (Людина – це перш за все очі (Народ-I, 2001, с. 159)); пострадянська інтелектуальна власність – це мур (Ніде в світі нема такого винаходу, це чисто пострадянська інтелектуальна власність. Це – мур, об який розбиваються мільйони душі рядових українців (Народ-I, 2001, с. 64))*. Функцію перифраз нерідко перебирають на себе просторіччя, які мають значний конотативний потенціал: *народна довіра – «одобрямс» (Знаю: прислужники в зубах принесуть Вам сфальшовані протоколи «одобрямс») (Народ-III, 2007, с. 15)); той бік кордону з колючим дротом – за «горбом» (Здали свій соціалізм, розуміючи, що там, за «горбом», по той бік кордону з колючим дротом, живуть краще, мають свободу, мають багатство і більше людських прав саме для того, щоб багатіли всі, а не одинокі щасливчики (Народ-I, 2001, с. 50))*. Письменник нерідко добирає кілька лексем для перейменування одного денотата, тоді кожна наступна доповнює й уточнює попередню: *листи – крик, плач (Всі, принаймні більшість, це не просто аркуші, списані коренкуватим почерком, це – крик чи плач (Народ-I, 2001, с. 138)); історія – всепрощення, всезабуття (Однак вся наша історія – це всепрощення і всезабуття (Народ-II, 2002, с. 107))*. Іноді значення іменника доповнює чи підсилює займенник чи прислівник у функції підсилювальної частки: *ми – щось середнє (Ми вже не схожі на людей і навіть не тварини, а щось середнє (Народ-I, 2002, с. 100)); злочинець без влади – просто злочинець (Тому що злочинець без влади – це просто злочинець (Народ-II, 2002, с. 46))*.

Перифрази як складні номінативні одиниці найчастіше виражені словосполученням, що репрезентує незвичайну сполучуваність слів, на відміну від вільних словосполучень, у яких фіксують механічне сумування лексем. Перифрастичні сполучення утворюються внаслідок метафоричних чи метонімічних значень слів: *десятиліття – непомітний видих історії, порух її пальця чи брови (Для них десятиліття – це лише тихий, майже непомітний видих історії, порух її пальця чи брови*

(Народ-I, 2001, с. 13)); *інстинкт – це безкомпромісна пам'ять* (*Інстинкт – це безкомпромісна пам'ять* (Народ-I, 2001, с. 100)); *ми (українці) – стожильні, живучі і незнищенні як нація* (*І не для того, щоб черговий раз стиснути кулаки, втерти сльозу чи скрушно зітхнути, а щоби повторити собі: ми – стожильні, живучі і незнищенні як нація, як великий народ, що живе на перехресті світу* (Народ-I, 2001, с. 150)); *ми – єдиний у світі український народ, який живе на своїй рідній землі* (*У нас одна історична територія, ми – єдиний у світі український народ, який живе на своїй рідній землі, родючій і красивій* (Народ-I, 2001, с. 299)).

Рідко фіксуємо перифрази, виражені реченням: *союз – броненосець вже черпає бортом воду* (*Треба було негайно виходити із Союзу, бо цей броненосець вже черпав бортом воду, а до того ж його несло на скелі* (Народ-II, 2002, с. 259)).

Моделювання перифразових найменувань зумовлене низкою прагматичних чинників. По-перше, треба враховувати мовні уподобання В. Яворівського як автора художньої публіцистики, майстра метафоричного відтворення дійсності. По-друге, у публіцистичних творах зрілого періоду творчості письменник використовує перифрази як засіб конденсації думки, коли є потреба не лише образно сформулювати висловлення, а й асоціативними зв'язками поєднати з подіями, які відбуваються сьогодні, висловити суспільну думку й власне ставлення до описуваних подій. По-третє, оскільки в аналізованих публіцистичних збірках нерідко автор дискутує з конкретними опонентами, то він намагається врахувати особливості учасників комунікації (їхній соціальний статус, уподобання, настанови, культурну й політичну належність тощо). Тому перифразові номінації публіциста, з одного боку, розглядаємо як засіб реалізації інтенцій автора, з іншого – як носії інформації про нього самого, адже вони слугують одиницями номінації, інтерпретація яких залежить від знання й розуміння контексту.

Зазвичай образне описове найменування, яким є перифраза, входить у систему художніх засобів, з допомогою яких автор моделює текст. Це може бути пряме звертання до адресата, що актуалізує адресність, накопичення однорідних членів речення, ускладнених поширеним відокремленим означенням тощо: *комуністи, регіоналки і регіонали – гурт «отпетіє мошеннікі»* (*Тепер ви розумієте, братове українці, куди нас заманюють солісти гурту «отпетих мошенніков» – комуністи під деригуванням Симоненка, верескливі регіоналки і регіонали Богословська та Герман, Колісниченко та Кисельов, Чечетов і Сухий, вишитовхнуті вами на політичне узбіччя соціалісти Мороз, Бокий, Мендусь, Барановський?* (Народ-IV, 2010, с. 142)).

Засобом називання адресата є також займенник *ви*, тоді як образність і експресивність може посилюватися при поєднанні кількох перифраз: *патріоти-демократи – «жовтоблакитники», страшні хижаки* (*Ви нарікаєте, що Вам «соромно на уроках історії згадувати прізвища «жовтоблакитників», що нащадки прокленуть тризуб», що я*

не можу відрізнити вила від лопати, що всі патріоти-демократи – страшні хижаци (Народ-II, 2002, с. 180)). Засобом активізації думки є уживання кількох дієслів однієї синонімічної групи з різним стилістичним потенціалом у поєднанні з кількома перифразами: *партія «Наша Україна» – фашизм, «нашизм», «буржуазний націоналізм» (З усіх теле- та радіоканалів в одеському ефірі та з усіх одеських газет все сичало, кричало, закликало, залякувало тебе і фашизмом, і «нашизмом», і «буржуазним націоналізмом» (Народ-III, 2007, с. 70))*.

Правдивість і прозорість ідей, які обстоює автор, стають більш очевидними, коли автор прямо називає себе своїм опонентам, демонструючи тверде переконання в правильності власних позицій: *Володимир Яворівський – відкритий, атакуючий «польовий гравець» (Хіба я, Володимир Яворівський, людина з демократичної команди Ющенко, відкритий, атакуючий «польовий гравець» у його президентській виборчій кампанії, хіба я просив його прощати зухвалим кіровоградським бандитам від місцевої влади на сумнозвісному сотому окрузі? (Народ-IV, 2010, с. 15))*.

Уміло накопичує В. Яворівський в одному висловлюванні також узгоджені й неузгоджені означення, що образно характеризують людину, і перифрази: *Хміль – муж поважного віку, поводитир справдешний (Цей Хміль – муж поважного віку, але щасливий Божим благословенням, а тому він – поводитир справдешний: щирий, спокійний, мовчкватий, не цурається людей, усіма справами займається особисто, помірний у їжі, питві та одягові, наслідуючи спосіб життя найвеличнішого з царів Василя Македонянина, як про це оповідає історія (Народ-IV, 2010, с. 100)); комсомольські активісти, господарські начальнички – скоробагатьки (Наші скоробагатьки не впали з іншої планети, вони виховані партією і суспільним ладом. Це вчораїні партійні та комсомольські активісти, господарські начальнички, їх родичі, куми, свати і слуги (Народ-I, 2001, с. 50))*.

В. Яворівський, моделюючи перифрази, нерідко використовує метафори народнорозмовного походження. У такому разі в основу перифрази покладено узусну метафоричну номінацію цієї реалії: *Президент – «мазурик» (У них единственний Президент – російський, а наш для них – «мазурик» (Народ-IV, 2010, с. 386)); західна лінія оборони – «лінія сталіна» (Таку могутню західну лінію оборони, названу «лінією Сталіна», не могла здолати жодна армія світу (Народ-I, 2001, с. 30)); любов до України – «щироукраїнськість» (Це з їх «щироукраїнськості» був посаджений на трон Леонід Кучма (Народ-III, 2007, с. 125)). Підґрунтям для перифрастичного найменування може бути усталена думка якоїсь частини населення чи наших опонентів: *Україна – неоколонія Росії (Перемогла свідомо, патріотична Україна. Центральна. Західна. Північна. Їм не вдалося одурити і застрашити її, не вдалося купити і перетворити на неоколонію Росії (Народ-III, 2007, с. 319)); письменники, історики, поети, інтелігенція – паразити (Володимире,**

а Ваша світлість – усі письменники, історики, поети, інтелігенція – це ж паразити! (Народ-IV, 2010, с. 261)); *наймодерніша українська хвороба – «юлебоязнь» («Нашу Україну» навіть ночами переслідувала наймодерніша українська хвороба на ім'я «юлебоязнь»* (Народ-III, 207, с. 336)).

Індивідуально-авторські перифрази зазвичай побудовані на спільності ознак двох предметів, що й стає основою для моделювання перифрази: *лист – підступ до істини (Ще один лист – підступ до істини, заради якої я веду цю розмову* (Народ-I, 2001, с. 200)); *ненависть – почуття, що заморожує (Ненависть – почуття, що заморожує, черствить душу* (Народ-I, 2001, с. 264)); *страшна й підступна зброя (Бо я знаю, що ненависть – страшна й підступна зброя, яка найчастіше стріляє в того, хто нею користується* (Народ-II, 2002, с. 169)).

Чимало метафор закладено в авторській концептуальній картині світу як представника українського етносу: *пенсіонери – банк мудрості народу (Це – банк мудрості народу, люди, більшість яких переживають важкі часи нестатків і невпевненості у завтрашньому дні* (Народ-I, 2001, с. 221)); *Переяславська угода – наслідок, розплата (Однак фатальні помилка Богдана у Переяславі – це вже наслідок, це – розплата* (Народ-II, 2002, с. 12)); *Умань – перше велике місто в країні козаків (Умань – перше велике місто в країні козаків; будинки в ньому високі й ошатні, більшість належала ляхам, іудеям та вірменам, численні вікна з різнобарвного скла, всередині помешкання над ними висять ікони* (Народ-IV, 2010, с. 93)).

Рідше в основу перифрази покладено метонімію: *історія ХХ століття – не підручник, не розповідь учителя, а моторошна біографія родини (Для неї історія ХХ століття – це не прісний підручник чи розповіді вчителя на уроках, а моторошна біографія її родини, де суцільні смерті, трагедії, кров і сльози* (Народ-II, 2002, с. 128)).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізовані перифрази публіцистичних збірок В. Яворівського «Що ж ми за народ такий?...» є одним із потужних засобів вторинної номінації. Предметом образного осмислення дійсності письменник передусім обирає власні назви, серед яких особливе місце посідають назви осіб, географічні найменування тощо. Найбільш навантаженою перефразовими найменуваннями є лексема *Україна*. У вторинних найменуваннях нашу державу потлумачено через слова *Європа, суперімперія* чи *територія* або назви більших чи менших територіальних одиниць, зокрема країн. Поширені й перифрази, у яких явно підкреслено якусь ознаку денотата, і ті, у яких усі компоненти перебувають з денотатом винятково в асоціативному або аналогічному зв'язку. Серед загальних найменувань особлива перифрастична навантаженість властива назвам *українець, українці, український народ, народ, ми, влада, біда* та ін.

У публіцистичному дискурсі В. Яворівського перифрази можуть бути виражені словом, словосполученням і, зрідка, реченням. Одним словом перифрази репрезентовані тоді, коли вони мають експресивне забарвлення чи вжиті з переносним значенням, що підсилює оцінний компонент номена. Перифрази як складні номінативні одиниці найчастіше виражені словосполученням, що репрезентує незвичайну сполучуваність слів, на відміну від вільних словосполучень, у яких фіксують механічне сумування лексем. Перифрази в публіцистичних творах В. Яворівського можуть виконувати функцію будь-якого члена речення: підмета, додатка, означення, обставини, але найчастіше присудка і прикладки.

Моделювання перифразових найменувань зумовлене низкою прагматичних чинників, найважливішими з яких є схильність В. Яворівського як автора художньої публіцистики до метафоричного відтворення дійсності, прагнення висловити суспільну думку й власне ставлення до описуваних подій. Оскільки в аналізованих публіцистичних збірках автор нерідко дискутує з конкретними опонентами, то він намагається врахувати особливості учасників комунікації (їхній соціальний статус, уподобання, настанови, культурну й політичну належність тощо). Тому перифразові номінації публіциста, з одного боку, розглядаємо як засіб реалізації інтенцій автора, а з іншого – як носії інформації про нього самого, адже вони є одиницями номінації, інтерпретація яких залежить від знання й розуміння контексту.

Література

- Євсєєва, Г. П. (2002). *Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80 – 90 років ХХ століття)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Д., 19 с.
- Кобилянський, І. Ю. (1986). Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки. *Українська мова і література в школі*. № 1. С. 51 – 55.
- Коломієць, М. П. (1987). Перифрази в сучасній українській мові. *Дослідження з граматики і граматичної стилістики літературної мови* (С. 72 – 79). Д.: Вид-во ДДУ.
- Макарець, Ю.С. (2012). Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі: монографія. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 205 с.
- Онищенко, І. В. (2006). Перифраза як засіб вираження оцінності в інформаційних текстах. *Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л. А. Булаховського*: зб. наук. пр. К.: Знання України. С. 181 – 185.
- Підкамінна, Л. В. (2014). Лінгвістика та функції перифраз у сучасному публіцистичному дискурсі. *Волинь філологічна: текст і контекст*: зб. наук. пр. Луцьк: Вид-во Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Вип. 17. С. 245 – 252.

- Приблуда, Л. М. (2019). Перифраза як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції: зб. наук. пр.* Переяслав-Хмельницький. Вип. 50. С. 203 – 207.
- Проклятий рай – Еллада Степова URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24313426.html>
- Регушевський, Є. С. (2007). Перифраз. *Українська мова: енциклопедія* (С. 492). К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Сорочан, А. М. (2023). Перифразові номінації в художньому дискурсі перекладної підліткової літератури. *Молодий вчений*. 1.1. С. 82 – 85.
- Стилістика української мови: (2003): підручник / Мацько Л. І., Сидоренко О. М, Мацько О. М. К.: Вища шк. 462 с.
- Юрченко, О. С. (1983). *Фразеологічні перифрази української літературної мови*: навч. посіб. Х.: Вид-во ЗДУ. Ч. I, 119 с.

Джерела

- Народ-I – Яворівський, В. О. (2001). Що ж ми за народ такий?.. Книга перша. К.: Укр. письменник. 295 с.
- Народ-II – Яворівський, В. О. (2002). Що ж ми за народ такий?.. Книга друга. К.: Укр. письменник. 348 с.
- Народ-III – Яворівський, В. О. (2007). Що ж ми за народ такий?..: Книга третя. Майдан. К.: Укр. письменник. 341 с.
- Народ-IV – Яворівський, В. О. (2010). Що ж ми за народ такий?..: Книга четверта. Хроніка розчарування і надії. К.: Укр. письменник. 591 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2023 р.

Прийнято до друку 23.05.2023 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

**SOME OBSERVATIONS ON ALTERING HEDGING PHENOMENON
IN COURTROOM DISCOURSE**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-1-47-152-162

Margaryta Zaitseva,

Doctor of Sciences in Philology,

*Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and Professional Communications*

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2844-5576>

У статті заактуалізовано на понятті «хеджування» в сучасній лінгвістиці. Термін «хеджування» ввійшов у лінгвістику зі сфер економіки й страхування, де він є часто вживним. Відомо, що термін практично повністю зберіг своє оригінальне значення в лінгвістиці. Це поширений феномен у лінгвістичній науці і в усному, і в писемному мовленні. Це комунікативна стратегія, яка передбачає цілеспрямоване послаблення ілюктивної сили висловлювання, без чого воно може звучати неввічливо, надмірно емоційно або навіть агресивно, Оскільки наразі не існує жодного дослідження щодо особливостей використання хеджування в судовому дискурсі, ба більше, його еволюції, то можна стверджувати, що це дослідження є актуальним. Метою розвідки є вивчення особливостей хеджування в судовому дискурсі.

Результати дослідження підтвердили, що в судовому дискурсі хеджування виконує роль посилення аргументації, тобто здійснює функцію переконання реципієнта або персуазивну функцію; функцію встановлення контакту з присяжними; функцію посилення достовірності/недостовірності висловлювання.

Установлено, що хеджування здійснюють з різною метою: для ізоляції мовця від можливої критики й захисту від неправильної інтерпретації його висловлювання, т. зв. хеджування «щит атрибуції». Якщо мовець не дуже впевнений у своєму висловлюванні – хеджування «щит правдоподібності» та хеджі-апроксиматори. Виявлено, що імперсоналізатори об'єктивують висловлювання, тому вони зазвичай присутні на фінальній стадії промови учасників судового процесу, коли викладають тільки факти щодо справи. Підкреслено, що індикатори особистої залученості мовця підсилюють емоційний аспект висловлювання. Зазначено, що хеджування також зумовлене екстралінгвальними чинниками: історичним контекстом, особливостями судової справи, що її розглядають, тощо.

Це дослідження видається перспективним, оскільки доречно було б порівняти хеджі в промовах прокурорів та адвокатів, наприклад, або в промовах суддів.

Ключові слова: еволюція хеджування, екстралінгвальні чинники, комунікативна стратегія, судовий дискурс, хеджування.

The paper updates on the notion «hedging». While analyzing, we have not encountered any research on its peculiarities in the courtroom discourse. So, it is possible to affirm that this study is relevant. With that in mind, the aim of this study is to explore the characteristics of hedging in courtroom discourse.

The results of our survey confirmed that in courtroom discourse hedges perform the role of strengthening arguments, the persuasive function; the function of building rapport with the jury; the function of strengthening the credibility/unreliability of the utterance. Hedges are implemented for different purposes: to insulate the speaker from possible criticism and protect themselves from misinterpretation – attribution shield hedges. If the speaker is not completely confident the statement – plausibility shield hedges and approximators. Impersonalizers objectify what is being said. Personal involvement indicators reinforce the emotional aspect of a statement. They are also determined by extra-linguistic factors such as the historical context and the characteristics of the court case in question, etc.

This study seems promising as it is thought to be interesting to compare hedges in the speeches of prosecutors and lawyers, for instance, or in the speeches of judges.

Key words: communicative strategy, courtroom discourse, evolution of hedging, extra-linguistic factors, hedging.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Introduction. The term «hedging» appeared in linguistics from the fields of economics and banking and insurance sector, where it is still widely used. In economics, hedging is defined as risk insurance aimed at protecting against various negative phenomena. In legal terms, hedging is understood as «opening transactions in one market to offset the impact of price risks on an opposite position in another market in equal parts. Hedging is implemented to protect against price risks by entering into transactions within the derivatives markets» (Vnukova, 2023). So, in fact, a preliminary delivery contract was concluded.

It should be noted that the term has almost completely retained its original meaning in linguistics, i.e., «language insurance», prevention of the speaker from radical, aggressive, or offensive statements addressed to the other party. It is a common phenomenon in linguistics, found in both spoken and written language. It is a communicative strategy that involves purposefully weakening the illocutive force of an utterance, without which it may sound impolite, overly emotional or even aggressive, as outlined above.

There are a lot of research papers devoted to hedging in medical discourse, academic discourse, especially political discourse, and mass-media discourse. The hedging strategy is most clearly manifested and implemented in the academic and political spheres. The ability to deliver information as non-categorically as possible, without putting pressure on the interlocutor, and to establish contact with the audience in these areas of communication is a priority communicative strategy for achieving the communication goal. However, while working on this subject, we have not encountered any research on peculiarities of hedging, let alone on how hedging changes in the courtroom discourse.

Moreover, there is no comparative analysis of the specificities of hedging now and then. So, this paper has made an effort to compare the peculiarities of hedging as a communicative strategy in the past with those in the present. All of the aforementioned have made this study relevant.

Background review. The linguistic understanding of the term «hedging» is considered to have been coined by George Lakoff in 1972 (Lakoff, 1972). According to Lakoff, hedging is the use of words and phrases in language, the function of which is to make «things fuzzier or less fuzzy» (Lakoff, 1973, p. 471). As well, hedging helps to «save face» of the interlocutor through the use of certain words and phrases. In general, the concept of «face» in interactive communication was introduced by E. Goffman, who noted that «saving face», like the traffic rules, is a prerequisite for successful communication (Goffman, 1995).

In contemporary textual theory, hedging is defined as a rhetorical strategy by which the sender of the speech disclaims responsibility for the reliability and validity of the judgement made, expresses a certain degree of uncertainty and vagueness in order to fix the distance between the individual self and the information communicated (Hyland, 1996). The scholar categorises the two main pragmatic functions of linguistic hedging devices in terms of motivation underlying the generation of judgmental content and stimulating the reader to dialogue. These means:

1) determine the correlation between the information asserted in the text about the world around us and what is traditionally assumed about this world (Hyland, 1996, p. 256);

2) determine the personal responsibility of the author of the text for the effectiveness of the propositional content of the statement, which is the basis for the further ratification of the expressed opinion by the addressee (Hyland, 1996, p. 258).

K. Wales in her «Dictionary of Stylistics» gives such a definition of this notion as «the qualification and toning-down of utterances or statements, so common in speech and writing... in order to reduce the riskiness of what one says» (Wales, 2014, p. 212).

There are also works that analyse hedging in legal discourse, for example, «The politeness of judges: American and English judicial behaviour» by D. Kurzon (2001); «Lexical verb hedging in legal discourse: The case

of law journal articles and Supreme Court majority and dissenting opinions» by H. Vass (2017); «The pragmatic functions of ‘*respect*’ in lawyers’ courtroom discourse: A case study of Brexit hearings» by D. Wright, J. Robson, H. Murray-Edwards, N. Braber (2022) and so on. Thus, the ability to «communicate your intended message with all its nuances in any socio-cultural context and to interpret the message of your interlocutor as it was intended» (Fraser, 2010, p. 15) is referred to as pragmatic competence, and it is believed that hedging is a crucial component of that competence.

Incrementally, the notion of hedging has changed from being understood as a semantic feature of a class of words to a broad pragmatic concept encompassing nearly any expression of tentativeness or possibility, or with a softening or downtoning function. There is currently an understanding that «no linguistic items are inherently hedgy» (Clemen, 1997, p. 241) and that the theory of a grammatical class of hedges has been rejected. Summing up the definitions of hedges, we can conclude that hedging is used to reduce the level of categorical utterance, making the audience aware of the position without imposing the opinion of the writer or speaker on recipients.

In light of the above, the **aim** of this study is to explore the characteristics of hedging in courtroom discourse, which entailed putting forward the following **tasks**, namely: 1) to establish the linguistic means of hedging in judicial discourse; 2) to identify their functions; 3) to characterise their evolution.

Methods of research. At the stage of terminological grounding, the main method was the method of comparison, i.e., a review of the research of scholars dealing with this problem, trends in the analysis of the problem, etc. At the second and third stages, the following methods were used: classification (to distinguish linguistic means), generalisation (to summarise information), and argumentation (to justify one's position). The choice of approaches to the analysis was determined by modern scientific paradigms: cognitive linguistics, pragmatic linguistics, communicative science, and methods of lexical and semantic analysis.

Elements of cognitive analysis helped to identify the dependence of judicial discourse on social conditions.

Certain authentic language corpus was selected for the research. To confirm our hypothesis, documents from 20 trials from 1913 to 2021 (Famous Trials) were analysed. The documents of 2 trials were taken as illustrative material for this article. These are Sam Sheppard Trials (1954 – 1966) and Casey Anthony Trial (2011).

Overview of the main research findings

I. Sam Sheppard Trials (1954 – 1966)

Having examined the speeches by the prosecutor from Sam Sheppard Trials (1954 – 1966), we were able to single out such peculiarities as: shields (plausibility shield and attribution shield), approximators, impersonalizers, and personal involvement indicators (our terms).

So next we are going to clarify the terms. Approximators «...affect the truth-conditions of propositions...» (Markkanen, Schröder, 1997, p. 5). On the contrary, shields do not affect the truth-conditions but «...reflect the degree of speaker`s commitment to the truth-value of the whole proposition...» (Markkanen, Schröder, 1997, p. 5). E. Prince, J. Frader, and C. Bosk divided all shields into two categories. The first one is termed a «plausibility shield». The second type of shield, so called «attribution shield», involves attribution of information to some third party (Cutting, 2011, p. 83) or involves other sources of information (our remark).

Here is a typology of hedges based on the frequency of their use in the prosecutor`s speech in the form of Table 1:

Table 1

attribution shield	40%
plausibility shield	26%
Impersonalizers	24%
Approximators	7%
personal involvement indicators	3%

There are some examples that illustrate our Table 1.

I. Attribution shield:

*witnesses will be called on to testify under oath from that witness stand. One by one **they** will tell their story..*

*The **State** will make the opening argument, **counsel for the detendant** will make their argument and then the **State** will close the argument.*

*Following the closing arguments, the **Judge** will instruct the Jury on the rules of law that apply in a case of this kind, **he** will explain to the Jury the verdicts...*

***The evidence** will disclose that Sam H. Sheppard., his wife, Marilyn., and his son...*

***The evidence** will disclose that this home is situated... (Sam Sheppard Trial).*

As you go to the second floor of that house you go up three steps ...

***The evidence** will disclose. that his dress that night*

***The police** made an extensive search around the place, **they** examined the house (Sam Sheppard Trials).*

II. Plausibility shield:

*...and **I believe** there were two boys of the Aherns –*

***I believe** he was fixing an airplane of his son that had been broken, a toy airplane.*

*or Mr. Ahern principally **I think** was interested in that,*

***I believe** just before or just about the. time that the movie went on Chip was put to bed.*

***I believe** it was about 5:50 or thereabouts,*

***I believe** it was of Steve's and*

***I believe** that one of the nails was pretty near (Sam Sheppard Trials).*

III. Impersonalizers:

*The television **was pointed** out to you, and the couch was pointed out to you.*

***There are** three steps up to that platform,*

***There is** a bolt there*

***It was determined** that it was blood and that some of it was human blood,*

***there were** about 25 blows that had been*

***That is the story** he told the police, ladies and gentlemen*

*The only violence **that was found** to have been exerted in that room was the violence that was exerted on the body of Marilyn Sheppard*

***There was** nothing missing from that room.*

***The reasonable interpretation** is that the (Sam Sheppard Trials).*

IV. Approximators:

***Sometimes** after that, or **maybe** it was before they went to the basement,*

***About** 9:00 they started to eat,*

*It was **quite** chilly that evening, and...*

*And I **might** say that this hospital*

*with **some** 25 vicious blows to her head (Sam Sheppard Trials).*

V. Personal involvement indicators:

***We expect** to show that.*

***We will have** evidence here from the Coroner*

***We expect** the evidence in this case to disclose, if you please,*

*And I **say to you,***

*So, ladies and gentlemen, that is the case that **we expect to prove** here (Sam Sheppard Trials).*

Their arrangement in the text of the prosecutor's opening speech is also interesting and demonstrative enough. Interpreting the term «hedging» as specific language signals that indicate the messages the author wants to convey to recipients, we have spotted certain specifics in their use.

The restrictors from the first group – attribution shield – are used throughout the text of the speech. Due to them objectivity and hence the persuasiveness of the speech are generated. The same functions are performed by the restrictors from the group of impersonalizers. Moreover, they appear in his speech nearer the late stage which is explained by the fact that they express a greater degree of objectivity in comparison with attribution shield. Being impersonal and not associated with any identity, they help the speaker protect themselves from possible criticism and/or thus protect themselves from misinterpretation.

It is noteworthy that the restrictors from the second and fourth groups (plausibility shield, approximators) are concentrated in the prosecutor's speech in the place where he cites evidence. They seem to be used in order to reduce the risk and responsibility associated with what is said. Moreover, any prosecutor must prove **beyond a reasonable doubt** that the defendant

is guilty. Therefore, the sender of the speech emphasises that this is what he *thinks, believes, supposes, feels* and so on.

The approximators reinforce this message about uncertainty to some of extent. Incidentally, when the defendant was released ten years later, his lawyer spoke of an erroneous prosecution based on errors made by the investigation. The hedges used by the prosecutor obviously carried this message of inaccuracy and a certain bias in the prosecution due to the cultural context of the time: «the atmosphere of social and material prosperity surrounding Sheppard exacerbated the public dislike so clearly felt at the time of his arrest and trial. He was born «with a silver spoon in his mouth» and life had always pampered him» (Yahalom, 2009).

It is quite significant that the sender of the speech hardly seems to show any personal involvement in the process. This is a common characteristic of court speeches at that time, which distinguishes them from contemporary court proceedings. We will summarise this in Table 2:

Table 2

attribution shield	throughout the speech
plausibility shield	stage of proving liability by a preponderance of the evidence or stage of a storytelling
Approximators	stage of proving liability by a preponderance of the evidence or stage of a storytelling
Impersonalizers	the stage of finalising of storytelling
personal involvement indicators	providing a conclusion and building rapport with jurors

II. Casey Anthony Trial (2011)

Here is the social background of the 2011 Casey Anthony trial. This was one of the most high-profile trials. The defendant was accused of the deliberate murder of her two-year-old daughter. A whole team worked on the collection of evidence for the prosecution, and it included well-known, highly successful professionals who had won more than one case. The ‘star team’ included the best forensic experts in the United States. The prosecution was actively supported by the public, following the process closely through the media.

When examining the prosecutor's speech in terms of the presence or absence of hedging, we have observed the following: she hardly ever employs hedges of the plausibility shield category, apart from isolated cases, and does not use approximators. A characteristic feature has been the use of hedges of the attribution shield group. However, whereas in the first case they are oriented towards third party involvement (he/she/they-party involvement), in this speech the prosecutor addresses the jury directly (you-party involvement):

I. Attribution shield:

*But as **the evidence** in this case and the investigation into the background of Casey Anthony **will show**, that was an illusion.*

***You will hear** during the course of this case that George Anthony at that time, during June of 2008,*

***according to her** cell phone records that day, spent most of it with her new boyfriend, Tony Lazzaro.*

*And **according to testimony** that you will hear from both George and Cindy Anthony,*

***You will hear** during the testimony in this case that no one had any idea*

***You will learn** during the testimony and evidence in this case, there is no Zani.*

*Casey Anthony's cell phone records, **you will hear**, show that she is at Tony Lazzaro's apartment*

*Again, **cell phone records establish** that Casey Anthony was in the area of Tony Lazzaro's apartment*

*On that day as well, **you will hear** from the testimony of another of Casey Anthony's friends by the name of Troy Brown*

*And so **you will hear** that Casey Anthony calls Tony Lazzaro*

II. Impersonalizers:

***The story of this case is not** about Casey Anthony. **It is** about what happened between the photograph*

***There is no Zani, there is no Juliette, there is no** Annabelle.*

*That evening **there are** multiple calls from the Anthony household*

***Evidence from the car** was also preserved.*

***The hair and other debris** collected from Casey Anthony's Pontiac Sunfire was sent to the Federal Bureau of Investigation's laboratory*

***These findings led to** the inescapable conclusion that, in fact, **a dead body had been** in the trunk of Casey Anthony's car.*

III. Personal involvement indicators:

***As we have heard** several times throughout the jury selection proceedings, this is the case of the State of Florida versus Casey Marie Anthony.*

***As I told you**, George Anthony worked the 3 to 11 shift.*

***We've already shown** you the last photographs taken of Caylee Anthony*

***Excuse me**, until*

***What happened** to Caylee Marie Anthony?*

***How can that be? What happened** between June 16th and July 15th? **Where was** Caylee Marie?*

So what happened?

*So on Tuesday, June 17th 2008, **where is** Caylee Marie Anthony?*

So where's** Caylee? **No Caylee.

***We've heard** that before.*

*Cindy Anthony once again pressing, pushing, wants to know **where's my granddaughter?***

At the break, we were speaking of Lee Anthony's efforts

How do you get out of that? You tell another lie

Here is a typology of hedges based on the frequency of their use in the prosecutor's speech in the form of Table 3:

Table 3

attribution shield	45%
Impersonalizers	30%
personal involvement indicators	25%

Concerning their arrangement in the text of the prosecutor's opening speech, we can say that the prosecutor employs hedges of the first group (attribution shield) all the time, which is due to the desire for objectivity, justification and support for her own position, as well as shifting the responsibility for making an erroneous decision to the jury.

Hedges of the second group, impersonalizers, as in the first case, are more often brought into play in the final stage, where only bare facts are given.

Finally, address the hedges of personal engagement or personal involvement indicators. The prosecutor has constructed her speech from a person who is genuinely empathetic to the process. This is perhaps because she herself is a woman and a mother. And by Mother's right she asks direct questions as Mother or on behalf of Mother; she constantly applies the pronoun «we», urging the defendant to realise the heinousness of her crime. She commences and concludes her speech with the pronoun «we»:

As we have heard several times throughout the jury selection proceedings, this is the case of the State of Florida versus CaseyMarie Anthony.

And at the conclusion of all the evidence and argument in this case, we will be asking you to return a verdict that reflects the truth of what happened to Caylee Anthony.

We will summarise this in Table 4:

Table 4

attribution shield	throughout the speech
impersonalizers	the stage of finalising of storytelling
personal involvement indicators	starting, providing a conclusion and building rapport with jurors

Conclusions. The results of our survey confirmed the hypothesis that hedging in judicial discourse differs from such, for instance, in political or academic discourse. Although in general the communicative strategy of hedging consists in a targeted weakening of the illocutive force of the utterance, without which it may sound impolite, excessively emotional or even aggressive, in courtroom discourse hedges perform the role of strengthening arguments, that is, the persuasive function; the function of building rapport

with the jury; the function of strengthening the credibility/unreliability of the utterance.

Further, different types of hedges are implemented for different purposes. If the speaker wants to insulate themselves from possible criticism and/or protect themselves from misinterpretation, they use attribution shield hedges. If the speaker is not completely confident or trusts the statement, he/she uses plausibility shield hedges and approximators.

Impersonalizers – in order to objectify what is being said. Personal involvement indicators reinforce the emotional aspect of a statement. As such, they are used at different stages of the participants' speeches in court. They are also determined by extra-linguistic factors such as the historical context and the characteristics of the court case in question, etc.

This study seems promising as we consider it interesting to compare hedges in the speeches of prosecutors and lawyers, for instance, or in the speeches of judges.

Literature and sources

- Clemen, G. (1997). The concept of hedging: Origins, approaches and definitions. In: Raija Markkanen, and Hartmut Schröder (eds.), *Hedging and Discourse Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*. Berlin: Walter de Gruyter, P. 235 – 248.
- Cutting, J. (2011). *Vague Language Explored*. Palgrave Macmillan. Famous Trials. URL: <https://famous-trials.com/>
- Fraser, B. (2010). Pragmatic competence: The case of hedging. In: Gunther Kaltenböck, Wiltrud Mihatsch, and Stefan Schneider (eds.), *New approaches to hedging*. UK: Bingley, P. 15 – 34.
- Goffman, E. (1995). On Face-work: An Analysis of Ritual Elements of Social Interaction. *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*. 18(3). P. 213 – 231.
- Hyland, K. (1996). Talking to the Academy. Forms of Hedging in Science Research Articles. *Written Communication*. № 13. P. 251 – 281.
- Kurzon, D. (2001). The politeness of judges: American and English judicial behaviour. *Journal of Pragmatics*, Volume 33, Issue 1. P. 61 – 85.
- Lakoff, G. (1972). Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. *CLS*, v. 8. P. 183 – 228.
- Lakoff, G. (1973). Hedges: a study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. *Journal of Philosophical Logic* 2: P. 458 – 508.
- Markkanen R., Schröder H. (1997). *Hedging and Discourse*. Walter de Gruyter. Berlin. New York.
- Vass, H. (2017). Lexical verb hedging in legal discourse: The case of law journal articles and Supreme Court majority and dissenting opinions, *English for Specific Purposes*, Vol. 48, P. 17 – 31.
- Vnukova, A. (2023). Хеджування [Hedging]. URL: <https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/hedjuvannya>

- Wales, K. (2014). Dictionary of Stylistics New York Routledge. 497 p.
<http://155.0.32.9:8080/jspui/bitstream/123456789/1146/1/A%20Dictionary%20of%20Stylistics%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf>
- Wright, D., Robson, J., Murray-Edwards, H., Braber, N. (2022). The pragmatic functions of 'respect' in lawyers' courtroom discourse: A case study of Brexit hearings Journal of Pragmatics Vol. 187. P. 1 – 12.
- Yahalom, T. (2009). Pressing Charges: The Impact of the Sam Sheppard Trials on Courtroom Coverage and Criminal Law. Undergraduate Humanities Forum 2008-09. 158 p.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2023 р.

Прийнято до друку 10.05.2023 р.

Рецензент – доктор. філол. наук, доц. Ковалевська-Славова А. В.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (47)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – М. О. Волошинова
Коректор – І. О. Ніколаєнко

Здано до склад. 01.06.2023 р. Підп. до друку 05.06.2023 р.
Формат 60x84 1/8. Ум.-друк. арк. 18,95
Наклад 100 прим. Зам. № 2306-23

*Виготовлювач Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014. т/ф: (0532) 50-24-15
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.*

*Видавець ТОВ «Талком».
м. Київ, вул. Львівська, 23,
тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraine.vdk@email.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013 р.*